

HÄTÄVARJELUOIKEUS HÄTÄVARJELUTILANTEISSA

Teoria vs. käytäntö

Jarno Heino

Rikosprosessi ja yhdenvertaisuus

Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta

04.12.2020

HEINO, JARNO: Hätävarjelu-oikeus hätävarjelutilanteissa
Teoria vs. käytäntö

OTM-opinnäytetyö, XVI+62 s.
Oikeustiede, rikosprosessioikeus
Joulukuu 2020

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin Originality Check -järjestelmällä

Kirjoituksessa kysytään, tulkitseeko lainkäyttäjät hätävarjelu-oikeuden rajoja hätävarjelutilanteissa parhaiten perustellulla tavalla. Vastausta lähestytään rakentamalla ensin näkemys siitä, millaisia elementtejä tulkinnan tulisi pitää sisällään. Tämän jälkeen tekstissä muodostetaan käsitys lainkäytössä sovelletusta tulkinnasta vertaamalla tuoreita ratkaisuja rakennettua teoriaa ja oikeustieteessä aiemmin esitettyjä huomioita vasten. Lopuksi näin muodostuneiden tulkintavaihtoehtojen keskinäistä paremmuutta arvioidaan reaalisiin argumentteihin tukeutumalla.

Oikeuttamisperusteen arvioimiseen kuuluu teoriassa kaksi keskeistä osatekijää. Ensinnäkin, hätävarjeluteon rajoja määrittävien kriteerien sisältö tulee ymmärtää siten, että teon tarpeellisuus viittaa lievimmän mahdollisen keinon käyttämiseen, ja puolustettavuus siihen, ettei uhrattu etu ole ollut ilmeisesti pelastettua arvokkaampi. Toiseksi, tekoa tulee pitää liioiteltuna ainoastaan sillä edellytyksellä, että oikeuttamisperusteessa kuvatut seikat ovat jääneet täyttymättä kiellettyä riskinottoa ilmentävällä tavalla. Anteeksiantoperusteen soveltumista arvioitaessa taas tulee harkita, onko liioitteluksi katsottua tekoa pidettävä asianosaisen toimimismotivaatioon liittyvistä syistä ymmärrettävänä.

Tuomioistuimien ei ole säännönmukaisesti lähestynyt oikeuskysymyksiä mainituilla tavoin. Oikeuttamisperusteen osalta se vaikuttaa perustaneen ratkaisujaan muodollisiin kriteereihin. Toisinaan taas sen perustelut herättävät niin oikeuttamis- kuin anteeksiantoperusteenkin osalta epäilyksiä intuitioon tukeutumisesta. Mainitut tulkintatavat ovat saattaneet edesauttaa lainkäytön ennakoitavuudelle ja rikosten ehkäisylle asetettujen tavoitteiden täyttymistä. Samaan aikaan ne ovat, esitetystä teoriasta poiketen, olleet ristiriidassa yhdenvertaisen kohtelun vaatimuksen ja rikosoikeudellisen syyllisyysperiaatteen kanssa. Tuomioistuimien ei siten ole mainituilla tavoin toimiessaan, arvioinut hätävarjelu-oikeuden rajoja parhaiten perustellulla tavalla.

Asiasanat: hätävarjelu, hätävarjeluun liioittelu, syyllisyysperiaate, kielletty riski, teon huolimattomuusoppi, oikeuttamisperuste, anteeksiantoperuste

SISÄLLYS

Sisällys.....	III
Lähteet	IV
Lyhenteet	XVI
1 JOHDANTO.....	1
1.1 Tutkimuksen taustat ja johtava tutkimuskysymys.....	1
1.2 Tutkimuksen eteneminen, alakysymykset, aineisto ja rajaus	2
1.3 Tutkimuksen ajankohtaisuus	6
2 KESKEISET KÄSITTEET JA LÄHTÖKOHDAT	7
2.1 Rikos.....	7
2.1.1 Rikoksen rakenne.....	7
2.1.2 Oikeuttamisperusteista yleisesti	8
2.1.3 Anteeksiantoperusteista yleisesti	8
2.2 Rikosprosessi ja oikeusturva.....	8
3 OIKEUTTAMISPERUSTE TEORIASSA.....	12
3.1 Aluksi.....	12
3.2 Kriteerien sisällöt ja keskinäissuhde.....	13
3.3 Hätävarjelu oikeus ja oppi teon huolimattomuudesta.....	15
3.3.1 Teon huolimattomuusopin soveltamisala	15
3.3.2 Teon huolimattomuuden arvioiminen.....	17
3.4 Yhteenveto	22
4 OIKEUTTAMISPERUSTE KÄYTÄNNÖSSÄ.....	24
4.1 Vastaako käytäntöä teoriaa	24
4.1.1 Kriteerien sisällöistä oikeuskäytännössä	24
4.1.2 Teon huolimattomuusopista oikeuskäytännössä.....	28
4.2 Vastaako käytäntö oikeustieteessä esitettyä	37
4.2.1 Kriteerien sisällöistä oikeuskäytännössä	37
4.2.2 Teon liioittelusta katsomisesta oikeuskäytännössä.....	40
4.3 Yhteenveto	42
5 ANTEEKSIAANTOPERUSTE TEORIASSA.....	45
6 ANTEEKSIAANTOPERUSTE KÄYTÄNNÖSSÄ.....	48
6.1 Vastaako käytäntö teoriaa.....	48
6.2 Vastaako käytäntö oikeustieteessä esitettyä	51
6.2.1 Oikeustieteessä esitetyistä huomioista	51
6.2.2 Rangaistuksen tuomitsematta jättämisestä.....	52
6.2.3 Premissien hyväksyttävyydestä.....	53
6.3 Yhteenveto	56
7 HÄTÄVARJELUOIKEUDEN KOKONAISKUVA JA JOHTOPÄÄTÖS	57
7.1 Hätävarjelu oikeuden rajat teoriassa	57
7.2 Hätävarjelu oikeuden rajat käytännössä	58
7.2.1 Oikeuttamisperusteen soveltumisen arvioimisesta	58
7.2.2 Anteeksiantoperusteen soveltumisen arvioimisesta.....	59
7.3 Johtopäätös	61

LÄHTEET

Kirjallisuus

Aarnio, Aulis, Laintulkinnan teoria. WSOY 1989.

Aarnio, Aulis, Tulkinnan taito: ajatuksia oikeudesta, oikeustieteestä ja yhteiskunnasta. Talentum 2006.

Alanen, Aatos, Hätävarjelus yksityisen käyttämänä oikeussuojakeinona. Helsingin yliopisto 1925.

Backman, Eero, Huomioita hätävarjelusta ja todistustaakan jaosta hätävarjeluasioissa teoksessa Männistö, Jarkko (toim.), Prosessioikeudellisia erityiskysymyksiä. Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2005.

Boucht, Johan – Frände, Dan, Rikosoikeuden yleisten oppien perusteet. 2. uudistettu painos. Wahlberg, Mark (käänt.). Poliisiammattikorkeakoulun oppikirjat 2019.

Brentano, Franz, Moraalitiedon alkuperästä teoksessa Launis, Veikko – Oksanen, Markku – Sajama, Seppo (toim.), Etiikan lukemisto. Gaudeamus 2010.

Buss, David, Evolutionary psychology – The new science of the mind. Fifth edition. Routledge 2016.

Diesen, Christian, Bevisprövning I brottmål. Juristförlaget 1994.

Frände, Dan, Allmän straffrätt. Tredje upplagan. Juridiska fakulteten vid Helsingfors universitet 2004.

Frände, Dan Yleinen rikosoikeus. 2. uudistettu painos. Suom. Mark Wahlberg. Edita publishing Oy 2012.

Hahto, Vilja, Uhrin myötävaikutus ja rikosentekijän vastuu. Edita 2004. (Hahto 2004a)

Hahto, Vilja, Uhrin myötävaikutuksen kysymyksiä. Defensor Legis 5/2004, s. 818–831. (Hahto 2004b)

Hahto, Vilja, Tuottamus vahingonkorvausoikeudessa. WSOY 2008.

Heino, Jarno, Hätävarjelu oikeuden nykytulkinta avaa oven mielivaltaisille tuomioille. *Oikeus* 2/2020, s. 229–233.

Hemmo, Mika, Vahingonkorvausoikeus. WSOY 2005.

Honkasalo, Brynolf, Suomen rikosoikeus: yleiset opit 1 osa. 2. uudistettu painos. Suomalainen lakimiesyhdistys 1965.

Huovila, Mika, Periaatteet ja perustelut. Tutkimus kärjäoikeuden tuomion faktaperusteluista prosessuaalisten periaatteiden valossa arvioituina. Suomalainen lakimiesyhdistys 2003.

Huovila, Mika, Perustelemisen peukalosäännöt. *Lakimies* 5/2004, s. 791–815.

Hyttinen, Tatu, Syytön tai syyllinen – Tutkimus syyllisyyskysymyksen ratkaisemisesta. Suomalainen lakimiesyhdistys 2015.

Jareborg, Nils, Allmän kriminalrätt. Tredje tryckningen. Iustus företag 2005.

Jokela, Antti, Rikosprosessi. 5. uudistettu painos. Alma Talent Oy 2018.

Jonkka, Jaakko, Syytekynnys – Tutkimus syytteen nostamiseen vaadittavan näytön arvioinnista. Suomalainen lakimiesyhdistys 1991.

Jonkka, Jaakko, Rikosprosessioikeuden yleisistä opeista. Helsingin yliopiston rikos- ja prosessioikeuden laitos 1992.

Kakkuri-Knuutila, Marja-Liisa, Rawlsin varhaiskirjoituksista teoksessa Mäkinen, Jukka – Saxen, Heikki (toim.), John Rawlsin filosofia: Oikeudenmukaisuus moniarvoisessa yhteiskunnassa. Gaudeamus 2013.

Karhu, Juha – Ståhlberg, Pauli, Suomen vahingonkorvausoikeus. Alma Talent Oy 2013.

Kari, Matti, Tarkastelu sisäministeriön ja poliisin resurssien ja poliisitoimen palvelujen laadun tasosta ja kehityksestä. Palkansaajien tutkimuslaitos 2017.

Kaskenmäki, Marjatta, Rangaistuksen määräämisen perusteleminen. Helsingin hovioikeus 2005.

Kinnunen, Essi, KKO 1997:129. Pahoinpitely. *Urheilu. Oikeustieto* 1a/1998, s. 21–24.

Kivivuori, Janne, Suomalainen henkirikos – teonpiirteet ja tekojen olosuhteet vuosina 1988 ja 1996. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos 1999.

Klami, Hannu Tapani, Todistusratkaisu. Kauppakaari 2000.

Kolehmainen, Seppo, Poliisihallituksen lausunto hallituksen esityksestä eduskunnalle valtion talousarvioksi vuodelle 2019.

Koskinen, Pekka, Johdatus rikosoikeuteen. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2001.

Koskinen, Pekka, Rikoksen rakenneopin kehityslinjoja Suomessa Honkasalosta nykypäivään. Lakimies 3/2004, s. 516–520.

Krokkfors, Kirsi, Rikossäännösten teleologisesta tulkinnasta teoksessa Lahti, Raimo (toim.), Rikosoikeuden uudistuneet yleiset opit. Helsingin hovioikeus 2004.

Kukkonen, Reima, KKO2013:60, Hätävarjelu ja hätävarjelun liioittelu teoksessa Timonen, Pekka (toim.), KKO:n ratkaisut kommentein 2013 II. Alma Talent Oy 2013.

Kyllönen, Ari, Järjestyksenvalvojan voimankäyttö teoksessa Lahti, Raimo – Konttinen-Di Nardo, Essi (toim.), Kirjoituksia modernista rikosoikeudesta. Helsingin hovioikeus 2017.

Könönen, Perttu, Tuomitsemiskynnyksestä rikosasiassa teoksessa Lappalainen, Juha – Ojala, Timo, Kirjoituksia todistusoikeudesta. Helsingin hovioikeus 2006.

Lahti, Raimo, Itseaiheutetun päihtymyksen vaikutus rikosvastuuseen. Haaste 1/2015, s. 30–31.

Laine, Jukka, Oikeudenmukainen oikeudenkäynti erityisesti perustelujen näkökulmasta teoksessa Huovila, Mika – Lahti, Raimo – Ojala, Timo (toim.), Rikostuomion perusteleminen. Helsingin hovioikeus 2005.

Laine, Matti, Kriminologia ja rankaisun sosiologia. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus Acta Poenologia 2014.

Lappalainen, Juha, Rikoksen rakenne prosessioikeuden näkökulmasta teoksessa Männistö, Jarkko (toim.), Prosessioikeudellisia erityiskysymyksiä. Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2004.

- Lappi-Seppälä, Tapio, Rangaistuksen määräämisestä. Suomalainen lakimiesyhdistys 1987.
- Lappi-Seppälä, Tapio, Rikosten seuraamukset. Werner Söderström Lakitieto Oy 2000.
- Lappi-Seppälä, Tapio, Rikosoikeuden yleisiä oppeja koskeva uudistus II. Lakimies 1/2004, s. 3–36.
- Leverick, Fiona, Killing in Self-Defence. Oxford University Press 2006.
- Liszt, Franz, Rikosoikeuden yleiset opit – Teoksen Lehrbuch des Deutschen Strafrechts 25. uudistettu painos, yleinen osa. Haveri, Arvo (käänt.). Lainopillisen ylioppilastiedekunnan kustannustoimikunta 1929.
- Luoto, Lauri, KKO 2019:22 Hätävarjelu ja tapon yritys teoksessa Timonen, Pekka (toim.), KKO:n ratkaisut kommentein 2019 I. Alma Talent Oy 2019.
- Majanen, Martti, Yksityishenkilön oikeudesta voimakeinojen käyttöön. Suomalainen lakimiesyhdistys 1979.
- Matikkala, Jussi, Tahallisuudesta rikosoikeudessa. Suomalainen lakimiesyhdistys 2005.
- Melander, Sakari, Kriminalisointiperiaatteet ja perusoikeuksien rajoitusedellytykset. Lakimies 6/2002, s. 938 – 961.
- Melander, Sakari, Rikosoikeuden peruskysymyksiä. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2015.
- Melander, Sakari, Rikosvastuun yleiset edellytykset. Tietosanoma 2016.
- Mele, Alfred, Onko vapaa tahto illuusio?: Dialogi vapaasta tahdosta ja tieteestä. Snellman, Lauri (käänt.). Viisas elämä 2016.
- Mielityinen, Sampo, Vahingonkorvausoikeuden periaatteet. Edita Publishing Oy 2006.
- Määttä, Tapio, Tulkinta- ja argumentaatio-opin alkeita teoksessa Määttä, Tapio (toim.), Oikeudellisen ajattelun perusteita. Itä-Suomen yliopisto, oikeustieteiden laitos 2012.

Niemi-Kiesiläinen, Johanna, Rikosprosessin malleista ja funktioista teoksessa Haavisto, Risto (toim.), Matkalla pohjoiseen. Professori Jyrki Virolaisen juhlaKirja 26.2.2003. WSOY Lakitieto 2003.

Norée, Annika, Laga befogenhet – Polisens rätt att använda våld. Juridiska fakulteten vid Stocholmas universitet 2000.

Nuotio, Kimmo, Lainsäätäjän rikosoikeuden yleisten oppien parissa teoksessa Lahti, Raimo – Lappi-Seppälä, Tapio (toim.) Rikosoikeudellisia kirjoituksia. Helsingin hovioikeus 2003.

Nuotio, Kimmo – Majanen, Martti, Rikosoikeuden poluilla. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2003.

Nuutila, Ari-Matti, Rikosoikeudellinen huolimattomuus. Suomalainen lakimiesyhdistys 1996.

Nuutila, Ari-Matti, Rikoslain yleinen osa. Lakimiesliiton kustannus 1997.

Rantalainen, Hannu, Erehdysoppi teoksessa Lahti, Raimo (toim.), Rikosoikeuden uudistuneet yleiset opit. Helsingin hovioikeus 2004.

Richerson, Peter – Boyd, Robert, Ei ainoastaan geneistä: miten kulttuuri muunsi ihmisen evoluution. Pietiläinen, Kimmo (käänt.). Gaudeamus 2013.

Rikander, Henri – Kallio, Heikki, KKO 2020:13 – Korkein oikeus lievintä keinoa etsimässä. Edilex 2020/21. (<https://www-edilex-fi.ezproxy.utu.fi/artikkelit/21062.pdf>, Luettu 24.9.2020).

Routamo, Eero – Ståhlberg, Pauli – Karhu, Juha, Suomen vahingonkorvausoikeus. 5. uudistettu painos. Talentum 2006.

Ruuskanen, Minna, Hätävarjelu ja parisuhdeväkivalta. Suomalainen lakimiesyhdistys 2005.

Räikkä, Juha, Esseitä etiikasta. Unipress 2006.

Räikkä, Juha, Ihmisen epätäydellisyydestä. Unipress 2017.

Salovaara, Niilo, Rikoksen yrityksestä. Suomalainen lakimiesyhdistys 1948.

Sangero, Boaz, A New Defence for Self-Defence. Buffalo criminal law review 9 (2) 2006, s. 475–559.

- Saxen, Hans, Skadeståndsrätt. Åbo akademi 1975.
- Serlachius, Allan, Suomen rikosoikeuden oppikirja. 2. uudistettu painos. Mercatorin kirjapaino 1919.
- Sihvola, Juha, Maailmankansalaisen etiikka. Otava 2004.
- Sinisalo, Kari, Poliisin toimivallan määräytyminen – Tutkimus poliisin vallasta ylläpitää yleistä järjestystä ja turvallisuutta. Suomalainen lakimiesyhdistys 1971.
- Sinisalo, Kari, Poliisi – Poliisioikeuden perusteet. Kustannusosakeyhtiö Tammi 1973.
- Smith, Adam, Moraalituntojen teoria. Norri, Matti (käänt.). Kautelaari 2003.
- Tapani, Jussi, Hätävarjelun liioittelu – sekaannusta vai systematiikkaa? Defensio Legis 6/2008, s. 883–892.
- Tapani, Jussi, Rikosvastuun perusteet. Suomen yliopistopaino Oy – Juvenes Print 2016. (Tapani 2016a)
- Tapani, Jussi, KKO 2016:97 Hätävarjelun liioittelu teoksessa Timonen, Pekka (toim.), KKO:n ratkaisut kommentein 2016 II. Alma Talent Oy 2016. (Tapani 2016b)
- Tapani, Jussi – Tolvanen, Matti, Rikosvastuu ja sen toteuttaminen. Joensuun yliopisto 2004.
- Tapani, Jussi – Tolvanen, Matti, Rikosoikeuden yleinen osa: Vastuuoppi. 2. uudistettu painos. Talentum 2013.
- Tapani, Jussi – Tolvanen, Matti – Hyttinen, Tatu, Rikosoikeuden yleinen osa: Vastuuoppi. 3. uudistettu painos. Talentum 2019.
- Terenius, Markus, Poliisin voimankäyttö - Rikosoikeudellinen tutkimus sallitun voimankäytön rajoista. Suomalainen lakimiesyhdistys 2013.
- Tirkkonen, Tauno, Suomen rikosprosessioikeus II. WSOY 1972.
- Tolonen, Hannu, Oikeuslähdeoppi. WSOY 2003.
- Tolvanen, Matti, Prosessioikeuden perusteet. Painosalama Oy 2015. (Tolvanen 2015a)

Tolvanen, Matti, Tuottamus ja uhrin myötävaikutus. *Defensor Legis* 4/2015, s. 626–643. (Tolvanen 2015b)

Tuominen, Heini, Vertaileva tutkimus tuottamuskäsitteestä rikos- ja vahingonkorvausoikeudessa. *Edilex* 2010. (<https://www-edilex-fi.ezproxy.utu.fi/opinnaytetyot/7060.pdf>, Luettu 13.10.2020).

Tuori, Risto, Rikosoikeudellisesta vähäisyydestä teoksessa Nuutila, Ari-Matti – Pirjatanniemi, Elina (toim.), *Rikos, rangaistus ja prosessi*. Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2005.

Tuovinen, Timo, Hätävarjelijan ja rikoslainsäädännön suhde teoksessa Lahti, Raimo (toim.), *Rikosoikeudellisia kirjoitelmia VI*. Rikosoikeuden juhluvuonna 1989. Helsingin hovioikeus 1989.

Vihriälä, Helena, Syyntakeettomien rangaistusvastuusta. *Defensor Legis* 6/2009, s. 1004–1014.

Vihriälä, Helena, Tahallisuuden näyttäminen. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2012.

Vikatmaa, Juha, *Erehdyksestä*. Suomalainen lakimiesyhdistys 1970.

Viljanen, Mika, Ihmisen identiteetti ja tuottamusarviointi. *Lakimies* 3/2005, s. 426–451.

Virolainen, Jyrki – Martikainen, Petri, *Tuomion perustelevminen*. Talentum 2010.

Virolainen, Jyrki – Pölönen, Pasi, *Rikosprosessin perusteet – Rikosprosessioikeus I*. WSOY 2003.

Vuorenpää, Mikko, *Syyttäjän tehtävät*. Suomalainen lakimiesyhdistys 2007.

Ylevä, Lasse, Syyllisyyskysymyksen ratkaisemiseen liittyvästä todistusharkinnasta. *Defensor Legis* 6/2012.

Ylösjoki, Pentti, *Poliisioikeus II*. Arvi A. Karisto Oy 1966.

Internetlähteet

COVID-19 -poikkeusajan seuranta. Poliisi 2020. https://www.poliisi.fi/instance/data/prime_product_julkaisu/intermin/embeds/poliisiwwwstructure/89926_korona_rikollisuus_2020_vk_18.pdf?459742fe0ff0d788 (Luettu 4.9.2020).

Korkean profiilin ryhmä etsii keinoja tasa-arvon vahvistamiseksi koronakriisin jälkihoidossa. Sosiaali- ja terveysministeriö 2020. https://stm.fi/artikkeli/-/asset_publisher/korkean-profiilin-ryhma-etsii-keinoja-hyvinvoinnin-ja-tasa-arvon-vahvistamiseksi-koronakriisin-jalkihoidossa (Luettu: 8.5.2020).

Kuukari, Hannaleena – Heinjoki, Heli, seksuaalirikoksen uhrin kohtaaminen. Sensitiivisyysmalli juridiikan ammattilaisille 2020. <https://senjanetti.fi/seksuaalirikoksen-uhriin-kohtaaminen> (Luettu 25.8.2020).

Mutanen, Annika, Taistele vai lamaannu – kuka pystyy toimimaan järkevästi hengenvaarassa? Helsingin Sanomat 2019. <https://www.hs.fi/tiede/art-2000006079259.html> (Luettu 25.8.2020).

Paukku, Eelis, Miksi ihmistä saa lyödä kamppailulajeissa mutta ei salin ulkopuolella? KPF Group 2019. <https://www.kpflaki.com/post/miksi-ihmist%C3%A4-saaly%C3%B6d%C3%A4-kamppailulajeissa-mutta-ei-salin-ulkopuolella> (Luettu 22.5.2020).

Saranpää, Timo, Näyttökynnys. Tieteen termipankki 2020. <https://tieteentermi-pankki.fi/wiki/Oikeustiede:n%C3%A4ytt%C3%B6kynnys> (Luettu 4.9.2020).

Taistele, pakene tai lamaannu – Hädässä et voi valita miten reagoit. Yle 2016. <https://yle.fi/uutiset/3-9363490> (Luettu 4.9.2020).

Työttömien työnhakijoiden määrä kasvoi nopeasti maaliskuussa. Työ- ja elinkeinoministeriö 2020. http://www.tem.fi/artikkeli/-/asset_publisher/tyottomien-tyonhakijoiden-maara-lisaantyi-nopeasti-maaliskuussa (Luettu 8.5.2020).

Virallislähteet

Hallituksen esitys eduskunnalle rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi 44/2002 vp.

Hallituksen esitys eduskunnalle rikoslainsäädännön kokonaisuudistuksen toisen vaiheen käsitteviksi rikoslain ja eräisen muiden lakien muutoksiksi 94/1993 vp.

Hallituksen esitys Eduskunnalle rikosasioiden oikeudenkäyntimenettelyn uudistamista alioikeuksissa koskevaksi lainsäädännöksi 82/1995 vp.

Lakialoite: Laki pakkokeinolain 1 luvun 1 §:n ja rikoslain 3 luvun 6 §:n ja vahingonkorvauslain 5 luvun 6 §:n muuttamisesta 30/2001 vp.

Lakialoite: Laki rikoslain 3 luvun muuttamisesta 139/2000 vp.

Lakivaliokunnan mietintö 28/2002 vp.

Oikeusministeriön Lausuntoja ja selvityksiä 2002:7, Rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistaminen, Tiivistelmä lausunnoista. Oikeusministeriö 2002.

Oikeustapaukset

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin

EIT 9.10.1997 Andronicou ja Constantinou v. Kyproksen tasavalta

EIT 13.3.2007 Huohvanainen v. Suomi

EIT 20.4.2008 Juozaitiene ja Bikulcius v. Liettua

EIT 8.1.2009 Leonidis v. Kreikka

Korkein oikeus

KKO 1948 II 204

KKO 1949 II 435

KKO 1984 II 142

KKO 1988:49

KKO 1993:54

KKO 1997:182

KKO 1998:1

KKO 1998:2

KKO 2004:16

KKO 2004:75

KKO 2006:99

KKO 2012:98

KKO 2013:60

KKO 2016:97

KKO 2019:22

KKO 2020:33

Hovioikeudet

HHO 17/114836

HHO 17/152498

HHO 18/116235

HHO 19/105815

HHO 19/126743

HHO 19/128057

HHO 19/136089

HHO 20/103757

HHO 20/106294

HHO 20/115746

I-SHO 19/119253

I-SHO 19/122835

I-SHO 19/130218

I-SHO 19/152520

I-SHO 19/154375

I-SHO 20/104951

I-SHO 10/107909

I-SHO 20/111340

I-SHO 20/116837

I-SHO 20/116972

RHO 20/112329

RHO 20/112345

RHO 20/112400

RHO 20/113657

RHO 20/114683

RHO 20/114828

RHO 20/115232

RHO 20/115254

RHO 20/115645

RHO 20/117127

THO 17/127704

THO 17/141412

THO 18/106574

THO 18/142657

THO 18/153529

THO 19/129647

THO 19/147133

THO 19/149187

THO 20/106562

THO 20/113431

VHO 19/147397

VHO 20/105647

VHO 20/106503

VHO 20/106762

VHO 20/107958

VHO 20/108296

VHO 20/109847

VHO 20/110823

VHO 20/115881

VHO 20/117086

Kärjäoikeudet

Hyvinkään kärjäoikeus 16/129162

Kymenlaakson kärjäoikeus 19/112777

Vantaan kärjäoikeus 16/111154

Vantaan kärjäoikeus 17/152163

LYHENTEET

EIT	Euroopan ihmisoikeustuomioistuin
HE	Hallituksen esitys
HHO	Helsingin hovioikeus
I-SHO	Itä-Suomen hovioikeus
KKO	Korkein oikeus
LA	Lakialoite
LaVM	Lakivaliokunnan mietintö
OK	Oikeudenkäymiskaari
OM	Oikeusministeriö
RHO	Rovaniemen hovioikeus
RL	Rikoslaki
ROL	Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa
THO	Turun hovioikeus
VHO	Vaasan hovioikeus

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen taustat ja johtava tutkimuskysymys

Mikään tunnettu yhteiskunta ei ole kieltänyt yksilöltä oikeutta vaarassa olevien oikeushyviensä puolustamiseen. Yleinen oikeustaju vaatii tällaisen oikeuden tunnustamista, sillä ihminen reagoi uhkiin tämän luontoon kuuluvan itsesäilytysvaiston ajamana.¹ Vaikka hätävarjelu-oikeus tunnustetaankin kaikkialla, sen sisällössä esiintyy variaatiota.² Sallittujen voimakeinojen rajat ovat tyypillisesti sitä tiukemmat, mitä kehittyneemmästä yhteiskunnasta on kyse.³

Puolustautumisoikeus riippuu sekä ajasta että paikasta. Sen sisältö voi muuttua niin normeja kuin niiden tulkintaakin korjaamalla, ja näin on käynyt myös Suomessa. Täällä hätävarjelupyykälää päivitettiin vuonna 2004 osaksi juuri siitä syystä, ettei lain tulkinta vastannut enää sen sanamuotoa. Lakitekstistä oli ilmennyt, että puolustautuminen oli sallittua vain välttämättömällä tavalla, eli lievimpään mahdolliseen keinoon turvautumalla. Tämän ohella sallitulta hätävarjelulta oli kuitenkin jo pitkään edellytetty sitä, ettei hyökkääjälle aiheutettu ilmeisesti vakavampia vahinkoja, kuin mitä tämä olisi itse otaksuttavasti saanut aikaan. Siten lakiin katsottiin asianmukaiseksi kirjata vaatimus myös siitä, että teon tuli olla kokonaisuutena arvioiden puolustettava.⁴

Reformia edeltäneissä lakialoitteissa muutosta oli vaadittu edellä kuvatun seikan ohella myös sillä perusteella, että mainittuja kriteerejä koettiin tulkittavan jo perusteettoman tiukalla tavalla. Alkuperäisen rikoksen uhrin oli nähty valitettavan usein joutuvan niin vahingonkorvaus- kuin rikosvastuuseen siitä huolimatta, että yleinen oikeustaju olisi puhunut toisenlaisen ratkaisun puolesta.⁵

¹ Alanen 1925, s. 1. Ks. myös Lappi-Seppälä 1987, s. 423; Liszt 1929, s. 163–164.

² Ks. esim. Alanen 1925, s. 1.

³ Alanen 1925, s. 110–112. Ks. myös. Tuovinen 1989, s. 440. Jos taas rankaisukoneisto puuttuu kokonaan, väkivalta on hyvin yleistä (Richerson – Boyd 2006, s. 284–286).

⁴ HE 44/2002 vp, s. 112–116.

⁵ LA 30/2001 vp; LA 139/2000 vp.

Ruuskanen on vuonna 2005 julkaistussa väitöskirjassaan käsitellyt yksityiskohtaisemmin sitä, minkälaisia syitä tällaisten epäoikeudenmukaiseksi koettujen ratkaisujen taustalla oli vaikuttanut.⁶ Hän nosti esille muun muassa sen, ettei tuomioistuin ollut kiinnittänyt asianmukaista huomiota asianosaisten fyysisiin eroavaisuuksiin. Tämän seurauksena aseella tapahtuvaa puolustautumista oli pidetty kategorisesti kiellettynä siitä riippumatta, olisiko hyökkäystä saatu muulla tavoin torjutuksi. Lisäksi hän huomautti, etteivät tuomarit vaikuttaneet huomioineen niitä seurauksia, joita riittämättömäksi jäävästä puolustautumisesta olisi aiheutunut. Sellainen olisi saattanut vain provosoida hyökkääjää ja siten saattaa puolustautujan entistäkin suurempaan varaan. Ruuskanen paikansi siis ongelman keskeisesti siihen, minkälaisia, käsiteltävän asian kannalta relevantteja seikkoja tuomioistuin oli jättänyt huomioimatta.⁷

Kansallinen hätävarjeluinstituutiomme on siis kohdannut samansuuntaista kritiikkiä eri rintamilta. Lakialoitteissa esitetyt huomiot ovat kuitenkin menettäneet teräänsä, sillä niihin on vastattu säätämällä uusi hätävarjelupykälä. Samoin on käynyt myös Ruuskasen kritiikille, sillä hän itsekin ennusti päivitetyn pykälän kohdistavan lainkäyttäjän huomion olennaisiin olosuhteisiin, ja tekevän tulkinnasta siten asianmukaisempaa.⁸ Se, onko lainmuutos myös tosiasiallisesti vastannut esitettyihin huolenaiheisiin, on kuitenkin jäänyt avoimeksi; tuore käytäntö on välttynyt laajamittaiselta, kriittiseltä tarkastelulta. Pyrin siten sijoittamaan tutkimukseni näin muodostuvan aukon täytteeksi. Johtavana tutkimuskysymyksenä kulkee läpi kirjoituksen se, arvioidaanko hätävarjelu-oikeuden rajoja hätävarjelutilanteissa parhaiten perustellulla tavalla.

1.2 Tutkimuksen eteneminen, alakysymykset, aineisto ja rajaus

Edellä esitettyyn pääkysymykseen vastaaminen edellyttää myös alakysymyksiin vastaamista. Tässä tutkimuksessa asiaa lähestytään rakentamalla ensin teoriaa siitä, miten hätävarjelu-oikeuden rajoja pitäisi arvioida.⁹ Vaikka tätä kysymystä käsitellään vain johtavan kysymyksen

⁶ Ruuskanen 2005, s. 97. Ruuskanen käsittelee hätävarjelu-oikeutta eritoten parisuhdeväkivallan kannalta, mutta argumentit, tässä kirjoituksessa esitellyiltä osin, pätevät yleisemminkin.

⁷ Ks. Ruuskanen 2005, s. 159, 166–172.

⁸ Ks. Ruuskanen 2005, s. 159, 167. Ks. myös OM:n Lausuntoja ja selvityksiä 2002:7, s. 44; Nuotio 2003, s. 267. Näkemys on saanut tukea myös uudemmista oikeustapauskommentaareista (ks. Luoto 2019; Kukkonen 2013).

⁹ Pääkysymykseen voisi vastata myös käsittelemällä ensin oikeuskäytäntöä, ja haastamalla sitten siitä ilmeneviä tulkintoja kohta kohdalta. Arvostan kuitenkin tähän alakysymykseen vastaamisen niin korkealle, että katson asianmukaiseksi käsitellä sitä erikseen itsenäisissä ja johdonmukaisesti etenevissä luvuissa.

alakysymyksenä, näen siihen vastaamisella olevan myös itsenäistä merkitystä. Tämä johtuu siitä, että vaikka korkein oikeus on ohjeistanut alioikeuksia yksityiskohtaisesti näytön arviointia koskien,¹⁰ en ole tunnistanut sen antaneen konkreettisia ohjeita siihen, miten itse oikeuskysymystä tulisi lähestyä.¹¹ Oikeustieteessäkin asiaan on otettu kantaa vain suppeasti, ja siltäkin osin, kun näin on tehty, näkemykset ovat olleet ristiriidassa keskenään.¹² Alioikeudet vaikuttavat siten jääneen asiassa oman onnensa nojaan, mikä herättää epäilyksiä myös lainkäytön yhdenmukaisuudelle ja ennakoitavuudelle asetettujen vaatimusten täyttymättä jäämisestä.

Käytän edellä esitettyä teoriaa muodostaessani aineistona eritoten lain esitöitä ja oikeustieteestä löytyviä, asiaa joko suoraan tai sivuten koskevia huomioita.¹³ Pyrin siis tässä kohdin täsmentämään merkityssisältöä voimassa olevalle rikoslain 4 luvun 4 pykälälle siten, että en anna tässä prosessissa painoarvoa kansalliselle oikeuskäytännölle.

Kun olen muodostanut käsitykseni hätävarjeluoikeuden tulkinnasta teoriassa, tulee ajankohitaiseksi sen analysoiminen, miten hätävarjeluoikeuden rajoja käytännössä arvioidaan. Käännän siis tässä kohdin aineiston pääläelleen, ja arvioin edellä mainitun pykälän merkityssisältöä nojautumalla vain siihen, millaisena se näyttäytyy kotimaisen oikeuskäytännön valossa.

Tarkastelen tältä osin aluksi sitä, vastaako tuomioistuimen soveltama tulkinta muodostamaani teoriaa asiasta, ja tämän jälkeen vertaan käytäntöä aiemmassa oikeustieteessä esitettyjä tulkin-toja vasten. Lopuiksi havainnoin esiin nousseita seikkoja ja muodostan niiden pohjalta käsityk-seni siitä, miten rajoja nykylainkäytössä arvioidaan.

¹⁰ Korkeimman oikeuden mukaan hätävarjelutilanteissakin lähtökohtana voidaan pitää sitä, ettei vastaajalla ole velvollisuutta esittää syyttömyyttään tukevaa näyttöä. Tämä voi kuitenkin pyrkiä horjuttamaan syytettä esittämällä sellaisen vaihtoehdoisen tapahtumienkulun, joka saa tukea myös muista asiassa esitetyistä todisteista tai muista asiaa käsitellessä esiin tulleista seikoista. Tuomioistuimen tulee sitten arvioida tätä väitettä muuta aineistoa vasten paitsi kokonaisuutena, myös todisteittain eriteltynä. Vastajan väite on tämän jälkeen otettava arvioinnin lähtökohdaksi, mikäli sen todenperäisyyttä ei saada riittäväällä todennäköisyydellä suljettua pois (KKO 2020:33; KKO 2019:22; KKO 2013:60). Kannanotto vastaa oikeustieteessä vakiintuneesti esitettyä näkemystä (ks. esim. Tapani 2016b; Backman 2004, s. 9; Klami 2000, s. 94; Tirkkonen 1972, s. 150–151. Ks. Ruotsin osalta Diesen 1994, s. 95–96).

¹¹ Ks. myös Melander 2016, s. 252; Ruuskanen 159–160.

¹² Vrt. esim. Ruuskanen 2005, s. 23–24 ja Ruuskanen 2005, s. 197–198; Frände 2012, s. 121 ja Sinisalo 1971, s. 160–161; Heino 2020, s. 231 ja Terenius 2013, s. 614. Vrt. myös Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 399 ja HE 44/2002 vp, s. 112–116. Erimielisyyksien laajuudesta saa kuvaa myös 3 luvun alaviitteitä tarkastelemalla.

¹³ Aihetta sivuavina lähteinä on käytetty erityisesti poliisioikeutta, jota on täsmennetty muutamilla EIT-tapauksilla. Tältä osin ratkaisu perustuu siihen, että myös poliisin voimakeinojen käytöltä edellytetään rikoslain 4 luvussa tarpeellisuutta ja puolustettavuutta. Sääntelyn johdonmukaisuuden periaatteen puitteissa (ks. Aarnio 1989, s. 256) käsitteiden merkityssisältö vastaa tässä hätävarjeluun yhteydessä omaksuttua.

Tutkimus on tältä osin kvalitatiivista. Toisaalta, koska vain yksittäisiin ratkaisuihin vetoaminen jättäisi avoimeksi kysymyksen suuremmasta kuvasta, teen myös suuntaa antavaa kvantitatiivista selvitystä siten, että myös sovellettujen tulkintatapojen yleisyyden arvioiminen tulee mahdolliseksi.

Tällaisten huomioiden tekeminen edellyttää määrällisesti rajattua ja erilaisten tulkintatapojen suhteisiin vaikuttamattomalla tavalla valikoitua aineistoa. Koska uuden hätävarjelupykälän sisältöön on korkeimmassa oikeudessa otettu kantaa vain neljästi,¹⁴ analysoin tutkimuksessa myös hovioikeuksissa lainvoimaisesti ratkaistuja tapauksia. Olen tilannut tutkimusta varten jokaisesta Suomen hovioikeudesta kymmenen uusinta sellaista ratkaisua, joissa hätävarjelu-oikeus on noussut esille,¹⁵ ja rajannut sitten käsittelyn ulkopuolelle tapaukset, joissa hovioikeus ei ole ottanut kantaa sallittujen voimakeinojen rajoihin.¹⁶ Näin tutkimuksen empiiriseksi aineistoksi on muodostunut 22:n sellaisen hätävarjelutilanteen joukko, joiden osalta joko korkein oikeus

¹⁴ KKO 2020:33; KKO 2019:22; KKO 2016:97; KKO 2013:60. Uuden lain voimaantulon jälkeen annetuista ratkaisuista tuomioistuimien sovelsi vielä vanhaa lakia tapauksissa KKO 2004:75 ja KKO 2004:16.

¹⁵ Hovioikeuksien tietokannoista on tilattu 19.5.2020 kymmenen uusinta ratkaisua, jotka löytyivät hakusanayhdistelmää ”hätävarjelu* OR rikosla* 4 lu* 4* käyttämällä. Tuomioistuimet toimittivat tietopyynnön myötä seuraavat 50 ratkaisua: HHO 20/115746, HHO 20/106294, HHO 20/103757, HHO 19/136089, HHO 19/128057, HHO 19/126743, HHO 19/105815, HHO 18/118486, HHO 18/116235, HHO 17/152498, I-SHO 20/116972, I-SHO 20/116837, I-SHO 20/111340, I-SHO 20/107909, I-SHO 20/104951, I-SHO 19/152520, I-SHO 19/130218, I-SHO 19/122835, I-SHO 19/119253, I-SHO 19/154375, RHO 20/117125, RHO 20/115645, RHO 20/115254, RHO 20/115232, RHO 20/114828, RHO 20/114828, RHO 20/114683, RHO 20/113657, RHO 20/112400, RHO 20/112345, RHO 20/112329, THO 20/113431, THO 20/106562, THO 19/149187, THO 19/147133, THO 19/129647, THO 18/153529, THO 18/142657, THO 18/106574, THO 17/141412, THO 17/127704, VHO 20/117086, VHO 20/110823, VHO 20/107958, VHO 20/106503, VHO 20/115881, VHO 20/109847, VHO 20/108296, VHO 20/106762, VHO 20/105647 ja VHO 19/147397.

En siis ole tilannut yleisesti uusimpia ratkaisuja, vaan uusimmat ratkaisut hovioikeuskohtaisesti. Valinta perustuu tältä osin siihen, että tulkintatavoissa esiintyvää variaatiota voi olettaa löytyvän eritoten eri työyhteisöjen välillä (ks. johtopäätöksistä alaviite 149).

¹⁶ Olen siten rajannut minulle toimitetuissa ratkaisuissa käsitellyistä hätävarjelutilanteista aineiston ulkopuolelle sekä sellaiset, joissa kysymystä hätävarjelu-oikeudesta on käsitelty vain käräjillä (HHO 20/115746; HHO 19/136089; RHO 20/112329; RHO 20/112345; RHO 20/112400; RHO 20/115232; RHO 20/115254; RHO 20/117125; VHO 20/106503; VHO 20/110823; THO 18/153529; THO 19/129647; THO 19/147133; THO 17/127704), että sellaiset, joissa hätävarjeluväite on hylätty hovioikeudessa aikarajoihin tai oikeudettoman hyökkäyksen puuttumiseen viittaavilla argumenteilla (HHO 19/128057; HHO 18/118486; RHO 20/113657; RHO 20/114683; RHO 20/115645; VHO 20/105647; VHO 20/107958; VHO 20/109846; VHO 19/147397; I-SHO 20/116972; I-SHO 20/116837; I-SHO 20/111340; I-SHO 19/119253; I-SHO 19/154375; THO 20/113431 syytekohta 3; THO 18/142657; THO 18/106574). Lisäksi olen rajannut tarkastelun ulkopuolelle tapaukset HHO 19/126743 ja HHO 19/105815, joissa tuomioistuimen perustelut ovat hätävarjelutilanteen osalta määrätty salassa pidettäviksi.

tai hovioikeus on ottanut kantaa teon tarpeellisuutta ja/tai puolustettavuutta koskeviin kysymyksiin.¹⁷

Kirjoitus etenee oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteen osalta tuomioistuimen käsittelyjärjestystä mukailevalla tavalla kronologisesti siten, että käyn edellä kuvatut prosessit läpi ensin oikeuttamisperusteen, ja sitten erikseen anteeksiantoperusteen osalta. Käsittelen siten luvussa 4 ainoastaan tuomioistuimen oikeuttamisperusteen arvioimisessa käyttämiä argumentteja, ja toimin luvussa 6 samoin anteeksiantoperusteen osalta.

Kun olen mainitun prosessin seurauksena, lainopin metodilla, muodostanut käsitykseni hätävarjelupykälän soveltamisesta teoriassa ja käytännössä, arvioin tulkintavaihtoehtojen keskinäistä paremmuutta reaalisiin argumentteihin tukeutumalla. Käsittelen lopuksi siis sitä, minkälaisiin lopputuloksiin eri tulkintavaihtoehdot johtavat, ja asetan sitten etusijalle sen, joka johtaa asianmukaisempiin seurauksiin.¹⁸ Tämän työn pohjustamiseksi aloitan tutkimuksen avaamalla luvussa 2 sellaisia käsitteellisiä lähtökohtia, teorioita ja periaatteita, joilla katson olevan merkitystä mahdollisten tulkintavaihtoehtojen keskinäistä paremmuutta arvioitaessa.

En ota kirjoituksessa kantaa siihen, millainen itse hätävarjelupykälän pitäisi olla, vaan keskityn arvioimaan nykymuotoisen normin *tulkintaa*. Lainkohdankin osalta rajaan tutkimuksen vain teon tarpeellisuutta ja puolustettavuutta koskeviin kysymyksiin, eli tapahtumiin, joissa itse hätävarjelutilanteen on todettu olevan käsillä.¹⁹ Kvantitatiivisen ja kokonaiskuvaa koskevan johdonmukaisuuden turvaamiseksi tarkastelen myös anteeksiantoperusteen soveltamista vain tilanteissa, joissa teko on katsottu liioitelluksi mainittujen kriteerien osalta. Lisäksi suljen tutkimuksen ulkopuolelle tuomiolauselmissä ja vahingonkorvausvastuun syntymistä lukuun ottamatta

¹⁷ KKO 2020:33; KKO 2019:22 syytekohta 4; KKO 2019:22 syytekohdat 5 ja 6; KKO 2016:97; KKO 2013:60 ensimmäinen hätävarjelutilanne; KKO 2013:60 jälkimmäinen hätävarjelutilanne; HHO 20/106294; HHO 20/103757; HHO 18/116235; HHO 17/152498; VHO 20/117086; VHO 20/106762; VHO 20/115881; I-SHO 20/104951; I-SHO 19/152520; I-SHO 19/130218; I-SHO 20/107909; I-SHO 19/122835; THO 19/149187; THO 17/141412; THO 20/113431 syytekohta 2; THO 20/106562.

¹⁸ Ks. Aarnio 2006, s. 301–303.

¹⁹ Rikoslain 4 luvun 4 §:n 1 momentin mukaan aloitetun tai välittömästi uhkaavan oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi tarpeellinen puolustusteko on hätävarjeluna sallittu, jollei teko ilmeisesti ylitä sitä, mitä on pidettävä kokonaisuutena arvioiden puolustettavana, kun otetaan huomioon hyökkäyksen laatu ja voimakkuus, puolustautujan ja hyökkääjän henkilö sekä muut olosuhteet. Hätävarjelumomentin soveltaminen edellyttää siis neljän osatekijän – oikeudettoman hyökkäyksen, sen ajankohtaisuuden, puolustustekoon tarpeellisuuden ja puolustustekoon puolustettavuuden – täyttymistä. Näistä kaksi ensimmäistä määrittävät sitä, onko käsillä hätävarjelutilanne, ja kaksi jälkimmäistä sitä, millaisia keinoja tällaisissa tilanteissa saa käyttää (ks. Lappi-Seppälä 2004, s. 17–20).

sellaiset seikat, joihin tuomioistuin ottaa kantaa vasta anteeksiantoperustetta koskevan johtopäätöksen jälkeen. Näin ollen esimerkiksi vahingonkorvauksen määrään ja rangaistuksen mittaamiseen liittyvät seikat jäävät tässä kirjoituksessa yksityiskohtaisesti käsittelemättä.

1.3 Tutkimuksen ajankohtaisuus

Hätävarjelupykälän uudistamisen ajankohtaisuutta perusteltiin lakialoitteissa korostamalla sitä, miten poliisien resurssit olivat vähissä ja välimatkat poliisipiirien sisälläkin pitkiä. Tämän katsottiin johtavan siihen, että yksityiset joutuivat enenevässä määrin turvaamaan oikeuksiaan henkilökohtaisesti.²⁰ Samaan suuntaan vaikuttavana tekijänä nähtiin myös rikollisuuden määrän kasvu, jonka esitettiin pohjautuvan edellä mainitun ohella myös korkeisiin työttömyyslukuihin ja epätoivottuun syrjäytymiskehitykseen.²¹

Edellä esitettyjen argumenttien jälkeen hätävarjelupykälää on päivitetty, mutta itse päivitystarpeen perustelut vaikuttavat ajankohtaisemmilta kuin koskaan. Poliisien määrä on laskenut edelleen siitä tasosta, jolla se on ollut edellä esitettyjä lakialoitteita tehtäessä,²² ja tämän nähdään yhä vaikuttavan suoraan siihen, kuinka nopeasti poliisi pystyy reagoimaan äkillisiin ja vakaviin tilanteisiin.²³ Lisäksi käsillä oleva koronapandemia on lisännyt työttömyyttä²⁴ ja sen odotetaan vievän myös syrjäytymiskehitystä epätoivottuun suuntaan.²⁵

Lakimuutoksesta on nyt myös kulunut sen verran aikaa, että oikeuskäytännön voi olettaa mukautuneen uuteen pykälään. Ajankohta on siten otollinen sen arvioimiseen, onko käytäntö vastoin hypoteesiani, muodostunut yhdenmukaiseksi ja ennakoitavaksi kokonaisuudeksi. Sama pätee sen arvioimiseen, onko lakimuutos onnistunut myös käytännössä vastaamaan niihin huolenaiheisiin, joilla sen tarpeeseen on niin lakialoitteissa kuin Ruuskasen väitöskirjassakin viitattu.

²⁰ LA 30/2001 vp; LA 139/2000 vp.

²¹ LA 30/2001 vp.

²² Kolehmainen 2019, s. 3; Kari 2017, s. 58.

²³ HE 44/2017 vp, s. 214.

²⁴ Ks. esim. Työttömien työnhakijoiden määrä kasvoi nopeasti maaliskuussa 2020.

²⁵ Korkean profiilin ryhmä etsii keinoja tasa-arvon vahvistamiseksi koronakriisin jälkihoidossa 2020. Esitetty koskee nimenomaan koronapandemian jälkiseurauksia. Sen sijaan koronapandemian aikana poliisiin tietoon tullut väkivaltarikollisuus kokonaisuudessaan on vähentynyt. Kotihälytyksiä on ollut tavanomaista enemmän, mutta kotiväkivaltakaan ei ole ollut nousussa (ks. COVID-19 -poikkeusajan seuranta 2020, s. 4, 10, 13).

2 KESKEISET KÄSITTEET JA LÄHTÖKOHDAT

2.1 *Rikos*

2.1.1 Rikoksen rakenne

Rikoksen rakenteessa on kyse ajattelumallista, jonka avulla tekoa rikosoikeudessa arvioidaan. Uudemmassa oikeustieteessä siitä on esitetty sekä kaksi- että kolmiportaisia versioita. Tässä tutkimuksessa nojaututaan näistä jälkimmäisenä mainittuun, sillä se tuo käsiteltävän aiheen kannalta keskeiset oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteiden eroavaisuudet esiin verrokkiaan paremmin.²⁶

Mainitussa kolmiportaisessa mallissa arvioidaan aluksi sitä, onko teko tunnusmerkistön mukainen ja harkitaan sitten, onko se myös oikeudenvastainen. Näiden jälkeen otetaan kantaa vielä siihen, ilmentääkö se myös tekijänsä syyllisyyttä.²⁷

Tunnusmerkistön mukaisuudessa on kyse siitä, että teko on yleisellä tasolla kielletty. Tämän vaatimuksen myötä teon tulee täyttää rikoslain erityisessä osassa kuvattu tunnusmerkistö sekä rikosvastuun yleiset edellytykset. Oikeudenvastaisuudessa taas on kyse siitä, että teko on myös konkreettisesti tilanteessa kielletty. Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, ettei tilanteeseen sovellu mikään oikeuttamisperuste. Syyllisyys taas viittaa siihen, että tekijältä olisi voitu kohtuudella edellyttää toisenlaista suhtautumista tilanteeseen. Mikäli tekoon katsotaan soveltuvan esimerkiksi anteeksiantoperuste, ei tekijään voida kohdistaa syyllisyysmoitetta. Jos yksikin edellä mainituista elementeistä jää puuttumaan, eivät kaikki rikoksen osatekijät ole käsillä, eikä kyseessä siten ole rikos.²⁸

²⁶ Ks. esim. Melander 2016, s. 96–105. Kaksiportaisessa mallissa niputetaan yhteen ensin kaikki vastuuperusteet ja tämän jälkeen kaikki vastuuvapausperusteet. Kyseisen rakenteen vahvuutena on se, että se vastaa kolmiportaista verrokkiaan täsmällisemmin sitä, miten lainkäyttäjät käytännössä arvioivat rikosoikeudellisen vastuun syntymistä. Lisäksi se onnistuu huomioimaan esimerkiksi osallisuutta ja yritystä koskevat kysymykset sekä eurooppaoikeudellisen aineiston, joita ei ole ongelmitta onnistuttu sijoittamaan rikoksen kolmiportaisen rakenteen askelmille.

²⁷ Ks. esim. HE 44/2002 vp, s. 9; Vihriälä 2012, s. 182–183; Ruuskanen 2005, s. 97; Matikkala 2005, s. 35; Nuutila 1997, s. 82.

²⁸ Nuutila 1997, s. 82–84. Ks. myös HE 44/2002 vp, s. 9–10, 16; Vihriälä 2009, s. 1006.

2.1.2 Oikeuttamisperusteista yleisesti

Lainsäätäjä ei kykene yksittäisten rikostunnusmerkistöjen tasolla ratkaisemaan kaikkia ihmisten välisiä konflikteja, vaan tietyissä tilanteissa toisen fyysistä vahingoittamistakin on pidettävä oikeutettuna. Esimerkiksi pahoinpitelyn tunnusmerkistön täyttävä teko ei ole kielletty, jos siihen soveltuu oikeuttamisperuste. Peruste toimii siten rikosoikeudellisen vastuun poistavana tekijänä. Tällaista tekoa pidetään sallittuna ja toisinaan jopa oikeusjärjestyksen toivomana. Tilanteissa, joissa asianosainen toimii oikeuttamisperusteen puitteissa, on niin hänellä kuin muillakin moraalinen velvollisuus tällaisen teon tekemiseen. Tällaisen normin nojalla toimivaa vastaan nostettu syyte on hylättävä, sillä tämä ei ole syyllistynyt mihinkään rikokseen. Koska teko on ollut oikeudenmukainen, ei asianosaiseen voida kohdistaa muitakaan rikokseen liittyviä seuraamuksia.²⁹

2.1.3 Anteeksiantoperusteista yleisesti

Siinä, missä oikeuttamisperuste poistaa teon oikeudenvastaisuuden, anteeksiantoperuste kumoaa tekijän syyllisyyden. Henkilö siis vapautetaan rangaistusvastuusta, koska häneen ei voida kohdistaa syyllisyysmoitetta.³⁰ Vastuuvapaus perustuu siihen, että asianosaisen motivaatioperustan myötä hänen tekoaan pidetään ymmärrettävänä. Teon itsessään olisi suonut jäädä tapahtumatta, mutta rangaistusvastuulle ei ole perusteita, kun sillä ei olisi siltä edellytettyä motivoivaa vaikutusta. Anteeksiantoperusteen soveltumisesta huolimatta teko jää kuitenkin tunnusmerkistönmukaiseksi ja oikeudenvastaiseksi, joten tekijälle voidaan määrätä konfiskaatioseuraamus,³¹ ja myös vahingonkorvausvastuu voi aktualisoitua.³²

2.2 Rikosprosessi ja oikeusturva

Rikosprosessin funktiona on ensinnäkin rikosvastuun toteutumisen turvaaminen. Toiseksi, sen erityisesti lainkäyttäjän toimintaan vaikuttavana tehtävänä on asianosaisen oikeusturvasta

²⁹ HE 44/2002 vp, s. 99–100; Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 389–390.

³⁰ Toisaalta myöskään ihmistä, joka toimii omien, laista poikkeavien arvojensa mukaisesti, ei voi moittaa (Räikkä 2017, s. 52), mutta tämän rankaiseminen on silti paikallaan (ks. Smith 2003, s. 179).

³¹ HE 44/2002 vp, s. 99–100, 123.

³² Ks. esim. Melander 2016, s. 252; Hahto 2008, s. 66.

huolehtiminen.³³ Oikeusturvafunktion myötä se, että tuomiot ovat aineellisesti oikeita, ei riitä. Keskeiselle sijalle asettuu se, että lopputulokseen päästään menettelyllisesti oikeudenmukaisella tavalla.³⁴ Prosessin tulee siis kaikilta osin täyttää oikeudenmukaiselle oikeudenkäynnille asetetut edellytykset ja erityisesti on varottava sitä, etteivät syyttömät joudu tuomituiksi.³⁵

Sitä, milloin henkilöä voidaan pitää syyllisenä, rajoittaa oikeusturva-arvojen varaan rakentuva syyllisyysperiaate. Sen nähdään turvaavan ihmisten elämänvalintoja kriminaalipolitiikan arvopäämääräasemaan oikeuttavalla tavalla siitä huolimatta, että se rajoittaa rikosoikeusjärjestelmän preventiivistä tehokkuutta. Periaate rajaa valtion rankaisuoikeuden tilanteisiin, joissa ihmisen näytetään omilla valinnoillaan rikkoneen lakia.³⁶

Vastaajan oikeuksia turvataan rikosprosessissa myös tuomitsemiskynnyksen asettamisella korkealle. Siinä missä yksityisoikeudellisessa riita-asiassa näyttökynnyksenä toimii uskottava näyttö (OK (1734/4) 17.2.2 (2015/732)), rikosprosessissa vastaajan syyllisyydestä ei saa jäädä varteenotettavaa epäilyä (OK (1734/4) 17:3.2 (2015/732)). Rikoslain (39/1889) 4 luvun 3-6 §:ssä (2003/515) kuvatuissa tilanteissa tämä vaatimus esiintyy vielä moninkertaisena. Sen ohella, että itse tunnusmerkistö on ilman varteenotettavaa epäilyä täyttynyt, tulee myös oikeutamis- ja anteeksiantoperusteen soveltuminen tilanteeseen saada poissuljettua vastaavalla todennäköisyydellä.³⁷

Edellä mainittujen ohella asianosaisen oikeusturvatakeena toimii myös tuomioistuimelle säädetty velvollisuus perustella ratkaisunsa.³⁸ Oikeudenkäynneistä rikosasioissa annetun lain

³³ Virolainen – Pölönen 2003, s. 141–145. Viitatus kirjailijat esittävät rikosvastuun toteutumiskynnyksen koostuvan tapahtuman yksityiskohtaisesta selvittämisestä sekä säännösten aineellisesti oikeasta tulkinnasta. Niemi-Kiesiläinen (2003, s. 345–347) taas sijoittaa oikeusturvan toteutumisen yleisesti oikeudenkäynnin funktioksi. Kohdistan oikeusturvasta huolehtimisen tässä kirjoituksessa tuomioistuimen tehtäväksi, sillä sitä turvaavan tuomitsemiskynnyksen ylittymistä koskeva harkinta sekä perustelovelvollisuuden täyttäminen ja prosessinjohto kuuluvat lainkäyttäjän vastuulle.

³⁴ Jokela 2018, s. 9–10; Jonkka 1992, s. 23–24. Ks. myös Tolvanen 2015a, s. 93, 98–99. Oikeusturvalla viitataan tässä kirjoituksessa rikosasian vastaajan suojaan valtion vallankäyttöä vastaan.

³⁵ Jokela 2018, s. 9–10. Ks. myös HE 82/1995 vp, s. 83; Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 22–26; Könönen 2006, s. 88; Niemi-Kiesiläinen 2003, s. 340, 346.

³⁶ Lappi-Seppälä 2000, s. 43–44.

³⁷ Ks. Saranpää 2020; Tapanila 2018, s. 680–685; Ylevä 2012, s. 802–803. Vrt. Diesen 1994, s. 96; Jonkka 1991, s. 276–278. Käytännössä tuomitsemiskynnys vaihtelee tuomarikohtaisesti (Vuorenperä 2007, s. 52).

³⁸ Ks. Laine 2005, s. 443; Tapani – Tolvanen 2004, s. 195; Melander 2002, s. 944.

(1997/689) 11 luvun 4 §:n 2 momentin (2015/733) mukaan tuomio on perusteltava, ja perusteluista on ilmentävä, mihin seikkoihin ja oikeudelliseen päättelyyn ratkaisu perustuu. Perusteluissa on myös selostettava, millä perusteella riittävä seikka on tullut näytetyksi tai jäänyt näyttämättä. Ehdottomana minimivaatimuksena on se, että tuomio on konstruoitavissa loogisen syllogismin muotoon. Valituista faktapremisseistä on siten ilmentävä se, vastaavatko ne, vai eivätkö ne vastaa tarkastelun kohteena olevaa normipremissiä.³⁹ Edellytyksen tarkoituksena on varmistua siitä, että tuomari pohtii huomioimiensa tekijöiden riittävyttä ja perustelujensa hyväksyttävyyttä, eikä intuitiolle jää ratkaisevaa osaa prosessissa.⁴⁰

Esitetty intuitioon turvautuminen voisi johtaa vertikaalisesti epäoikeudenmukaisiin ratkaisuihin, sillä ihmisellä on luontainen taipumus nähdä muiden käyttäytymisessä korjattavaa silloinkin, kun teko on suoraa seurausta asiassa vaikuttaneista olosuhteista.⁴¹ Valtio saattaisi siis sen puitteissa rajoittaa ihmisten elinpiiriä siitä huolimatta, ettei näiden olisi osoitettu omilla valinnoillaan rikkoneen lakia. Tuomiot muodostuisivat tällöin syyllisyysperiaatteen vastaisiksi.⁴²

Vastaavasti intuitioon turvautuminen saattaisi johtaa myös horisontaalisesti epäoikeudenmukaisiin ratkaisuihin. Tuomiolauselman sisältö voisi jäädä tällöin riippuvaiseksi epärelevantteistä seikoista kuten siitä, kuinka menestynyt,⁴³ katuva⁴⁴ ja lainkäyttäjän kanssa samankaltainen vastaaja olisi.⁴⁵ Tällöin yhdenvertaisen kohtelun periaate tulisi sivuutetuksi.

³⁹ Ks. Huovila 2003, s. 95–96. Ks. myös Aarnio 2006, s. 256–257.

⁴⁰ Virolainen – Martikainen 2010, s. 40–42, 48; Könönen 2006, s. 87–88. Ks. myös Tolvanen 2015, s. 148; Laine 2005, s. 443; Huovila 2004, s. 796–797. Ratkaisun hyväksyttävyydellä viitataan tässä kirjoituksessa sen yhteensopivuuteen yleisen oikeustajun kanssa, joskin vertailukohtana toimii useissa kohdin vain allekirjoittaneen oma oikeustaju. Pyrin kuitenkin perustelemaan johtopäätökseni avoimesti, altistaen ne siten lukijan kritiikille.

⁴¹ Ks. Gilbert – Malone ja Ross Buss:n (2016, s. 393) mukaan. Ks. myös Breantano 2010, s. 38; Mele 2016, s. 94–96; Sihvola 2004, s. 219.

⁴² Ks. HE 44/2002 vp, s. 69–71.

⁴³ Smith 2003, s. 71, 78, 216. Se, mikä koetaan menestykseksi, vaihtelee alueittain (Richerson – Boyd 2006, s. 315).

⁴⁴ Buss 2016, s. 396; Räikkä 2006, s. 28.

⁴⁵ Nämä seuraukset olisivat suoraan riippuvaisia siitä, kuinka hyvin lainkäyttäjä tunnistaisi omaa ajatteluaan ohjaavat mekanismit (ks. Rawls Kakkuri-Knuutilan (2013, s. 61) mukaan). Perusteluvollisuuden ohella intuitiota välttäänsä nykyisin myös siten, että ihmisten käyttäytymisen asianmukaisuutta arvioidaan asiantuntijalausuntoihin tukeutumalla (Viljanen 2005, s. 440).

Kyseisen periaatteen puitteissa lainkäyttäjän tulee tuomita samanlaiset tapaukset samalla tavalla, ja mikäli se aikoo kohdella samankaltaisia tapauksia eri tavoin, sen on kyettävä esittämään perustelut tällaiselle menettelylle. Sama koskee myös tilanteita, joissa tuomioistuin haluaa poiketa vakiintuneesta tulkintalinjasta. Mikäli se ei onnistu esittämään asianmukaisia perusteluja linjasta poikkeamiselle, oikeusvaltiollinen ennakoitavuus ja kansalaisten yhdenvertaisen kohtelun periaate edellyttävät vakiintuneessa kannassa pitäytymistä. Lisäksi, mitä vakiintuneemmasta käytännöstä on kysymys, sitä painavampia perusteluja siitä poikkeaminen edellyttää.⁴⁶

⁴⁶ Tolonen 2003, s. 123–124.

3 OIKEUTTAMISPERUSTE TEORIASSA

3.1 Aluksi

Rikoslain (1889/39) 4 luvun 4 pykälän 1 momentissa (2003/515) säädetään oikeuttamisperusteena toimivasta hätävarjelusta seuraavasti:

Aloitettun tai välittömästi uhkaavan oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi tarpeellinen puolustusteko on hätävarjeluna sallittu, jollei teko ilmeisesti ylitä sitä, mitä on pidettävä kokonaisuutena arvioiden puolustettavana, kun huomioidaan hyökkäyksen laatu ja voimakkuus, puolustautujan ja hyökkääjän henkilö sekä muut olosuhteet.

Normista voidaan erottaa neljä vaatimusta, joiden kaikkien täyttymistä sen soveltaminen edellyttää. Näitä ovat oikeudettoman hyökkäyksen vaatimus, hätävarjeluteon aikarajoja koskeva vaatimus, teon tarpeellisuutta koskeva vaatimus ja teon puolustettavuutta koskeva vaatimus.⁴⁷ Siinä, missä kaksi ensimmäistä kriteeriä vastaavat kysymykseen siitä, onko käsillä lainkaan hätävarjelutilannetta,⁴⁸ kahdessa jälkimmäisessä on kyse siitä, minkälaisia voimakeinoja tällaisissa tilanteissa saa käyttää.⁴⁹

Kuten johdannossa on esitetty, tässä tutkimuksessa tarkastelu keskittyy teon tarpeellisuutta ja puolustettavuutta koskeviin kysymyksiin. Edellä esitetty normi jättää kuitenkin varsin avoimeksi kysymykset siitä, mitä mainitut vaatimukset pitävät sisällään, ja miten niitä pitäisi arvioida. Täsmennän siten seuraavaksi arviointikriteerien sisältöä ja niiden keskinäissuhdetta historiallis-tavoitteellista tulkintametodia⁵⁰ soveltamalla.

⁴⁷ Ks. esim. Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 393–405.

⁴⁸ Hätävarjelutilanteen katsotaan olevan kyseessä silloin, kun käsillä on välittömästi uhkaava oikeudeton hyökkäys. Lain tarkoittamassa mielessä hyökkäyksessä on kyse joko aktiivisesta tekemisestä tai laiminlyönnistä. Teon ei kuitenkaan tarvitse olla tahallinen, vaan ratkaisevaa on se, onko edellytetty käyttäytyminen muodostanut uhan oikeudellisesti suojatulle edulle. Hyökkäyksestä tekee oikeudettoman se, että se täyttää jonkin rikoksen tunnusmerkistön. Käsitteeseen ei kuitenkaan sisälly vaatimusta teon rangaistavuudesta, vaan puolustautuminen on sallittua myös alaikäisiä, mielisairaita ja erehdyksen vallassa toimivia hyökkääjiä vastaan. Aikarajojen puolesta hyökkäyksen kohteella ja häntä auttavalla on oikeus hätävarjeluun siitä hetkestä alkaen, kun oikeudeton hyökkäys on synnyttänyt välittömästi uhkaavan vaaran oikeudellisille intresseille. Esimerkiksi pelkkä uhkaaminen ei vielä oikeuta puolustustekoon, ellei olosuhteista ole pääteltävissä, että sitä ollaan välittömästi panemassa myös toimeen. Kun hyökkäys on muodostunut vähintään välittömästi uhkaavaksi, puolustautumista saa jatkaa niin pitkään kuin hyökkääjän käyttäytymisestä on pääteltävissä, että tämä edelleen muodostaa välittömän uhan oikeudellisesti suojatuille oikeushyville (HE 44/2002 vp, s. 115–116).

⁴⁹ Ks. Lappi-Seppälä 2004, s. 17–20.

⁵⁰ Lain merkityssisältöä täsmennetään selvittämällä lainsäätäjän alkuperäistä tarkoitusta esitöihin perehtymällä (ks. esim. Määttä 2012, s. 12).

3.2 Kriteerien sisällöt ja keskinäissuhde

Ennen rikoslain yleisen osan uudistusta, hätävarjelupykälä määritteli puolustautumisoikeuden ehdottomana. Kaikki hyökkäyksen pysäyttämiseksi *välttämättömät* keinot olivat sallittuja, riippumatta siitä, mitä teolla pelastettiin ja mitä sillä uhrattiin. Lain sanamuodon puolesta vähäistekin omaisuussetua sai siis puolustaa hyökkääjän henkeä uhkaavalla väkivallalla, ellei hyökkäystä olisi lievemmillä voimakeinoilla saatu torjutuksi.⁵¹

Oikeuskirjallisuudessa kohtuullisen lopputuloksen katsottiin kuitenkin edellyttävän jonkinlaista etuvertailua, ja ratkaisu KKO 1988:49 vahvisti periaatteen myös käytännössä. Lain soveltaminen poikkesi siis sen sanamuodosta, jonka myötä tämän punnintaprosessin lakiin kirjaaminen katsottiinkin keskeisimmäksi hätävarjelusäännöstä koskevaksi muutostarpeeksi.⁵²

Tässä yhteydessä myös välttämättömyysvaatimuksen käsite korvattiin tarpeellisuusvaatimuksella siten, ettei vaatimuksen sisältöön kuitenkaan kajottu. Tarpeellisuusvaatimus edellyttää siis aiemman välttämättömyysvaatimuksen tapaan sitä, ettei teossa ole käytetty puolustautumistarpeeseen nähden liiallisia voimakeinoja.⁵³

Teon puolustettavuusarvioinnissa taas on kyse siitä kohtuullisen lopputuloksen edellyttämästä etuvertailusta, jota jo ennen sen lakiin kirjaamistakin sovellettiin. Mikäli puolustusteko johtaisi ilmeisesti pelastettavaa etua arvokkaamman oikeushyvän uhraamiseen, ei tarpeelliseenkaan puolustustekoon saisi ryhtyä. Tapahtumien lähtöasetelmat sallivat kuitenkin jonkin verran vakavampien vahinkojen aiheuttamisen hyökkääjälle, kuin mitä hyökkääjä puolustautujalle otaksuttavasti aiheuttaisi.⁵⁴

⁵¹ HE 44/2002 vp, s. 112.

⁵² HE 44/2002 vp, s. 112.

⁵³ HE 44/2002 vp, s. 112–116. Oikeuskäytännössä välttämättömyysvaatimukseen viitattiin tarpeellisuuden käsitteä käyttämällä jo ennen rikoslain yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamista (ks. Nuutila 1997, s. 288).

⁵⁴ HE 44/2002 vp, s. 114–115. Vrt. esim. Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 399; Melander 2016, s. 247 (ks. näistä tarkemmin s. 39). Teon tarpeellisuudelle ja puolustettavuudelle on siis annettu lain esitöissä juridis-teknistä merkityssisältöä. Krokforsin (2004, s. 68–69) mukaan juridis-tekniseen merkityssisältöön saa turvautua tilanteissa, joissa sellainen on määritelty laissa, oikeustieteessä tai esitöissä (ks. myös HE 44/2002 vp, s. 34; KKO 2006:99 kohdat 3–4). Vrt. Matikkala (2005, s. 18–20), jonka mukaan sanamuodoille on annettava yleiskielellinen merkityssisältö, jos käsitteelle ei ole annettu juridis-teknistä merkityssisältöä laissa. Hän on perustellut näkemystään sillä, etteivät rangaistavuuden rajat muutoin ilmene laillisuusperiaatteen tarkoittamalla tavalla laista itsestään.

Arviointikriteerien sisältöä voidaan havainnollistaa klassista esimerkkiä mukailevalla tapahtumaketjulla, jossa talon asukas havaitsee pihalleen tunkeutuneen omenavarkaan. Tällaista, etäisyyden päässä tapahtuvaa oikeudenloukkausta ei ole välttämättä mahdollista torjua millään muulla tavalla, kuin tunkeilijaa ampumalla. Mikäli vaihtoehtoja ei olisi, olisi ampumisessakin kyse tarpeellisesta teosta. Koska uhrattava etu olisi kuitenkin ilmeisesti pelastettavaa arvokkaampi, ei teko olisi puolustettava. Ampumisen sijaan asukkaan tulisikin siten tyytyä vain huutamaan omenavarkkaalle ja uhkaamaan tätä poliisin paikalle kutsumisella.⁵⁵

Mikäli omenavaras sitten hermostuisi huutelusta, ottaisi esiin veitsen ja kohdistaisi asukkaaseen tämän henkeä uhkaavan hyökkäyksen, olisi hyökkääjän rintaankin ampumisessa kyse puolustettavasta teosta. Uhrattu etu ei olisi pelastettua arvokkaampi. Koska hyökkäys olisi kuitenkin pysäytettävissä esimerkiksi alaraajoihin ampumalla, ei teko olisi tarpeellinen.⁵⁶

Tarpeellisuusarvioinnissa tehtyä tekoa verrataan siis hypoteettiseen, lievempään tekoon, ja puolustettavuusharkinnassa siihen, ettei tekoa tehtäisi lainkaan.⁵⁷ Arviointiprosesseissa on siten yhteisenä tekijänä tehty teko, mutta sitä verrataan sellaisiin seikkoihin, jotka eivät ole riippuvaisia toisistaan. Koska tällaista riippuvaisuussuhdetta ei ole, ja koska kummankin arviointikriteerin ylittyminen johtaa yksinäänkin teon katsomiseen liioitelluksi, ei arviointiprosessien keskinäisellä järjestyksellä ole merkitystä.⁵⁸ Keskeiselle sijalle jää sen sijaan se, että kriteerejä arvioidaan erillisinä kokonaisuuksina.⁵⁹ Tarpeellisuuteen viittaavista olosuhteista ei voi tehdä puolustettavuutta koskevia, eikä puolustettavuuteen viittaavista tarpeellisuutta koskevia päätelmiä.⁶⁰

⁵⁵ Ks. myös Sinisalo 1971, s. 160–161; Sinisalo 1973, s. 85. Vrt. Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 403–404; Frände 2012, s. 121.

⁵⁶ Ks. myös Sinisalo 1971, s. 160–161; Sinisalo 1973, s. 85. Vrt. Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 403–404; Frände 2012, s. 121.

⁵⁷ Ks. puolustettavuuskriteerin osalta myös Sinisalo 1973, s. 84.

⁵⁸ Ks. myös Heino 2020, s. 121. Vrt. Boucht – Frände 2019, s. 77; Terenius 2013, s. 614.

⁵⁹ Ks. myös HE 44/2002 vp, s. 113–114; Heino 2020, s. 231; Sinisalo 1971, s. 161, 182 alaviite 55.

⁶⁰ Tulkitsen hyökkäysteon moitittavuuteen vaikuttavien olosuhteiden olevan poikkeus tähän pääsääntöön. Mikäli hyökkäysteko on keskimääräistä moitittavampi esimerkiksi puolustautujan heikosta puolustautumiskyvystä johtuen, on puolustautujalla tarpeellisuuden puitteissa oikeus turvautua apuvälineisiin, ja toisaalta ylittää hyökkääjän käyttämä väkivalta puolustettavuuden puitteissa enemmän kuin sellaisissa tilanteissa, joissa osapuolet ovat tasavahvoja (ks. myös alaviitteet 92 ja 134).

3.3 Hätävarjelu-oikeus ja oppi teon huolimattomuudesta

3.3.1 Teon huolimattomuusopin soveltamisala

Edellä teon tarpeellisuus- ja puolustettavuuskäsitteille täsmennetyt sisällöt jättävät vielä avoimeksi kysymyksen siitä, minkälaisia standardeja vasten kriteerejä tulisi arvioida. Tältä osin on siis kyse siitä, millä edellytyksellä tekoa voidaan pitää liioiteltuna; miten vedetään raja lievintä mahdollista keinoa arvioitaessa, ja miten arvioidaan sitä, kuinka paljon hyökkääjän otaksuttavasti käyttämiä keinoja vakavampaan väkivaltaan saa turvautua.

Tähän kysymykseen vastaamisen lähtökohtana vaikuttaa oikeustieteessä toistuvasti esitetty huomio siitä, että tunnusmerkistötekijät ja vastuuvapausperusteissa kuvatut seikat ovat luonteeltaan samankaltaisia.⁶¹ Ne on sijoitettu rikoksen rakenteessa eri portaille lähinnä tottumukseen liittyvillä perusteilla.⁶² Siten, kun teon oikeudenvastaisuus määräytyy viime kädessä oikeuttamisperusteen rajoja seuraten, tulee näitä rajoja vetäessä soveltaa niitä samoja sääntöjä, joita vasten teon oikeudenmukaista ja -vastaista luonnetta muutoinkin arvioidaan.⁶³ Tältä osin tulee siis seurata teon huolimattomuusopin yhteydessä annettuja tulkintasuosituksia kielletyn riskin arvioimisesta siitä huolimatta, että oppi on kirjallisuudessa kytketty vain teon tunnusmerkistön mukaisuuden arvioimiseen.⁶⁴

⁶¹ Matikkala 2005, 547–548; OM:n Lausuntoja ja selvityksiä 2002:7, s. 41. Ks. myös Hyttinen (2015, s. 59), Terenius (2013, s. 210); Koskinen (2004, s. 518) ja Nuutila (1997, s. 177).

⁶² Salovaaran (1948, s. 42–43, 46–47) mukaan erottelu johtuu siitä, että meillä on oikeuttamisperusteen soveltusakin tapana puhua tunnusmerkistön täyttävästä teosta, esimerkiksi hätävarjeluna tehdystä taposta. Vastaavasti Vikatmaa (1970, s. 27–31) on todennut, että erottelu on sopimuksenvarainen asia. Näiden seikkojen ohella Salovaara (1948, s. 42–43, 46–47) on todennut jakolinjan perustuvan myös siihen, ettei tunnusmerkistötekijöissä voi olla samaan aikaan sekä tahallisuutta edellyttäviä, että niistä riippumattomia tekijöitä. Tämä näkemys taas perustuu ajatukseen siitä, että tunnusmerkistötekijöistä poiketen oikeuttamisperusteessa kuvattujen seikkojen katsotaan olevan käsillä, vaikka asianosainen ei olisi ollut tietoinen tällaisesta asiantilasta (Ks. myös HE 44/2002 vp, s. 108; Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 405; Rantalainen 2004, s. 181; Vikatmaa 1970, s. 329. Vrt. HE 44/2002 vp, s. 121–122). Vanhemmissa, kaksiportaisissa rakenteissa taas oikeuttamisperusteet olisivat kuuluneet tunnusmerkistöihin, jolloin ne olisivat tulleet automaattisesti arvioituiksi yhtenäisellä tavalla (ks. esim. Matikkala 2005, s. 548). Terenius (2013, s. 210) onkin huomauttanut, että tunnusmerkistön ja oikeudenvastaisuuden erottamisen taustalla vaikuttavat myös säädöstekniset lähtökohdat. Erottelun myötä oikeuttamisperusteita ei tarvitse kirjata jokaiseen tunnusmerkistöön erikseen.

⁶³ Muutoin tekoja, joihin jokaisella on moraalinen velvollisuus (ks. HE 44/2002 vp, s. 100), arvioitaisiin tavanomaisissa olosuhteissa tehtyä ankarammin. Tätä taas ei voi pitää kriminaalipoliittisesti perusteltuna, kun ihmiset eivät tällöin uskaltaisi auttaa toisiaan silloinkaan, kun sille olisi yhteiskunnallistakin tarvetta (ks. LA 30/2001 vp). Tulkinta johtaisi epäoikeudenmukaisuuteen myös sillä perusteella, ettei hyökkäyksen kohteeksi joutuminen ole ollut seurausta tekijän omasta valinnasta (Heino 2020, s. 230–231).

⁶⁴ Ks. opin soveltamisalasta esim. Melander 2015, s. 121; Terenius 2013, s. 206; Frände 2012, s. 89; s. 13; Nuutila 1996, s. 273–275. Vrt. Heino 2020.

Rikosoikeudellisen systematiikan ohella myös vahingonkorvausoikeudelliset periaatteet vaativat teon huolimattomuusopin ulottamista oikeudenvastaisuusportaalle. Näille taas tulee antaa tässä kohdin erityistä painoarvoa,⁶⁵ sillä yksityisoikeudellisen tuottamuksen rajat seuraavat rikosoikeudellista oikeudenvastaisuutta. Näistä molemmat edellyttävät kielletyn riskin osoittamista, eikä lainkäytössä arvioida siviilituottamuksen käsillä oloa erikseen silloin, kun sitä koskevien vaatimusten oletetaan tulleen jo rikosprosessissa arvioiduiksi.⁶⁶ Opin soveltamisella myös oikeudenvastaisuusportaalla varmistetaan siten se, ettei asianosaiselle langeteta vahingonkorvausvelvollisuutta ilman, että sitä koskevat kriteerit ovat tulleet tarkastelluiksi.⁶⁷

Teon huolimattomuusoppia tulee siis soveltaa tunnusmerkistön mukaisuuden ohella myös oikeudenvastaisuusportaalla.⁶⁸ Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että hätävarjelutilanteessa tehtyä tekoa tulee pitää liioiteltuna ainoastaan sillä edellytyksellä, että teon tarpeellisuus- tai puolustettavuuskriteerin on näytetty ylittyneen kiellettyä riskinottoa ilmentävällä tavalla.⁶⁹ Käsittelen seuraavaksi sitä, mitä tällainen vaatimus pitää sisällään.

⁶⁵ Nuutila 1997, s. 177; Alanen 1925, s. 124–126, 136–137.

⁶⁶ Ks. esim. Hahto 2008, s. 4–5, 63–65. Rikosoikeudellisen syyllisyysperiaatteen mukaan henkilö voidaan asettaa rangaistusvastuuseen vain, mikäli hänen osoitetaan toimineen tahallaan tai huolimattomasti. Vastuulajit jakautuvat edelleen subjektiiviseen ja objektiiviseen tuottamuksellisuuteen. Objektiivinen tuottamus vetää rajan teon oikeudenmukaisen ja -vastaisen luonteen välille, kun taas subjektiivisessa huolimattomuudessa on kyse siitä, voidaanko tekijää moittia teostaan (HE 44/2002 vp, s. 15, 69, 71, 89. Ks. objektiivisen huolimattomuuden ulottumisesta myös tahallisiin tekoihin Frände 2012, s. 89–90; Jareborg 2005, s. 233; Lappalainen 2004, s. 149 alaviite 8). Siviilioikeudellinen tuottamus vastaa tältä osin rikosoikeudellisen kaimansa objektiivista puolta, jolloin korvausvastuu jää riippumaan viime kädessä oikeuttamisperusteen soveltamisesta (Karhu – Ståhlberg 2013, s. 116–117. Ks. myös Tolvanen 2015b, s. 626; Hahto 2008, s. 4–5, 63–65; Saarnilehto 2007, s. 48; Hemmo 2005, s. 25; Saarnilehto 1996, s. 27). Tältä osin on esitetty myös vastakkaisia kantoja, joiden mukaan oikeuttamisperusteen hylkäämisellä ei oteta kantaa vahingonkorvausvastuun syntymiseen (ks. esim. Tapani 2008, s. 891). Pidän tällaista näkemystä perusteltuna siltä osin, ettei vahingonkorvausvastuu automaattisesti seuraa rikosoikeudellista oikeudenvastaisuutta. Korvausvastuu jää syntymättä ensinnäkin tilanteissa, joissa teko on jo lievistä tuottamuksesta rangaistava, tai jos teosta ei tunnusmerkistön täyttymisestä huolimatta ole syntynyt korvattavaa vahinkoa (Routamo – Ståhlberg – Karhu 2006, s. 120–123. Ks. myös Tolvanen 2015b, s. 626). Samoin käy myös silloin, kun vahinko on poikennut siitä, mitä huolellisuusvelvollisuudella on ollut tarkoitus suojella (ks. esim. Hahto 2008, s. 66; Nuutila 1996, s. 402–403), tai jos on varmaa, ettei huolellinenkaan toiminta olisi estänyt vahingon syntymistä (Frände 2012, s. 110). Muutoin itse käyttäytymisen, eli otetun riskin kiellettyä ja sallittua luonnetta, arvioidaan mainituilla oikeudenaljoilla toisiaan vastaavilla tavoilla (ks. Tuominen 2010, s. 70–71; Hahto 2008, s. 64–65).

⁶⁷ Rikosvastuun syntyminen jäisi tältä osin riippumaan vielä anteeksiantoperusteen soveltamisesta.

⁶⁸ Nuutila pohjaa käsityksensä opin rajaamisesta tunnusmerkistöön tulkintaan siitä, että kiellettyä riskiä arvioidaan yleisiä kriteerejä vasten, kun taas oikeudenvastaisuudessa on kyse tapauskohtaisemmasta arvioinnista (1996, s. 177, 310–313, 439, 459). Koska itse arviointiprosessi on tältä osin samanlainen, katson voivani viitata suoraan teon huolimattomuusoppiin ja sen ulottamiseen oikeudenvastaisuusportaalle.

⁶⁹ Heino 2020, s. 230–231. Ks. myös Mielityinen 2006, s. 311; Nuotio – Majanen 2003, s. 76–77; Sinisalo 1973, s. 84, 118; Ylösjoki 1966, s. 288; Alanen 1925, s. 124–126, 136–137. Koska oikeuttamisperuste on vastuun *negatiivinen* edellytys, tulee sitä koskevien seikkojen *jäää täyttymättä* kiellettyä riskiä ilmentävällä tavalla.

3.3.2 Teon huolimattomuuden arvioiminen

3.3.2.1 Arviointiprosessin lähtökohdat

Oikeustieteessä kehitetyssä teon huolimattomuusopissa on kyse siitä, ettei tekoa pidetä oikeudenvastaisena, ellei se ilmennä kiellettyä riskinottoa. Niin tuottamuksellisissa kuin tahallisissa-kin teoissa⁷⁰ vastuun vähimmäisedellytyksenä on siis se, että tekijä on rikkonut olosuhteiden edellyttämää huolellisuusvelvollisuutta.⁷¹ Tätä riskin kiellettyä ja sallittua luonnetta arvioidaan lähtökohtaisesti normien kautta siten, että jos tehty teko on lain vastainen, se on todennäköisesti myös huolimaton. Siltä osin, kun pykälät kuitenkin jättävät huolellisuusstandardin täsmentämättömäksi, turvaututaan tapauskohtaiseen harkintaan. Huomio kiinnitetään tällöin eri toimintavaihtoehtojen hyötyjen ja haittojen arvioimiseen sekä sen pohtimiseen, miten huolellinen (järkevä/rationaalinen) henkilö tilanteessa toimisi.⁷²

Hätävarjelupykälän sanamuoto jättää teon huolimattomuuden vyöhykkeen täsmentämättömäksi, joten tuottamusstandardin asettamisessa tulee turvautua tapauskohtaiseen harkintaan. Huolellisuusvaatimus tulee siis tältä osin asettaa sen mukaan, miten eri toimintavaihtoehtojen hyötyjä ja haittoja huolellisesti punnitsevan toimijan oletettaisiin tilanteessa toimivan.

Tarpeellisuusharkinnassa tulee siis kysyä, olisiko puolustautujan käytettävissä ollut toinen, hänen valitsemaansa lievempi, mutta hyökkäyksen torjumiseksi kuitenkin riittävä keino, johon järkevä, tilannekohtaisia hyötyjä ja haittoja punnitseva henkilö olisi myös tyytynyt. Puolustettavuusarvioinnissa taas uhrattua ja pelastettua etua tulee verrata toisiinsa ja harkita, olisiko rationaalinen puolustautuja tehdyn puolustautumisteon sijasta vain sietänyt oikeudenloukkauksen tapahtumisen.⁷³

Hätävarjelutilanteessa tapahtuneen puolustautumisteon oikeutusta arvioitaessa on osattava antaa merkitystä sille, että puolustautuminen edellyttää nopeita päätöksiä ja toimenpiteitä. Voimakeinojen asianmukaisuutta tulee siis arvioida ex ante-näkökulmasta. Toiseenkin suuntaan

⁷⁰ Ks. Frände 2012, s. 89–90; Jareborg 2005, s. 233 Lappalainen 2004, s. 149 alaviite 8.

⁷¹ HE 44/2002 vp, s. 89–90, 95, 97; Melander 2015, s. 121.

⁷² Ks. esim. KKO 2007:62 kohta 4; HE 44/2002 vp, s. 90, 95; Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 321–322; Tapani 2016a, s. 111; Melander 2015, s. 122; Hahto 2008, s. 84; Nuutila 1997, s. 145, 150–154; Saxen 1975, s. 13.

⁷³ Heino 2020, s. 230–231. Hätävarjeluteon sallittavuutta arvioitaessa tulee siis kysyä sitä, onko tekijä valinnut oikein niistä vaihtoehdoista, jotka ovat olleet hänen käytettävissään.

viittaavia argumentteja on esitetty,⁷⁴ mutta niissä puolustautujalta vaadittaisiin ylikuonnollista kykyä tilanteen hahmottamiseen. Siten lainkäyttäjän tehtäväksi muodostuu puolustautujan asemaan asettautuminen ja sen harkitseminen, millainen menettely kyseisessä tilanteessa, kyseisen henkilön tiedoilla ja hänellä olleen harkinta-ajan puitteissa olisi ollut tarkoituksenmukaista.⁷⁵ Tätä arviointiprosessia suoritettaessa tulee vielä muistaa, ettei rikoslaki ole moraali-katalogi, vaan vain yhteiskuntaelämän turvaavan käyttäytymisen minimitason asettava instrumentti.⁷⁶ Järkevää ihmistä ei siis tule ajatella ideaalisena, vaan vain tavallisena keskivertokilönä.⁷⁷

Oikeusjärjestys rakentuu sellaisten arvojen varaan, joille ei ole täsmällisiä mittoja, mutta joita ihmiset kuitenkin arvioivat suurin piirtein toisiaan vastaavilla tavoilla. Siten, viime kädessä yleisen oikeustajun tulee ratkaista se, onko tuottamusstandardi asetettu asianmukaiselle tasolle.⁷⁸

⁷⁴ Ks. OM:n Lausuntoja ja selvityksiä 2002:7, s. 46; Alanen 1925, s. 118–119, 125–126; Ks. myös Boucht – Frände 2019, s. 77; Terenius 2013, s. 435, 603; Frände 2012, s. 148; Viljanen 2005, s. 449–451; Tapani – Tolvanen 2004, s. 49; Majanen 1979, s. 301; Ylösjoki 1966, s. 285, 288. Ks. myös EIT 9.10.1997 Andronicou ja Constantinou v. Kyproksen tasavalta; EIT 13.3.2007 Huohvanainen v. Suomi. Vrt. Ruuskanen 2005, s. 209; Nuutila 1996, s. 307.

⁷⁵ Ks. Ylösjoki 1966, s. 288; Alanen 1925, s. 123, 125–126. Ks. Ruotsin osalta myös Norée 2000, s. 228. Tilanteen erityislaatuisuus, harkinta-ajan lyhyys sekä tilanteen vaarallisuus ovat kaikki sellaisia tekijöitä, jotka kehoitetaan huomioimaan myös anteeksiantoperustetta arvioitaessa. Tästä ei voi kuitenkaan johtaa sitä, etteikö näillä tekijöillä olisi merkitystä jo arvioitaessa sitä, onko tekijän valinta hänen käytettävissään olevan tiedon valossa ollut oikea. Mitä vaarallisempaa hyökkäys on puolustautujan silmissä näyttänyt, ja mitä vähemmän hänellä on ollut aikaa hyökkäyksen vaarallisuuden arvioimiseen, sitä useammin voimakkaisiin vastatoimiin ryhtymistä tulisi pitää oikeana valintana (Ks. Luoto 2019; Alanen 1925, s. 123, 125–126. Ks. myös EIT 8.1.2009 Leonidis v. Kreikka; EIT 20.4.2008 Juozaitiene ja Bikulcius v. Liettua).

⁷⁶ Ks. Jellineck Alasen (1925, s. 117) mukaan. Vrt. HE 44/2002 vp (s. 99 ja 121), jossa oikeuttamisperusteen soveltumisella viitataan nimenomaan mallikelpoiseen suoritukseen, mitä on kritisoitu myös lausuntokierroksella (ks. OM:n Lausuntoja ja selvityksiä 2002:7, s. 36). Pidän tekstissä esitettyä argumenttia paremmin perusteltuna, sillä muutoin tavanomaisissa tilanteissa riittäisi vain minimivaatimusten täyttäminen, kun taas hätävarjelutilanteissa edellytettäisiin ideaalista suoritusta. Tämä taas olisi epäoikeudenmukaista jo sillä perusteella, ettei asianosainen ole itse tehnyt valintaa hätävarjelutilanteeseen joutumisesta.

⁷⁷ Ks. Viljanen 2005, s. 449–450. Ks. myös Mielityinen 2006, s. 314–315; Tapani – Tolvanen 2004, s. 49; Sinisalo 1973, s. 118. Norée (2000, s. 228) antaisi painoarvoa jopa asianosaisen subjektiiviselle kokemukselle, eikä vain ulkopuoliselle näkemykselle.

⁷⁸ Ks. Viljanen 2005, s. 449–451; Sinisalo 1973, s. 84, 118; Alanen 1925, s. 118–119, 125–126. Hyökkääjänkin oikeustajun voi nähdä sallivan jonkinasteiset, tosiasiallisesti lievimmän keinon ylittymiset ja hyökkääjän otaksuttavasti aiheuttamia vakavampien vahinkojen aiheuttamiset. Tämän voi nähdä omalla käyttäytymisellään altistavan itsensä puolustautumistoimille (Itsensä vaarantamisen konstruktioita on tyypillisesti hyödynnetty urheilutapahtumissa, joissa kaikki asiaan osalliset tekevät tietoisesti valinnan itsensä altistamisesta jopa säännöt ylittävälle väkivallalle (ks. Paukku 2019; Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 358–360; Kinnunen 1998, s. 22; Nuutila 1997, s. 141. Vaikka käytetyissä käsitteissä esiintyy variaatiota, ollaan kirjallisuudessa kuitenkin yksimielisiä itse ajatusrakennelman sisällöstä)), ja myös yleisen elämäkokemuksensa nojalla odottavan, että mahdolliset vastatoimet

3.3.2.2 Teon huolimattomuus ja henkilökohtaiset ominaisuudet

Hallituksen esityksessä rikoslain yleisen osan uudistamiseksi on esitetty, ettei ole täysin selvää, missä määrin objektiivisen huolellisuusstandardin asettamisessa tulisi antaa painoarvoa asianosaisten henkilökohtaisille ominaisuuksille.⁷⁹ Tältä osin on siis kyse siitä, missä määrin tällaiset ominaisuudet tulisi huomioida jo teon oikeudenvastaisuutta arvioitaessa, ja miltä osin niitä käsiteltäisiin vasta tekijän syyllisyyttä arvioitaessa. Koska oikeudenvastaisuudessa on kyse nimenomaan teon, ja vasta syyllisyydessä tekijän huolimattomuudesta, eivät henkilökohtaiset ominaisuudet pääasiallisesti vaikuta objektiivisten huolellisuusstandardien asettamiseen.⁸⁰

Siitä, millaisille ominaisuuksille tulisi kuitenkin antaa painoarvoa jo tässä vaiheessa, ollaan varsin erimielisiä oikeustieteilijöiden keskuudessa.⁸¹ Ehkä selkein yhteisymmärrys on nähtävissä siinä, että erityistiedot ja -taidot tulisi ottaa huomioon huolellisuusvelvollisuutta korottavina tekijöinä.⁸² Lisäksi mielipiteet vaikuttavat olevan yhtenäisiä sen suhteen, ettei arvioinnissa käsitellä yksilön henkilökohtaisia ominaisuuksia, vaan tätä arvioidaan osana samankaltaisia ominaisuuksien omaavien joukkoa, jolle sitten on asetettu eräänlainen toleranssialue, jonka sisällä toimintaa vielä pidetään sallittuna.⁸³ Tuottamusstandardia alentavina tekijöinä taas on tyypillisesti nähty vain alaikäisyys ja jotkin häiriötilat,⁸⁴ joskin toisinaan myös fyysisten puutteiden on nähty ansaitsevan paikkansa osana arviointiprosessia.⁸⁵

Hätävarjelupykälään nojautuva objektiivisen huolimattomuuden arviointi poikkeaa kuitenkin tavanomaisesta tuottamusarvioinnista. Siinä, missä henkilökohtaiset ominaisuudet vaikuttavat varsin suppeasti ihmisten velvollisuuteen noudattaa esimerkiksi liikennevaloja, hätävarjeluoikeudessa tällaisille seikoille tulee antaa laajempaa painoarvoa. Tämä käy ilmi jo kirjoitetusta

ovat sitä ankarampina, mitä vakavampana puolustautuja voi hyökkäyksen perustellusti kokea (HE 44/2002 vp, s. 108-110. Ks. myös Alanen 1925, s. 123-126).

⁷⁹ HE 44/2002 vp, s. 90.

⁸⁰ Hahto 2008, s. 60.

⁸¹ Hahto 2008, s. 60.

⁸² Ks. esim. Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 335-337; Hahto 2008, s. 66; Hemmo 2005, s. 33-36; Routamo – Ståhlberg – Karhu 2006, s. 109. Ks. myös Kyllönen 2017, s. 263-264.

⁸³ Ks. esim. Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 335-337; Nuutila 1996, s. 553. Ks. myös Viljanen 2005, s. 448.

⁸⁴ Hemmo 2005, s. 33-36; Routamo – Ståhlberg – Karhu 2006, s. 109.

⁸⁵ Hahto 2008, s. 66.

laista, jossa nimetään huomioitaviksi tekijöiksi muun ohessa puolustautujan ja hyökkääjän henkilöt (RL 4:4).

Näiden seikkojen huomioimista voi normin puitteissa pitää kuitenkin epäselvänä siltä osin, että ne kytkeytyvät lain sanamuodossa vain teon puolustettavuuden arvioimiseen.⁸⁶ Toisaalta, kun puolustusteen rajoja arvioitaessa huomioidaan tarpeellisuusvaatimuksen sisältö, säädöshistoria ja vaatimus teon arvioimisesta objektiivista tuottamusstandardia vasten, käy henkilökohtaisten ominaisuuksien huomioimisen tarve osana tarpeellisuusarviointiakin selväksi.⁸⁷ Puolustusteen oikeutusta arvioidaan sitä vasten, onko puolustautuja valinnut sellaisen, hyökkäyksen torjumiseen riittävän keinon, jonka myös eri toimintavaihtoehtojen hyötyjä ja haittoja huolellisesti punnitseva henkilö olisi valinnut. Tähän kysymykseen vastattaessa asianosaisten voimasuhteilla on olennaista vaikutusta, sillä hyökkäyksen torjumiseen riittävä väkivalta vaihtelee osapuolten fyysisiä ominaisuuksia mukaillen. Siinä, missä hyökkääjää vahvempi voi torjua hyökkääjän vain työntämällä tämän pois, voi tätä heikompi joutua turvautumaan aseeseen.⁸⁸

Katson siten tieteessä esitetyistä vastakkaisistakin väittämistä huolimatta, ettei hätävarjelu-oikeuden osalta tarvitse erityisemmin ottaa kantaa siihen, missä määrin asianosaisten henkilökohtaiset ominaisuudet tulisi huomioida objektiivista tuottamusstandardia asetettaessa. Jotta hätävarjelu-oikeus vastaisi sen taustalla vaikuttavia tavoitteita,⁸⁹ tulee teon oikeudenvastaisuutta arviotaessa ottaa huomioon kaikki ne asianosaisten henkilökohtaiset ominaisuudet, joilla on merkitystä sen arvioimisessa, minkälainen teko olisi tosiasiallisesti riittänyt hyökkäyksen pysäyttämiseen.⁹⁰

⁸⁶ Aloitettun tai välittömästi uhkaavan oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi tarpeellinen puolustusteko on hätävarjeluna sallittu, jollei teko ilmeisesti ylitä sitä, mitä on pidettävä kokonaisuutena arvioiden puolustettavana, kun otetaan huomioon hyökkäyksen laatu ja voimakkuus, puolustautujan ja hyökkääjän henkilö sekä muut olosuhteet (RL 4:4.1).

⁸⁷ Tarpeellisuusvaatimuksen käsitteellä korvattiin välttämättömyysvaatimus, jossa siinäkin ei nimetty huomioitavia olosuhteita (HE 44/2002 vp, s. 111–112, 116). Tällaisia tekijöitä ei ole tarpeen erikseen nimetä, sillä tarpeellisuus jo itsessään viittaa johonkin, jonka tekemistä tietyn tavoitteen saavuttaminen edellyttää (ks. Sinisalo 1971, s. 157 alaviite 1). RL 4:4 nimeää hätävarjeluteon tavoitteeksi hyökkäyksen torjumisen, joten tarpeellisuusvaatimuksessa tulee huomioida kaikki sellaiset olosuhteet, joilla on vaikutusta tämän tavoitteen saavuttamiseen.

⁸⁸ Ks. esim. Boucht – Frände 2019, s. 77–78; Ruuskanen 2005, s. 197–198; Alanen 1925, s. 123.

⁸⁹ Yksilöillä on oikeus puolustaa oikeushyviään tilanteissa, joissa yhteiskunta ei tähän kykene (Majanen 1979, s. 1; Tuovinen 1989, s. 442. Ks. myös. Backman 2005, s. 5; Ruuskanen 2005, s. 5, 97, 191; Nuutila 1997, s. 281).

⁹⁰ Ks. myös. Alanen 1925, s. 123; Ruuskanen 2005, s. 197–198. Vrt. Melander 2016, s. 251; Ruuskanen 2005, s. 23–24; Norée 2000, s. 229. Ruuskasen (2005, s. 23–24) ja Noréen (2000, s. 229) mukaan tällaiset asianosaisten henkilökohtaiset ominaisuudet ja niiden vaikutus puolustautumismahdollisuuksiin, huomioidaan vasta

3.3.2.3 Teon huolimattomuus ja velvollisuus paeta

Oman erityiskysymyksen teon tarpeellisuuden ja puolustettavuuden arvioimiseen tuo vielä se, voidaanko asianosaiselta edellyttää tilanteesta poistumista. Tältä osin on siis kyse siitä, voidaanko tekoa pitää tarpeellisena ja puolustettavana, jos hyökkäys olisi ollut väistettävissä pakenemalla.

Hallituksen esityksessä on tämän kysymyksen osalta todettu, että puolustautujalta voidaan edellyttää hyökkäyksen väistämistä tilanteissa, joissa hyökkäyksen tekee ymmärrettäväksi ja rankaisemattomaksi jokin hyökkääjään liittyvä subjektiivinen tekijä.⁹¹ Näkemys on kytketty teon puolustettavuusarviointiin, sillä siihen sisältyvä oikeus hyökkääjää voimakkaampien voimakeinojen käyttämiseen kytketty nimenomaisesti hyökkäyksen moitittavuuteen.⁹²

Oikeustieteessä on painotettu, ettei hyökkääjällä ole, edellä mainittua poikkeusta lukuun ottamatta, velvollisuutta paeta.⁹³ Pisimmälle tätä argumenttia on perusteltu Alasen ja Honkasalon toimesta. Heistä ensiksi mainitun mukaan tahallisen hyökkäyksen torjuminen varsinaisilla puolustautumistoimilla on tärkeää jo yhteiskunnallisesta näkökulmasta. Lisäksi pakoon lähteminen kävisi pakenijan kunnialle ja rajoittaisi tuntuvalta tavalla tämän liikkumisvapautta, joka sekin on suojaan ansaitseva oikeushyvä. Pakenemisvaatimus olisi siis Alasen mukaan kohtuuton myönnytys väärinteolle.⁹⁴ Honkasalo perustelee samaa johtopäätöstä samansuuntaisesti

anteeksiantoperusteen soveltumista arvioitaessa. Toisaalta Ruuskanen (2005, s. 197-198) esittää myöhemmin aiemman ilmaisunsa kanssa ristiriitaisesti, että asianosaisen fyysiset puolustautumisedellytykset otetaan huomioon puolustuksen oikeutusta arvioitaessa. Leipätekstissä esittämilleni perusteilla olen sitä mieltä, että hänen jälkimmäisenä esittämänsä mielipide on oikea (ks. myös luku 5 anteeksiantoperusteesta).

⁹¹ HE 44/2002 vp, s. 114–115. Tältäkin osin on toki mielestäni perustellusti esitetty, että suuremman pidättyvyyden edellyttäminen tilanteissa, joissa hyökkäys ei ilmennä tekijänsä syyllisyyttä, voi olla ongelmallista (ks. OM:n Lausuntoja ja selvityksiä 2002:7, s. 42; Terenius 2013, s. 595).

⁹² Mikäli hyökkääjän teko ei ole erityisistä syistä johtuen moitittava, eivät lähtöasetelmat anna puolustautujalle oikeutta enempään väkivaltaan kuin mitä hyökkääjä otaksuttavasti käyttäisi. Siten myös tarpeellinen teko on herkemmin ei-puolustettava, jolloin asianosaisen tulee puolustautumisen sijasta paeta mahdollisuuksien mukaan paikalta (ks. myös Alanen 1925, s. 56–58, 62, 120; Serlachius 1919, s. 100. Vrt. Boucht – Frände 2019, s. 77).

⁹³ Ks. esim. Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 399; Melander 2016, s. 247; Frände 2004, s. 163, 149; Nuutila 1997, s. 288; Honkasalo 1965, s. 155–156; Liszt 1929, s. 169; Alanen 1925, s. 130. Vrt. Nuotio – Majanen 2003, s. 80. Alanen on argumentoinut, että hätävarjelu-oikeudessa on kyse intressivertailusta, jossa toisella puolella vaikuttavat suojeltava oikeushyvä sekä yhteiskunnallinen intressi, ja toisella puolella puolustusteolla loukattava intressi. Tilanteissa, joissa hyökkääjän teko ei ole moitittava, yhteiskunnallinen intressi poistuu (Alanen 1925, s. 56–58, 62, 120). Tällöin puolustautujalla olisi siis puolustettavuuden puitteissa oikeus aiheuttaa hyökkääjälle vain yhtä suuria vahinkoja, kuin mitä hyökkääjä otaksuttavasti aikaansaisi.

⁹⁴ Alanen 1925, s. 127–128.

toteamalla, että pakeneminen merkitsisi alistumista oikeusjärjestyksen vastaiseen uhmailuun, eikä sellaista voida oikeusjärjestyksen kannalta yksilöltä vaatia.⁹⁵ Melander huomauttaa vielä, että tällaisella käytännöllä olisi myös oikeudenvastaisia hyökkäyksiä legitimoivaa vaikutusta.⁹⁶

3.4 Yhteenveto

Tulkintani hätävarjelupykälästä oikeuttamisperusteena rakentuu kahden keskeisen tekijän vaaraan. Näistä ensimmäinen on voimakeinojen rajoja määrittävien käsitteiden, ja siten myös arviointiprosessien sisältöjen ymmärtäminen esitöistä ilmenevällä tavalla. Toisena, olennaisena seikkana tämän ohella vaikuttaa se, että teon huolimattomuusoppi ulotetaan koskemaan teon tunnusmerkistön mukaisuuden ohella myös sen oikeudenvastaisuuden arvioimista.

Käsitteille täsmennetyn juridis-teknisen sisällön nojalla teon tarpeellisuudella viitataan siihen, että hyökkäys on pysäytetty lievimmällä, puolustautumistarkoitukseen riittävällä keinolla. Puolustettavuudella taas tarkoitetaan sitä, että puolustusteolla uhrattu etu ei ole ollut ilmeisesti pelastettua arvokkaampi.

Teon huolimattomuusopin puitteissa hätävarjelutilanteessa tehtyä tekoa tulee pitää liioiteltuna ainoastaan siinä tapauksessa, että vähintään toinen esitetyistä kriteereistä on ylitetty kiellettyä riskinottoa ilmentävällä tavalla. Tarpeellisuusvaatimuksen osalta tulee siis harkita, olisiko asianosaisen käytettävissä ollut myös lievempi, hyökkäyksen pysäyttämiseen riittävä keino, johon rationaalinen puolustautuja olisi myös tyytynyt. Puolustettavuuden osalta taas arvioidaan sitä, olisiko järkevä ihminen pitänyt jopa oikeudenloukkauksen sietämistä tehtyä puolustautumistehtäviä parempana valintana.

⁹⁵ Ks. Honkasalo 1965, s. 155–156. Sekä Honkasalon että Alasen argumentit sopivat yhteen myös esitöissä käytettyjen ilmaisujen kanssa, sillä he ovat molemmat nähneet, etteivät heidän argumenttinsa päde tilanteissa, joissa hyökkäys ei ilmennä tekijänsä syyllisyyttä (ks. Honkasalo 1965, s. 155–156; Alanen 1925, s. 120, 129–130).

⁹⁶ Melander 2016, s. 247. Perustelua voidaan nopeasti etenevien tapahtumien osalta täydentää kiinnittämällä huomiota ajankohtaiseen psykologiseen tietoon ihmisten luontaisesta taistele tai pakene-reaktiosta, jonka puitteissa ihminen joko taistelee, pakenee tai lamaantuu ilman, että tietoiselle ajattelulle jää tässä juurikaan sijaa (ks. Kuukari – Heinjoki 2020; Taistele, pakene tai lamaannu – Hädässä et voi valita miten reagoit 2016. Ks. myös Mutanen 2019). Hyökkäys saa siis puolustautujassa aikaan reaktion, jota tämä ei pysty kontrolloimaan. Valinnassa puolustautumisen ja pakenemisen välillä ei siten ole rikosoikeudellisessa mielessä kyse teosta (ks. esim. Jareborg 2005, s. 127; Koskinen 2001, s. 44), eikä rikosoikeudellista vastuuta tule tältä osin miettiä sen pidemmälle. Siltä osin, kun tällaisella reaktiolla aiheutuu hyökkääjälle vahinkoja, ja teko muutoin pysyy sallitun hätävarjelun rajoissa, en näe myöskään vahingonkorvausvastuuta asianmukaiseksi. Reaktion liikkeelle panevana voimana on toiminut hyökkääjä, eikä uhrin puolustautuminen pakenemismahdollisuudesta huolimatta ole tullut tälle ennekoimattomana seurauksena. Hyökkääjän voi siten katsoa altistavan itsensä kohteensa puolustautumistoimille riippumatta siitä, olisiko puolustautuja voinut paeta tilanteesta.

Hätävarjelen rajoja vedettäessä kysytään siis yleisesti sitä, onko puolustautuja valinnut oikein niistä vaihtoehdoista, joita hänellä on ollut käytettävissään. Näitä vaihtoehtoja arvioitaessa pakenemisen mahdollisuuteen ei tule kiinnittää huomiota muutoin kuin tilanteissa, joissa hyökkäyksen tekee ymmärrettäväksi jokin hyökkääjään liittyvä subjektiivinen tekijä.

Arviointiprosessia suoritettaessa tulee vielä muistaa, ettei rikoslaki ole moraalikatalogi, vaan vain ihmisten käyttäytymiselle minimiedellytykset asettava instrumentti. Järkevää ihmistä ei tule siten ajatella ideaalisena, vaan vain tavallisena keskivertohenkilönä. Lisäksi arviointiprosessissa tulee ottaa huomioon kaikki sellaiset seikat, joilla on merkitystä arvioitaessa sitä, millaisilla keinoilla hyökkäys olisi tosiasiallisesti ollut torjuttavissa. Mikäli tällaista, teon huolimattomuusopin mukaista arviointiprosessia ei suoritettaisi, asianosainen voisi joutua vahingonkorvausvastuuseen,⁹⁷ ja anteeksiantoperusteen soveltumisesta riippuen myös rangaistusvastuuseen ilman, että niitä koskevat kriteerit olisivat tulleet arvioituiksi.

⁹⁷ Esitetty koskee myös konfiskaatioseuraamuksia (ks. s. 7–8).

4 OIKEUTTAMISPERUSTE KÄYTÄNNÖSSÄ

4.1 Vastaako käytäntöä teoriaa

4.1.1 Kriteerien sisällöistä oikeuskäytännössä

4.1.1.1 Kriteerien merkityssisältö fakta- ja normipremissien perusteella

Siinä, missä olen edellä muodostanut käsitykseni oikeuttamisperusteena toimivan hätävarjelun rajoista teoriassa, rakennan tässä luvussa näkemykseni siitä, miten näitä rajoja käytännössä arvioidaan. Lähden tältä osin liikkeelle analysoimalla sitä, vastaako tuomioistuimen tulkinta asiasta edellisessä luvussa esitettyä. Käsitelty teoria on rakentunut sen lähtökohdan varaan, että voimakeinojen rajoja määrittävät kriteerit ymmärretään lain esitöistä ilmenevillä sisällöillä. Aloitan siten oikeuskäytännön tarkastelemisen varmistamalla sen, että myös lainkäyttäjät on ymmärtäneet vaatimukset mainituilla tavoilla.

Arvioin siis tässä kohdin sitä, onko tuomioistuin harkinnut teon tarpeellisuuden osalta sitä, onko hyökkäys torjuttu lievimmällä mahdollisella keinolla, ja puolustettavuuden osalta sitä, onko uhrattu etu ollut ilmeisesti pelastettua arvokkaampi. Suuntaan huomioni näiltä osin siihen, voidaanko käsitteiden käyttäminen esitetyillä tavoin sulkea joissakin aineistoon kuuluvissa ratkaisuissa pois.⁹⁸

Kohdistan analysoinnin ensimmäisenä tapaukseen KKO 2019:22 ja siinä esitettyihin perusteluihin. Korkein oikeus on kyseisen tuomion syytekohtissa 5 ja 6, arvioinut hätävarjelutilanteessa tehdyn teon asianmukaisuutta seuraavalla tavalla:

A on käyttänyt veistä C:tä ja D:tä vastaan tilanteessa, jossa C:llä on ollut esillä pistooli ja jossa D oli lyönyt A:ta pesäpallomailalla. C:n ja D:n yhdessä A:han kohdistama oikeudeton hyökkäys on A:n tietten ollut kehittymässä entistä vaarallisemmaksi. A:lla on ollut perusteltu aihe uskoa terveytensä ja jopa henkensä olevan vakavassa ja välittömässä vaarassa. A:n käyttämät voimakeinot ovat siten olleet tarpeellisia hyökkäyksen pysäyttämiseksi. --

Korkein oikeus vaikuttaa siis katsoneen tapauksessa A:n käyttämät voimakeinot sallituiksi, sillä perusteella, että A on ollut tilanteessa hengenvaarassa. Tältä osin voidaan todeta, että mainitusta

⁹⁸ Tässä tehtävässä lähtökohtana toimii jo alaluvussa 2.2 esitetty huomio siitä, että tuomion perusteluiden tulee olla konstruotavissa loogisen syllogismin muotoon. Ratkaisuista tulee siis ilmetä sellaiset faktapremissit, joiden pohjalta on pääteltävissä, onko käsillä ollut hätävarjelupykälässä kuvattu tilanne. Siitä, millä tavalla tuomioistuin on ymmärtänyt käsitteiden merkityksen, saadaan siis kuvaa tarkastelemalla niitä faktoja, joihin se on vedonnut johtopäätöksiä tehdessään.

seikasta voitaisiin kyllä päätellä, ettei teossa ole etuvertailun puolesta ollut moitittavaa; A ei ollut aiheuttanut hyökkääjille vakavampia vahinkoja, kuin mitä he olisivat itse otaksuttavasti saaneet aikaan. Tuomioistuim on kuitenkin ilmaissut arvioineensa tältä osin teon tarpeellisuutta – siis esitöistä ilmenevän tulkinnan puitteissa sitä, oliko hyökkäys torjuttu lievimmällä tähän tarkoitukseen riittävällä keinolla. Tähän kysymykseen mainitusta, hyökkäyksen vaarallisuutta kuvaavasta premissistä ei voi johtaa vastausta. Näin ollen lainkäyttäjät vaikuttaa tässä kohdin ymmärtäneen tarpeellisuuskäsitteen lain esitöistä poikkeavalla tavalla.

Puolustettavuuskäsitteen osalta esitetyn kaltaista arviointiprosessia voidaan havainnollistaa ratkaisun KKO 2013:60 jälkimmäistä hätävarjelutilannetta koskevia perusteluja analysoimalla:

A:lle aiheutuneet pisto- ja viiltohaavat eivät ole olleet niin vakavia, että hän olisi niiden johdosta tullut silmin nähden toimintakyvyttömäksi, ja hän oli pyrkinytkin siirtymään asunnon ulko-ovelle, kertomansa mukaan paetakseen. C puolestaan on estänyt oven aukaisemisen, *jotta sen taakse tullut mies ei pääsisi A:n avuksi häntä ja B:tä pahoinpitelemään.*

Korkein oikeus katsoo, että B on perustellusti voinut olla siinä käsityksessä, ettei väkivallan uhka ole ollut sanotussa tilanteessa ohitse ja että puolustautuminen on ollut edelleen tarpeen. Kysymys on siten ollut edelleen hätävarjelutilanteesta. Puolustusteon sallittavuuden kannalta on kuitenkin arvioitava, onko veitsellä lyöminen tässä vaiheessa ollut enää oikeassa suhteessa havaittavaan vaaraan.

B on -- lyönyt A:ta veitsellä vielä useita kertoja tämän istuessa eteisen lattialla jo saamistaan iskuista tuupertuneena. C:n on täytynyt olla tällöin jo A:n ja oven välissä. Lyönnit ovat tässä vaiheessa kohdistuneet A:n rintakehään ja oikean jalan sisä- ja keskiosaan. Kysymys ei ole ollut vain huitomisesta. Lyöntien määrä ja niissä käytetty voima huomioon ottaen korkein oikeus katsoo, että B:n menettely on tältä osin ylittänyt sen, mitä voidaan kokonaisuutena arvioiden pitää puolustettavana *oletetun* hyökkäyksen torjumiseksi.

Edellä käsitellystä ratkaisusta poiketen, tässä tapauksessa tuomioistuimen perustelut ovat mahdollistaneet lievintä mahdollista puolustuskeinoa koskevien kannanottojen tekemisen. Koska A oli jo haavoittunut ja istuvassa asennossa, koska B:llä oli edelleen veitsi, ja koska C oli jo A:n ja oven välissä, olisi oven avaaminen ollut estettävissä käytettyjä lievemminkin voimakeinoilla. Korkein oikeus ilmaisi arvioineensa tässä kohdin kuitenkin teon puolustettavuutta, jolla siis viitataan esitöissä etuvertailuun puolustusteolla uhratun ja pelastetun välillä. Perusteluissa esitetyistä seikoista ei voi päätellä sitä, kuinka vaarallinen hyökkäys B:hen ja C:hen olisi kohdistunut, mikäli A olisi päässyt avaamaan oven ystävälleen. Siten niistä ei voi päätellä myöskään sitä, oliko puolustautumisteko ollut niin ilmeisesti hyökkääjien otaksuttavasti tekemää tekoa vaarallisempi, että jopa oikeudenloukkauksen sietäminen olisi muodostunut tehtyä tekoa paremmaksi vaihtoehdoksi. Näin ollen tuomioistuim ei vaikuta käsitellyssä tapauksessa ymmärtäneen puolustettavuuskriteeriä samalla tavalla allekirjoittaneen kanssa.

Lainkäyttäjä on siis toisinaan arvioinut sekä teon tarpeellisuutta että sen puolustettavuutta sellaisia seikkoja vasten, joista niitä koskevia päätelmiä ei ole lain esitöistä ilmenevässä mielessä voinut tehdä. Jo mainittujen ohella tällaisia, esitetyn teorian kanssa yhteensopimattomia päätelmiä on tehty kahdessa muussakin tuomioissa.⁹⁹ Ensimmäisenä hätävarjelu-oikeuden nykytulkintaa koskevana johtopäätöksenä voidaan siten todeta, ettei tuomioistuin käytä tarpeellisuuden ja puolustettavuuden käsitteitä säännönmukaisesti niillä juridis-teknisillä merkitysisällöillä, jotka niille on lain esitöissä annettu.¹⁰⁰

4.1.1.2 Kriteerien merkitysisältö faktapremissien ja johtopäätösten perusteella

Edellä käsitellyissä ratkaisuissa perustelut ovat olleet kauttaaltaan yhteensopimattomia tarpeellisuus- ja puolustettavuuskriteereille esitöissä täsmennettyjen merkitysisältöjen kanssa. Enemmistössä aineistoon valikoituneista tapauksista ainakin osa käytetyistä faktoista on kuitenkin ollut sellaisia, että niiden puolesta vaatimukset on saatettu ymmärtää esitetyillä tavoin. Näiltä osin hallituksen esityksestä poikkeavan tulkinnan yleisyyttä tulee siten arvioida vielä sitä vasten, ovatko ratkaisuissa tehdyt johtopäätökset olleet linjassa kyseisten käsitelmäritelmien kanssa. Tältä osin suoritettua testiä voidaan havainnollistaa ratkaisua HHO 18/116235 käsittelemällä:

B oli käyttänyt voimakasta väkivaltaa A:ta kohtaan lyöden häntä useamman kerran mattoveitsen terällä. A on kertonut, ettei hän ollut kunnolla nähnyt mihin hän löi mukanaan olleella veitsellä, mutta hän oli kertomansa mukaan tähdännyt olkapäähän. Lyönti oli kuitenkin osunut B:n kaulaan ja poskeen. Lyönti oli ollut tahallinen. Hovioikeus katsoo, että voimakas ylävartalon alueelle kohdistunut lyönti, joka on osunut kaulaan, missä sijaitsee herkästi vaurioituvia elintärkeitä verisuonia, on ylittänyt sallitun hätävarjelu-rajat. A:lla ei ole ollut oikeutta käyttää puolustukseen väkivaltaa, joka on voinut johtaa varsin todennäköisesti B:n kuolemaan.

⁹⁹ Ks. KKO 2020:33; THO 20/106562. Tapauksessa KKO 2020:33 tuomioistuin lausui, että kun mies oli sukupuolielintään kädessään pitäen ja toisella kädellä naista tönnien estänyt tätä poistumasta WC-tilasta, käsillä ei ollut ollut sellainen oikeudenvastainen hyökkäys, ”jonka torjumiseksi väkivallan käyttäminen ainakaan teräaseeseen turvautumalla olisi ollut tarpeellista”. Ratkaisussa THO 20/106562 hovioikeus perusteli puolustettavuuskriteerin ylittyneeksi viittaamalla vain siihen, että tarpeellisuuskriteeri on ylittynyt. ”B:n menetettyä D:n lyönnin vuoksi tajuntansa ainakin osaksi, A:lta ei ole voitu edellyttää paikalta pakenemista tai poistumista tilanteen päättämiseksi. Toisaalta A oli käyttänyt tilanteessa kaasusumutinta ja kohdistanut sillä suihkun usean sekunnin ajan itseään fyysisesti heikomman ja aseettoman naispuolisen henkilön kasvoihin. Tilannetta kokonaisuutena arvioidessaan hovioikeus katsoo, että A:n menettely on ylittänyt sen, mitä voidaan pitää tarpeellisena puolustustekona. A:lta on voitu kohtuudella edellyttää, että hän olisi puolustautunut muulla tavalla D:tä vastaan kuin kaasusumutinta käyttämällä ottaen huomioon myös sen, että C oli ollut jo tällöin paikalla auttamassa B:tä. Edellä kerrotuilla perusteilla hovioikeus katsoo, ettei kaasusumuttimen käyttämistä voida pitää kokonaisuutena arvostellen puolustettavana tekona.”

¹⁰⁰ Toisinaan lainkäyttäjä kuitenkin käyttää kriteerejä mainituilla merkitysisällöillä (ks. esim. I-SHO 19/130218).

Tuomioistuin on siis perustellut teon liioitelluksi viittaamalla vain siihen, kuinka vaarallinen puolustautumisteko oli ollut. Tällainen argumentti voi edellä esiteltyjen merkityssisältöjen puitteissa kohdistua vain puolustettavuusarviointiin ja siten siihen, että lainkäyttäjällä on pitänyt B:n henkeä ilmeisesti pelastettua oikeushyvää arvokkaampana etuna. Mikäli hyökkäys ei siis olisi ollut torjuttavissa hyökkääjän henkeä uhkaamattomilla puolustautumisteoilla, olisi A:n tullut vain sietää oikeudenloukkauksen tapahtuminen. Tällaista johtopäätöstä ei kuitenkaan voi pitää asianmukaisena, kun huomioidaan B:n hyökkäyksen kohteena ollut oikeushyvä:

Huomioon ottaen, että B on yrittänyt lyödä A:ta kaulaan osuen tätä olkapäähän lähelle elintärkeitä verisuonia, B:n on täytynyt pitää varsin todennäköisenä seurauksena lyönneistään A:n kuolemaa. B on siten syyllistynyt tapon yritykseen--.

Mahdollisesti suoritettussa etuvertailussa ovat siis olleet vastakkain A:n ja B:n henki. Kun puolustettavuuskriteerissä on lain esitöiden puitteissa kyse siitä, kuinka paljon hyökkääjää vakavampia vahinkoja puolustautujalla on oikeus aiheuttaa, ei ratkaisussa pitäisi olla puolustettavuuden osalta mitään arvioitavaa. Uhrattu ja pelastettu oikeushyvä ovat olleet samanarvoisia, joten teon pitäisi olla tältä osin ilman muuta sallittu. Viimeistään siinä vaiheessa, kun huomioidaan esitöissä esitetyllä tavalla hyökkäyksen moitittavuus, ei hyökkääjän henkeä voida pitää ilmeisesti puolustautujan henkeä arvokkaampana oikeushyvinä.

Edellä käsitellyn ratkaisun ohella myös tapauksen THO 20/113431 syytekohdassa 2 esitetyt johtopäätökset ovat olleet yhteensopimattomia arviointikriteereille täsmentämieni merkityssisältöjen kanssa. Tuomioistuin on siinä katsonut teon puolustamattomaksi, vaikka pesäpallomailalla tapahtuvaa törkeää pahoinpitelyä oli yritetty torjua vain laittomalla uhkauksella, ja tarpeettomaksi, vaikka mainittu teko ei ollut edes riittänyt hyökkäyksen pysäyttämiseen.¹⁰¹ Tuomioistuin ei siten silloinkaan, kun se on sinällään käyttänyt teorialuvussa avatun tulkinnan kanssa yhteensopivia faktapremissejä, ole ainakaan säännönmukaisesti ymmärtänyt kriteerien merkityssisältöjä esitetyillä tavoin. Tältä osin tarkastellusta on ilmennyt, että tuomioistuimen tulkinta

¹⁰¹ Mikäli tuomioistuin olisi siis ymmärtänyt käsitteiden merkityssisällön esitöistä ilmenevällä tavalla, se väittäisi laittonta uhkausta ilmeisesti pesäpallomailalla tapahtuvaa vakavammaksi väkivallaksi. En pidä tällaista johtopäätöstä asianmukaisena, joten totean, ettei hovioikeus ole tältä osin arvioinut puolustettavuuskriteeriä esitöistä ilmenevällä sisällöllä. Tarpeellisuutta koskeva johtopäätös taas kuvastaa, ettei tätäkään käsitettä ole lähestytty siinä mielessä, että A:n olisi katsottu käyttäneen enemmän voimakeinoja, kuin hyökkäyksen torjumiseksi olisi ollut tarpeen. Kun A:n puolustusteko ei ollut edes riittänyt hyökkäyksen torjumiseen, on vaikea nähdä miten se olisi ylittänyt sen, mikä olisi ollut lievin keino sen tekemiseen (ks. kuit. tuomioistuimen todennäköisestä ajatuksenjuoksesta tapauksessa alajakso 4.1.2.4).

käsitteiden, ja siten myös arviointiprosessien sisällöistä, vaikuttaa poikenneen esitöissä ilmaisusta ainakin 27 %:ssa aineistoon valikoituneista hätävarjelutilanteista.¹⁰²

4.1.2 Teon huolimattomuusopista oikeuskäytännössä

4.1.2.1 Teon huolimattomuus ja puolustettavuusarviointi

Sen ohella, että arviointikriteerien merkityssisällöt ymmärretään esitöistä ilmenevällä tavalla, olen esittänyt asianmukaisen tulkinnan edellyttävän teoriassa sitä, että teon huolimattomuusoppi ulotetaan teon oikeudenvastaisuuden arvioimiseen. Hätävarjelutilanteessa tehtyä tekoa tulee siis pitää liioiteltuna ainoastaan sillä edellytyksellä, että vähintään toinen sallittuja voimakeinoja rajaavista kriteereistä on ylitetty kiellettyä riskinottoa ilmentävällä tavalla.

Muiden kuin edellä käsiteltyjen tapausten osalta päästään arvioimaan sitä, onko tällaista vaatimusta tosiasiallisesti sovellettu. Niissä kriteerit on saatettu ymmärtää esitöistä ilmenevin tavoin, sillä ainakin osa käytetyistä premisseistä on sopinut yhteen mainittujen käsitysten kanssa. Lisäksi tarpeettomiksi katsotuissa teoissa hyökkäys on myös tosiasiallisesti pysähtynyt, ja puolustettavuuden osalta liioiteltuna pidetyissä, uhrattu etu on ollut ainakin jonkin verran pelastettua arvokkaampi.

Mahdollista kielletyn riskin edellyttämistä voidaan lähteä arvioimaan ratkaisua HHO 17/152498¹⁰³ analysoimalla. B:tä oli siinä käsitellyssä tilanteessa pahoinpidelty useamman henkilön toimesta siten, että häntä oli lyöty nyrkeillä ja teleskooppipatukalla päähän sekä potkittu vartaloon. Lisäksi hyökkääjät olivat huutaneet tapahtumien yhteydessä B:n tappamisesta. Tirlannetta sivummalta seurannut A oli pyrkinyt lopettamaan väkivallan ensin sanallisesti, ja kun tämä ei ollut tehonnut, hän oli puukottanut teleskooppipatukkaa pidellyttä C:tä kylkeen. Hovioikeus arvioi hätävarjelu-oikeuden rajoja näiltä osin seuraavalla tavalla:

¹⁰² KKO 2020:33; KKO 2019:22 syytekohtat 5 ja 6; KKO 2013:60 jälkimmäinen hätävarjelutilanne; THO 20/106562; THO 20/113431 syytekohta 2; HHO 18/116235. Lisäksi ainakin ratkaisun KKO 2019:22 syytekohta 4 ja tuomion KKO 2013:60 ensimmäinen hätävarjelutilanne jäävät kritiikille alttiiksi, kun lainkäyttäjät ei vaikuta suorittaneen arviointiprosesseja esitetyllä tavalla ratkaisujen muissa syytekohtissa. Lisäksi jälkimmäisenä mainittuun hätävarjelutilanteen osalta tuomioistuimien vaikuttaa myös katsoneen teon tarpeelliseksi hyökkäyksen hengenvaarallisuuden luonteen perusteella. Argumentaatioketju poikkeaa tuomion KKO 2019:22 syytekohtien 5 ja 6 osalta esitetystä vain siltä osin, ettei tuomioistuimien ole suoraan liittänyt johtopäätöstä edellä, samassa perustelukappaleessa esittämiinsä seikkoihin. Tuomioistuimien lausui tilanteen osalta, että ”B on ryhtynyt lyömään A:ta veitsellä siinä vaiheessa, kun C:n hengitys on ollut A:n kuristusotteen johdosta salpaantuneena. B:n käsitystä siitä, että C on ollut tuossa tilanteessa vakavassa hengen ja terveyden vaarassa, voidaan pitää perusteltuna. Korkein oikeus katsoo, että B:n A:han kohdistamat osin kovatkin veitsen iskut ovat olleet tarpeellisia A:n hyökkäyksen torjumiseksi.”

¹⁰³ Hovioikeus hyväksyi ratkaisussa Vantaan käräjäoikeuden tuomion 16/111154 perustelut.

A:n menettelyn perusteella ja ottaen huomioon hänen kaverinsa B:n tila tuossa vaiheessa käräjäoikeus pitää uskottavana, että A:n tarkoitus oli vain saada B:n pahoinpitely loppumaan. Pahoinpitelijöitä oli ollut useampia ja B oli jo ollut maassa eikä A suullisesti ollut saanut näitä lopettamaan pahoinpitelyä, joten oli osittain ymmärrettävää, että hän oli tilanteessa käyttänyt mukanaan ollut[ta] kääntöveistä. A:n oli kuitenkin pitänyt ymmärtää, että hänen tekonsa oli ollut hengenvaarallinen C:lle. Siten kysymys on ollut rikoslain [4 luvun] 4 §:n mukaisesta hätävarjelutilanteesta, mutta hänen käyttämänsä väkivalta pahoinpitelyn lopettamiseksi oli ollut liiallista. A on siten menettelemällä syytteessä kuvulla tavalla syyllistynyt hätävarjeluun liioitteluna tehtyyn törkeään pahoinpitelyyn.¹⁰⁴

Ratkaisussa harjoitettua puolustettavuusarviointia¹⁰⁵ voidaan pitää siltä osin asianmukaisena, että siinä missä A:n teko katsottiin törkeäksi pahoinpitelyksi, alkuperäisen hyökkäyksen katsottiin täyttävän vain perusmuotoisen pahoinpitelyn tunnusmerkistön. Jälkikäteen tarkasteltuna uhrattu etu on siis ollut pelastettua arvokkaampi. Pidän ongelmallisena kuitenkin sitä, että mikäli esitöiden tarkoittamaa arviointia on edes tehty, se vaikutetaan suoritetun nimenomaan ex post -näkökulmasta. Kun oikeuskäytännössäkin jo nyrkeillä lyömisen on riittävästi toistuessaan katsottu johtavan yli 50 % todennäköisyydellä uhrin kuolemaan,¹⁰⁶ ja kun tilanteessa on huu­dettu B:n tappamisesta, olisi A:n tullut voida lähteä siitä, että B:n henki on ollut vaarassa. Siten myös C:lle hengenvaaran aiheuttanutta puolustustekoa olisi tullut pitää puolustettavuusarvioin­nin osalta sallittuna.

Esitetty argumentti sopii sellaisenaan myös ratkaisuihin VHO 20/106762 ja THO 19/149187. Näistä ensiksi mainitussa käsiteltiin tapahtumia, joissa B oli iskenyt humalatilansa johdosta lähes liikuntakyvyttömänä maassa ollutta A:ta nyrkillä 7-8 kertaa päähän, ja hetken tuumaus­tauon jälkeen palannut A:n luokse jatkamaan pahoinpitelyä. Tässä vaiheessa A oli puukottanut päälleen kurottautunutta B:tä veitsellä rintaan. Jälkimmäiseksi mainitussa taas arvioitiin tilan­netta, jossa B oli kuristanut A:ta, kunnes A oli puukottanut B:tä kahdesti ylävartaloon.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Hakasulkeissa olevat täydennykset on lisätty lainaukseen selvyuden vuoksi.

¹⁰⁵ Hovioikeus ei ole lausunut julki katsoneensa tekoa liioitelluksi nimenomaan puolustettavuuskriteerin puolesta. Se on kuitenkin perustellut johtopäätöksensä sillä seikalla, että A:n on täytynyt ymmärtää tekonsa hengenvaaral­liseksi. Tulkitsen tuomioistuimen viitanneen puolustettavuusarviointiin, sillä mainitusta faktapremissistä voi tehdä ainoastaan tätä kriteeriä koskevia johtopäätöksiä. Vaihtoehtoisesti lainkäyttäjän voidaan tulkita katsoneen teon liioitelluksi tarpeellisuuskriteerin osalta. Tässä tapauksessa ratkaisu lankeaa jo alajaksossa 4.1.1 käsiteltyyn ta­pauksryhmään, jossa suoritetun arviointiprosessien sisältö on jäänyt avoimeksi. Tuomiossa kriteereitä on saatettu lähestyä myös toisiinsa sekoittuneina. Tässäkin tapauksessa johtopäätös vastaa edellä esitettyä (ks. alajakso 4.2.1).

¹⁰⁶ Ks. KKO 2012:98. Huomaa myös, että esimerkiksi vuonna 1996, 24 % henkirikoksista tehtiin ilman asetta (Kivivuori 1999, s. 15).

¹⁰⁷ Myös kuristamisen on katsottu voivan johtaa varsin todennäköisesti uhrin kuolemaan (Ks. KKO 1984 II 142. Ks. myös KKO 1998:1 ja KKO 1998:2). Tuomioistuimen on kuitenkin nähty aiemminkin vähättelevän

Kummassakin tapauksessa tuomioistuin katsoi puolustusteon ylittäneen sen, mitä oli pidettävä kokonaisuutena arvioiden puolustettavana.

Esitetyt johtopäätökset viittaisivat siis siihen, ettei tuomioistuimelle ole jäänyt edes varteenotettavaa epäilyä siitä, että alkuperäiset hyökkäykset olisivat näyttäneet puolustusteon tekijöille hengenvaarallisina. Puolustautujilta on siis edellytetty varsin yliluonnollista kykyä tilanteen hahmottamiseen. Lisäksi lainkäyttäjä näyttää vaatineen puolustautujilta sitä, että heidän olisi tullut vain sietää oikeudenloukkauksen jatkuminen, vaikka se oli hetki hetkeltä heikentänyt heidän puolustautumismahdollisuuksiaan ja kasvattanut heidän kuolemansa todennäköisyyttä. Tällainen edellytys ei vastanne yleistä oikeustajua, eikä tekoja olisi siten tullut pitää puolustettavuuskriteerin osalta liioiteltuina.

Tältä osin on vielä aiheellista korostaa, ettei lainkäyttäjä ole käsitellyssäkään tapauksissa välttämättä arvioinut teon puolustettavuuden osalta sitä, onko uhrattu etu ollut ilmeisesti pelastettua arvokkaampi. Mikäli se on kuitenkin näin toiminut, ei se vaikuta edellyttäneen teon liioitelluksi katsomiselta sitä, että kriteeri olisi ylitetty kiellettyä riskinottoa ilmentävällä tavalla.

Mainitulle ajatukselle ei ole saatavissa tukea myöskään sallittuina pidettyjä tekoja tarkastelemalla. Tutkimuksen aineistoon on kuulunut kuusi tällaista tilannetta, ja näistä jokaisessa puolustautuja on turvautunut lievempään väkivaltaan, kuin mitä hyökkääjä on jo käyttänyt, tai olisi otaksuttavasti ollut käyttämässä.¹⁰⁸ Jokainen sallituksi katsottu teko on siten ollut sellainen, jossa etuvertailua koskeva johtopäätös on ollut itsestään selvä. Hyökkäyksen moitittavuus ei siis ole aineistoon kuuluvissa ratkaisuisa antanut puolustautujalle oikeutta hyökkääjää voimakkaamman, tai edes yhtä voimakkaan väkivallan käyttämiseen.

4.1.2.2 Teon huolimattomuus ja tarpeellisuusarviointi

Kielletyn riskin mahdollista soveltamista teon liioitelluksi katsomisen ehtona on nyt käsitelty puolustettavuuskriteerin osalta. Kokonaiskuvan muodostamisen edellyttää tässä kohdin vielä sitä, että asiaa tarkastellaan myös tarpeellisuusvaatimuksen osalta. Tältä osin teon huolimattomuusoppi vaikutetaan siis ulotetun oikeudenvastaisuusarviointiin siinä tapauksessa, että

kuristamisen vaarallisuutta (ks. Kyllönen 2017, s. 291). Esitetyt ratkaisut vaikuttavatkin noudattavan lakimuutosta edeltänyttä linjaa (ks. KKO 1993:54; KKO 1948 II 204; ks. myös KKO 1949 II 435 ja Nuutila 1997, s. 289).

¹⁰⁸ KKO 2019:22 syytekohtat 5 ja 6; KKO 2013:60 ensimmäinen hätävarjelutilanne; VHO 20/117086; VHO 20/115881; I-SHO 20/104951; I-SHO 19/122835.

puolustautujan käytettävissä on tarpeettomiksi katsotuissa teoissa todettu olleen hänen käyttämänsä lievempikin keino, johon järkevä henkilö olisi myös tyytynyt.

Sitä, onko tällaista edellytystä tosiasiallisesti sovellettu, voidaan lähteä arvioimaan ratkaisun KKO 2019:22 syytekohtassa 4 esitettyjä perusteluja analysoimalla. Niissä lainkäyttäjä on ottanut kantaa tarpeellisiin voimakeinoihin seuraavalla tavalla:

A:n veitsen käyttöä oli edeltänyt kolmen henkilön yhteisesti häneen kohdistama yllätyksellinen, voimakas ja hänen tietensä jopa hengenvaaralliseksi katsottava hyökkäys. A oli ollut ahdistettuna pieneen keittiöön, mistä hän ei ollut voinut paeta. Keittiöön häntä olivat seuranneet pistoolilla varustautunut C sekä B, joka oli jo eteisessä lyönyt A:ta pesäpallomailalla. A:n käyttäessä veistä B:tä kohtaan olivat C ja D, tehtyään hetkeä aiemmin yksissä tuumin B:n kanssa A:lle väkivaltaa, olleet A:n välittömässä läheisyydessä asunnon olohuoneessa. C:llä oli edelleen ollut ladattu pistooli ja D:llä pesäpallomaila.

Korkein oikeus katsoo, että A:lta olisi selostetuissakin olosuhteissa voitu kohtuudella edellyttää sitä, että hän olisi käyttänyt veistä vähemmän vaarallisella tavalla kuin lyömällä sillä B:tä vatsan alueelle, jolla sijaitsee yleisesti tunnetusti herkästi vaurioituvia sisäelimiä. --¹⁰⁹

Tuomioistuin on siis edellyttänyt puolustautujalta mainitussa tapauksessa sitä, että tämä olisi käyttänyt veistä vähemmän vaarallisella tavalla. Näin toimiessaan se vaikuttaa jättäneen huomioimatta sen, että myös veitsen iskeminen rintaan,¹¹⁰ kylkeen,¹¹¹ yläselkään ja olkapäähän,¹¹² on katsottu oikeuskäytännössä varsin todennäköisesti kuolemaan johtavaksi voimankäytöksi. Se vaikuttaa siten jättäneen A:n toimintavaihtoehtoiksi lähinnä raajoihin iskemisen tai veitsen käyttämisen kärjen sijasta reuna edellä. Tällaisen puolustautumisen riittävyys jää kuitenkin kyseenalaiseksi, kun huomioidaan A:lla ollut välitön tarve puolustautua asetta käsitellyttä C:tä vastaan. Mikäli B:hen kohdistunut isku olisi jäänyt riittämättömäksi, olisi myös B edelleen

¹⁰⁹ Tuomioistuin jatkoi perustujaan lausumalla, että ”Lisäksi veitsellä tehty jonkinlainen koukkausliike on lisännyt riskiä B:n menehtymisestä, mikä A:n on täytynyt ymmärtää. Näin ollen A:n voidaan katsoa kohdistaneen B:hen väkivaltaa enemmän kuin hyökkäyksen torjumiseksi voidaan pitää välttämättömänä. Kysymys ei siten ole ollut sallitusta hätävarjelusta.” Koukkaustekoa koskevan väitteen osalta en näe tämän tutkielman aiheeseen liittyen huomautettavaa. Tapaus toimii myös erinomaisena esimerkkinä siitä, miten lainkäyttäjä on toisinaan sekoittanut teon tarpeellisuuteen ja puolustettavuuteen viittaavia olosuhteita. Se on ensin lainauksen ulkopuolelle rajatussa kohdassa 25 arvioinut tarpeellisuuden puolesta, että A:n on ollut pakko turvautua veitseen voidakseen torjua hyökkäyksen. Tämän jälkeen se on lainatussakin kohdassa 26 todennut puolustettavuuteen viitaten, että hyökkäys on ollut hengenvaarallinen. Lopuksi se on niin ikään lainatussa kohdassa 27 viitannut mainittuihin seikkoihin, ja tehnyt niiden pohjalta ratkaisun teon tarpeellisuudesta.

¹¹⁰ KKO 2016:97.

¹¹¹ KKO 1978 II 111.

¹¹² HHO 17/114836.

uhannut A:n henkeä, tällä kertaa selkäpuolelta. Mainittu riski olisi mielestäni jäänyt lievempiin voimakeinoihin turvautuessa niin merkittäväksi, ettei sellaisiin tyytymistä olisi tullut A:lta vaatia. Näin ollen A:n tekoa ei olisi tullut pitää tarpeellisuuden osalta liioiteltuna.¹¹³

Tuomioistuimen linja on edellä esitetysti ollut ankara tilanteissa, joissa hyökkääjälle on aiheutettu hengenvaara. Tapausta HHO 20/106294 analysoimalla ilmenee, että linja on ollut tiukka yleisemminkin:

B:n syyksi kohdassa 1 luettu pahoinpitely on lainvoimainen eli hänen on katsottu tehneen A:lle ruumiillista väkivaltaa tarttumalla tätä rinnuksista kiinni ja tönäisemällä siten, että A on kaatunut maahan, minkä jälkeen B on lyönyt maassa makaavaa A:ta useita kertoja nyrkillä kasvoihin ja potkaissut ylävartaloon. A on kyennyt torjumaan osan lyönneistä käsillään.

Epäselväksi on jäänyt, oliko A ollut vielä maassa, nousemassa ylös vai jo noussut ylös, kun hän oli voimakkaasti lyönyt B:tä niin, että tämän hampaat olivat vaurioituneet. B:n on joka tapauksessa täytynyt olla hyvin lähellä A:ta, kun hän oli lyönyt ja potkinut maassa maannutta A:ta. Hovioikeus katsoo kuten käräjäoikeuskin, että A:lla on ollut oikeus puolustautua voimakeinon B:tä vastaan, mutta että hän oli käyttänyt enemmän voimakeinoja kuin puolustautuminen oli edellyttänyt.

Tässä ratkaisussa hovioikeus on siis edellyttänyt useita iskuja kasvoihin ja vartaloon saaneelta, ja mahdollisesti vielä maassa olleelta henkilöltä sitä, että tämä olisi joko kokonaan välttänyt lyömisen, tai ainakin lyönyt hiljempaa. Teon huolimattomuusopin puitteissa argumentti viittaisi siis siihen, ettei lainkäyttäjälle ole jäänyt edes varteenotettavaa epäilyä siitä, etteikö rationaalinen henkilö olisi puolustautunut A:ta lievemmillä tavalla. Pidän tällaista tulkintaa alttiina kriitikille ensinnäkin siksi, että jokainen liian lieväksi jäävä puolustautumisteko olisi altistanut A:n lisäiskuille, ja siten heikentänyt tämän puolustautumismahdollisuuksia entisestään.¹¹⁴ Toiseksi, vaihtoehtoisen puolustautumiskeinon olemassa olemistakaan ei voi pitää perustelujen valossa selvänä. Tapaus jättää siten avoimeksi sen, miltä osin A:n tekemää valintaa on pidetty vääränä.

Edellä käsiteltyjen ratkaisujen ohella pidän kahdessa muussakin tuomioissa suoritettuja tarpeellisuusarviointeja perusteettoman ankarina.¹¹⁵ Lainkäyttäjä ei siis vaikuta ainakaan

¹¹³ Heino 2020, s. 232–233. Mikäli hyökkääjiä olisi ollut vain yksi, olisi puolustautujalta voitu herkemmin edellyttää ensin lievemmän iskun tekemistä, ja sitten lisäväkivallan tarpeen arvioimista, mutta koska hyökkääjiä oli useampia, tilanne on edellyttänyt B:n muodostaman uhan välitöntä poistamista (Heino 2020, s. 233. Ks. myös Nuutila 1997, s. 288).

¹¹⁴ Ks. myös Rikander – Kallio 2020, s. 12, 16; Terenius 2013, s. 506–507; Ruuskanen 2005, s. 166–172.

¹¹⁵ Tuomiossa HHO 20/103757 käsitellyssä tilanteessa B uhkasi tappaa A:n ja huitoi tätä ahtaassa tilassa pitkäte-räisellä veitsellä. A puolustautui vastaavalla teräaseella siten, että B sai muun ohessa kuolemaan johtaneet,

säännönmukaisesti arvioineen sitä, minkälaisia toimintavaihtoehtoja puolustautujilla on tosiasiallisesti ollut, saati minkälaisia hyötyjä ja haittoja niihin on liittynyt. Se ei siis näytä tarpeellisuusvaatimuksenkaan osalta edellyttäneen teon liioitteluksi katsomiselta sitä, että kriteeri olisi ylitetty kiellettyä riskinottoa ilmentävällä tavalla.¹¹⁶

Tarpeellisuusarviointeihin voidaan kohdistaa kritiikkiä myös siltä osin, ettei lainkäyttäjällä ole ollut tapana avata sitä, minkä käytettyä lievemmän, mutta hyökkäyksen torjumiseen kuitenkin riittävän keinon se on nähnyt olleen puolustautujan käytettävissä. Se on tältä osin tyypillisesti joko vaiennut kokonaan,¹¹⁷ tai lausunut vain, että puolustautuminen olisi pitänyt tehdä jollakin vähemmän vaarallisella tavalla.¹¹⁸ Näin se on menetellyt myös sellaisissa tapauksissa, joissa käytettyä lievemmän, hyökkäyksen torjumiseen riittävän keinon olemassa olemisenkin on jäänyt epäselväksi.¹¹⁹ Tuomioiden perustelut eivät siis ole kertoneet, millä perusteella riitainen seikka on tullut näytetyksi (ROL 11:4:2), ja ne ovat näin ollen jättäneet mahdolliseksi sen, että ratkaisut nojautuisivat vain lainkäyttäjän omaan intuitioon asiasta.¹²⁰

ristikkäiset viiltohaavat kaulaansa. En tältäkin osin näe, että toimintavaihtoehtojen hyötyjä ja haittoja huolellisesti punnitseva henkilö olisi, ilman varteenotettavaa epäilyä, tyytynyt A:n käyttämiä keinoja lievempään väkivaltaan. Ratkaisussa THO 17/141412 oli kyse tilanteesta, jossa B oli ollut vähällä kiilata A:n autolla ulos tieltä, ja tämän jälkeen noussut autostaan kohti A:ta. Kun A oli noussut ajoneuvostaan, A:ta isokokoisempi B oli yrittänyt lyödä ja potkia A:ta. Yksi potku oli osunut A:n jalkaan, minkä jälkeen A oli kerran lyönyt B:tä. Hovioikeus katsoi A:n käyttäneen enemmän voimakeinoja kuin voitiin pitää välttämättöminä.

¹¹⁶ Siinä, missä puolustettavuutta koskevat johtopäätökset ovat olleet sallituiksi katsotuissa teoissa joka kerta itsestään selviä, tarpeellisuutta koskevan kysymyksen osalta näin on ollut yhtä tapausta lukuun ottamatta. Oikeuteksi katsotuista kuudesta teosta yksi on ollut sellainen, että se on riittänyt pysäyttämään hyökkäyksen. Tuomion KKO 2019:22 syytekohtissa 5 ja 6 käsitelty tilanne on päätynyt siihen, että pesäpallomailalla ja pistoolilla varustautuneet hyökkääjät pakenivat paikalta potentiaalisesti hengenvaarallisiksi katsotut vammat teräseestä saatuaan. Muista tapauksista yhdessä tilanne on päätynyt vasta vartijan (VHO 20/115881), ja toisessa poliisin saavuttua paikalle (I-SHO 19/122835). Kolmannessa puolustautuja on päätenyt tajuttomaksi (I-SHO 20/104951) ja neljännessä hyökkäys on pysähtynyt vasta puolustautujan lisävoimakeinoin, jotka katsottiin kuitenkin liioitelluiksi (KKO 2013:60). Viidennessä tapauksessa tilanteen päättymisestä ei ollut mainintaa, mutta on ilmeistä, ettei puolustusteolla ollut siihen ratkaisevaa vaikutusta. Puolustautuja oli siinä vain kynsinyt itseään kookkaampaa, hänen vankiselliinsä tunkeutunutta ja häntä nyrkeillä pahoinpidellyttä hyökkääjää vartalosta ja raajoista (VHO 20/117086).

¹¹⁷ Ks. HHO 20/106294; THO 17/141412.

¹¹⁸ KKO 2019:22 syytekohta 4; HHO 20/103757; THO 20/106562. Lisäksi vastaavaa perustelutapaa on käytetty kolmessa ratkaisussa anteeksiantoperusteen yhteydessä (ks. KKO 2016:97; VHO 20/106762; HHO 18/116235 (ks. lisää alaluku 6.1)).

¹¹⁹ KKO 2019:22 syytekohta 4 vatsaan puukotuksen osalta; HHO 20/103757; HHO 20/106294; THO 17/141412.

¹²⁰ Virolainen – Martikainen 2010, s. 40–42, 48.

4.1.2.3 Teon huolimattomuus ja henkilökohtaiset ominaisuudet

Olen alajaksossa 3.3.2.2 esittänyt, että hätävarjeluvoimien rajoja vedettäessä, tulisi antaa painoarvoa kaikille sellaisille henkilökohtaisillekin ominaisuuksille, joilla on vaikutusta asianosaisten tosiasiallisia puolustautumismahdollisuuksia arvioitaessa. Hätävarjelutilanteissa tällaisille seikoille tulisi antaa laajempaa huomiota, kuin mitä niille objektiivista tuottamusstandardia asettaessa tavanomaisesti annettaisiin. Tällaisiksi, huomioitaviksi tekijöiksi on jo lakitekstinkin puitteissa (RL 4:4.1) nimetty muun ohessa puolustautujan ja hyökkääjän henkilöt, joilla viitataan asianosaisten ikään, sukupuoleen ja muihin fyysisiin ominaisuuksiin.¹²¹

Tarkastellun aineiston puitteissa tuomioistuimien on ainakin viidessä ratkaisussa tehnyt asianosaisten fyysisiin eroavaisuuksiin liittyviä huomioita.¹²² Näiltä osin voidaan kuitenkin kyseenalaistaa sitä, onko tällaisille seikoille annettu painoarvoa hätävarjeluvoimien rajoja arvioitaessa. Kysymyksiä herättää eritoten tapaus THO 17/141412, jossa hyökkääjän lyöminen katsottiin tarpeettomaksi siitä huolimatta, ettei hyökkääjän puolustautujaa suurempi olemus vaikuttanut jättäneen puolustautujalle tätä lievempiä keinoja hyökkäyksen torjumiseen.¹²³ Tällaiset asianosaisten voimasuhteisiin vaikuttavat seikat näyttävät kuitenkin tulleen ainakin julkilausutuiksi.

Mainittujen seikkojen sijaan aineistosta nousikin esiin huomio siitä, että vaikka hyökkääjän humalatilalla on viitattu korottaneen puolustautujan huolellisuusvelvollisuutta,¹²⁴ ei puolustautujan omalle humalatilalle ole annettu käänteistä merkitystä arviointiprosesseja tehtäessä.¹²⁵ Tältä osin harkinta on siis muistuttanut objektiivisen huolimattomuuden arvioimista tavanomaisissa tilanteissa; erityisen hyvät lähtökohdat ovat korottaneet huolellisuusstandardia, kun taas keskimääräistä heikommille edellytyksille ei ole annettu vastaavaa painoarvoa.¹²⁶

¹²¹ HE 44/2002 vp, s. 115.

¹²² KKO 2016:97; KKO 2013:60; THO 20/106562; THO 19/149187; THO 17/141412. Lisäksi ratkaisussa HHO 18/116235 on todistajien kertomuksissa viitattu hyökkääjän olleen puolustautujaa isompi. Tältä osin jää avoimeksi, onko tuomioistuin oikeudellista harkintaa tehdessään kiinnittänyt huomiota mainittuun seikkaan.

¹²³ Ratkaisussa THO 17/141412 oli kyse tilanteesta, jossa B oli ollut vähällä kiilata A:n autolla ulos tieltä, ja tämän jälkeen noussut autostaan kohti A:ta. Kun A oli noussut ajoneuvostaan, A:ta isokokoisempi B oli yrittänyt lyödä ja potkia A:ta. Yksi potku oli osunut A:n jalkaan, minkä jälkeen A oli kerran lyönyt B:tä. Hovioikeus katsoi sen tarkemmin perustelematta, että A oli käyttänyt enemmän voimakeinoja kuin voitiin pitää välttämättöminä.

¹²⁴ THO 19/149187.

¹²⁵ KKO 2019:22 (ks. humalatilaa koskevan väitteen osalta Hyvinkään käo:n tuomio 16/129162); VHO 20/106762.

¹²⁶ Ks. alajakso 3.3.2.2.

Tämän ohella tulkinta vaikuttaa vastanneen vallitsevaa käsitystä siitä, että humalatilalle tulisi antaa vastuukysymyksissä merkitystä vain hyvin poikkeuksellisissa tilanteissa.¹²⁷ Tällaista tiukkaa kantaa on Tapanin, Tolvasen ja Hyttisen toimesta perusteltu sillä, että luottamus rikosoikeudelliseen järjestelmään horjuisi, elleivät humalaiset olisi vastuussa teoistaan.¹²⁸ Lisäksi Hahto ja Nuutila ovat tältä osin todenneet, että humalatilalla aikaansaaminen on jo itsessäänkin tuottamuksellista.¹²⁹

Esitetyt argumentit eivät kuitenkaan vaikuttaisi soveltuvan hätävarjelutilanteissa tehtyihin tekoihin. Tämä johtuu ensinnäkin siitä, että tuottamuksen syntymisen edellytyksenä on, että asianosaisella on ollut erityisiä syitä riskinoton välttämiseen,¹³⁰ ja että teon on etukäteen nähty nostavan vahinkoriskiä enemmän kuin vähäisesti.¹³¹ Siten, humalatilalla aikaansaamista ei itsessään voi pitää tuottamuksellisena ainakaan tilanteissa, joissa hyökkäys on ollut ennakoimaton. Toiseksi, kun huomioidaan hätävarjelutekojen perustuminen hyökkääjän aloitteesta tapahtuvaan oikeudettomaan hyökkäykseen, en näe rikosoikeudellisen järjestelmänkään kokevan lommoa siitä, että puolustautujan humalatilalle annettaisiin painoarvoa lainkäytössä.

Lisäksi on keskeistä huomata, että ankara suhtautuminen humalatilallaan on kytketty kirjallisuudessa rikoksen kolmiportaisella rakenteella syyllisyyskysymyksen ratkaisemiseen, eli sen arvioimiseen, onko vastaajalla ollut kykyä oikeaan valintaan johtavan harkinnan tekemiseen.¹³² Sallitun hätävarjelun rajoja vedettäessä liikutaan kuitenkin oikeudenvastaisuusportaalla, jolloin arvioidaan vielä sitä, onko tekijän valinta ollut edes väärä. Esitetyt argumentit eivät siten tässäkin kohdin sovi yhteen hätävarjeluteon sallitun ja kielletyn luonteen arvioimisen kanssa.

¹²⁷ Hyväksyttävänä syinä asiantilan huomioimiseen on esitetty lähinnä alkoholin ja lääkkeiden yllättävät yhteisvaikutukset (HE 44/2002 vp, s. 68; Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 456-457; Lahti 2015; Tapani – Tolvanen 2013, s. 369; Hahto 2008, s. 64, 169).

¹²⁸ HE 44/2002 vp, s. 68; Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 456-457; Lahti 2015; Tapani – Tolvanen 2013, s. 369.

¹²⁹ HE 44/2002 vp, s. 68; Hahto 2008, s. 64, 169; Nuutila 1997, s. 231-232.

¹³⁰ Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 317; Frände 2012, s. 89-90.

¹³¹ Hahto 2008, s. 29.

¹³² Ks. esim. HE 44/2002 vp, s. 67-68; Lahti 2015; Vihriälä 2012, s. 41-43; Nuutila 231-232.

Hätävarjeluinstituution taustalla vaikuttaa ajatus, jonka mukaan jokaisella on oikeus puolustautua oikeudenloukkausta vastaan tilanteissa, joissa yhteiskunta ei tähän kykene.¹³³ Jotta hätävarjelu-oikeus vastaisi tätä tarkoitusta, on teon tarpeellisuutta arvioitaessa otettava huomioon kaikki sellaiset seikat, joilla on merkitystä arvioitaessa sitä, millaisella teolla hyökkäys olisi ollut tosiasiallisesti pysäytettävissä. Tässä suhteessa myös puolustautujan humalatilalla on merkitystä.¹³⁴ Kun tällaiselle seikalle ei ole annettu painoarvoa lainkäytössä, ei puolustautujalle ole välttämättä jäänyt lainkaan sallituksi katsottavaa keinoa omien oikeushyviensä puolustamiseen.

4.1.2.4 Teon huolimattomuus ja velvollisuus paeta

Tässä kohdin käsittelemättä on vielä se, miten lainkäyttäjät on suhtautunut pakenemismahdollisuuden vaihtoehtona, kun se on arvioinut puolustautujan valinnan oikeaa ja väärää luonnetta. Tältä osin tieteessä ja kirjallisuudessa on varsin yhdenmukaisesti esitetty, että tähän mahdollisuuden tulisi kiinnittää huomiota vain tilanteissa, joissa hyökkäystä tekee ymmärrettäväksi jokin hyökkääjään liittyvä subjektiivinen tekijä.

Tämä ei kuitenkaan vastaa sitä, miten tuomioistuin on asiaa käytännössä lähestynyt. Konkreettisimpana esimerkkinä tästä voidaan käyttää ratkaisun THO 20/113431 syytekohtaa 2, jossa käsitellyt tapahtumat olivat saaneet alkunsa A:n ja B:n suusanallisesta riidasta. Tilanne oli eskaloitunut pisteeseen, jossa B oli lähtenyt hakemaan pesäpallomailaa autostaan, ja A tätä odotellessaan, jäänyt kaivamaan asetta taskustaan. Kun B oli palannut ja lähestynyt A:ta mailan kanssa, A oli puolustautunut uhkaamalla B:tä pistoolilla. Aseessa ei näytetty olleen ainakaan siihen sopivaa patruunaa, joten A:n teon nähtiin täyttävän vain laittoman uhkauksen tunnusmerkistön. Tuomioistuin tulkitsi kuitenkin jo tällaisen teon ylimitoitetuksi, perusteluista päätellen vain siitä syystä, että A olisi voinut väistää hyökkäyksen pakenemalla:

¹³³ Melander 2016, s. 239; Majanen 1979, s. 1. Ks. myös. Ruuskanen 2005, s. 5, 97, 191; Backman 2005, s. 5. Nuutila 1997, s. 281.

¹³⁴ Ks. THO 20/149187; Boucht – Frände 2019, s. 78; Frände 2004, s. 165–166. Sen ohella, että humalatilalla, kuten muutkin asianosaisten voimasuhteisiin vaikuttavat seikat tulisi huomioida teon tarpeellisuutta arvioitaessa, pitäisin näiden huomioimista myös puolustettavuusarvioinnissa asianmukaisena. Tältä osin tällaiset, puolustautumiskykyä heikentävät seikat ovat relevantteja siitä johtuen, että puolustautujan oikeus hyökkääjän otaksuttavasti käyttämiä voimakeinoja mittavampaan väkivaltaan perustuu juuri hyökkäyksen moitittavuuteen (ks. HE 44/2002 vp, s. 115). Esimerkiksi humalatilalla vuoksi (ks. esim. VHO 20/105647) puolustuskyvyttömän kimppuun käyminen toimii rikoksen kvalifiointiperusteena, ja siten myös hyökkääjän teon moitittavuutta lisäävänä tekijänä (HE 94/1993 vp, s. 96). Siten näkisin puolustautujalla olevan myös puolustettavuuden näkökulmasta oikeus sitä voimakkaamman väkivallan käyttämiseen, mitä selkeämmässä altavastajan asemassa tämä tasapuolisessa tappelussa olisi.

A on vedonnut hätävarjelutilanteeseen, koska B oli ollut pesäpallomailaa käyttäen tulossa hänen kimppuunsa. Hovioikeus toteaa valvontakameratallenteen osoittavan, että A oli jäänyt pistoolilla varustautuneena porrassyvennykseen odottamaan, vaikka hän olisi voinut poistua paikalta. --¹³⁵ A:n syyksi luettava pistoolilla lähietäisyydeltä osoittaminen ei ole siten ollut hätävarjeluna tarpeellinen ja puolustettava puolustusteko. A:n syyksi luetaan siten laiton uhkaus.

Edellä avatun tapauksen ohella puolustautujan pakenemismahdollisuuksiin on kiinnitetty huomiota erityisten syiden puuttumisesta huolimatta viidessä muussakin tuomiossa.¹³⁶ Lisäksi tapauksissa on poikettu hallituksen esityksestä siinä, että pakenemaan velvoittaminen on liitetty tyypillisesti teon tarpeellisuuteen.¹³⁷ Nykyinen oikeustila vaikuttaa siis olevan esitetystä teoriasta poiketen sellainen, että puolustautumistekoon saa ryhtyä ainoastaan tilanteissa, joita ei voi väistää pakenemalla.

4.2 *Vastaako käytäntö oikeustieteessä esitettyä*

4.2.1 Kriteerien sisällöistä oikeuskäytännössä

Tähän mennessä käsitellystä on selvinnyt, ettei lainkäyttäjät arvioi oikeuttamisperusteena toimivan hätävarjelun rajoja esitettyä teoriaa vastaavalla tavalla. Epäselväksi on sen sijaan jäänyt se, miten se näitä rajoja sitten arvioi. Tarkennusta kaivataan vielä siihen, miten tarpeellisuuden ja puolustettavuuden käsitteet on lainkäytössä ymmärretty, ja millä edellytyksillä tekoja on pidetty liioiteltuina. Pyrin siten seuraavaksi muodostamaan vastaukset mainittuihin kysymyksiin. Lähdän näiltä osin liikkeelle analysoimalla sitä, kuinka hyvin oikeustieteessä aiemmin esitetyt käsitykset vastaavat nyt tarkasteltavaa aineistoa.

¹³⁵ Lainauksesta pois rajattu kohta oli ”Tallenne ei myöskään tue sitä, että rauhallisena tilannetta seuranneeseen todistaja C:hen olisi kohdistunut väkivallan uhkaa”. Kyseinen kohta ei siten vaikuta tulkintaan siitä, että kriteerien ylittyminen on johdettu suoraan pakenemismahdollisuuden olemassa olemisesta.

¹³⁶ Ks. KKO 2019:22; HHO 20/103757; THO 20/106562; I-SHO 19/130218; THO 17/141412. Ratkaisussa THO 20/106562 pakenemiseen viittaaminen näyttäytyy erityisen ristiriitaisena. Tuomioistuimien on siinä ensin pohjastanut tulkintaa lausumalla oikeustieteeseen viitaten, ettei henkeen ja terveyteen kohdistuvissa rikoksissa voida velvoittaa ketään pakenemaan paikalta. Tämän jälkeen se on seuraavassa kappaleessa argumentoinut, että koska A:n puoliso oli menettänyt B:n lyönnin seurauksena tajuntansa, A:lta ei voitu edellyttää paikalta pakenemista. Ks. myös VHO 20/105647, jossa pakenemismahdollisuudella perusteltiin sitä, ettei käsillä ollut lainkaan hätävarjelutilannetta.

¹³⁷ Tarpeellisuuteen on viitattu eksplisiittisesti ratkaisuissa HHO 20/103757 ja THO 20/106562. Edellä jo avatussa tapauksessa THO 20/113431 jäi avoimeksi, katsoiko tuomioistuin pakenemisen viittaavan vain tarpeellisuuteen vai molempiin kriteereihin, mutta se vaikuttaisi viittaavan joka tapauksessa ainakin tarpeellisuuteen.

Kirjallisuudessa on aihealueeseen liittyen esitetty, että tuomioistuin arvioi kriteerejä toisiinsa sekoittuneina.¹³⁸ Lakitekstiin kirjatun tarpeellisuusvaatimuksen nähdään tässä tulkinnassa viittaavan vain sen arvioimiseen, onko hyökkäystä ollut lainkaan tarpeen torjua puolustusteolla.¹³⁹ Lievintä mahdollista keinoa taas katsotaan käsiteltävän puolustettavuuskriteerin sisällä.¹⁴⁰

Pidän tällaista tulkintatapaa ongelmallisena, sillä vaatimukset esitöistä ilmenevillä sisällöillä rajaavat jo puolustautumisoikeutta asianmukaisella tavalla. Ne tekevät kielletyiksi teot, joissa asianosainen on käyttänyt enemmän väkivaltaa kuin on ollut tarpeen sekä puolustautumisen tilanteissa, joissa siitä olisi tullut kokonaan pidättäytyä. Eri kriteerejä koskevien tosiseikkojen käsitteleminen yhdessä hämärtää arviointiprosessien rajoja, sillä puolustettavuuteen viittaavista faktoista ei voi tehdä tarpeellisuutta koskevia, eikä tarpeellisuuteen viittaavista puolustettavuutta koskevia päätelmiä.¹⁴¹ Etuvertailuun ja lievimpään keinoon viittaavien premissien sekoittaminen tekee siis pulmalliseksi ratkaisun konstruoinnin loogisen syllogismin muotoon. Johtopäätökset voivat tällöin jäädä nojautumaan vain intuition varaan ja tekoja saatetaan katsoa kielletyiksi silloinkin, kun niitä olisi tullut asianmukaisen prosessin puitteissa pitää sallittuina.¹⁴²

¹³⁸ ks. Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 399; Luoto 2019, s. 191–206; Melander 2016, s. 247; Melander 2015, s. 131; Tapani 2008, s. 883–884.

¹³⁹ ks. Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 399; Melander 2016, s. 247. Ks. myös Frände 2012, s. 146–147.

¹⁴⁰ Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 399. Lain sanamuodon puitteissa tällaiseen tulkintaan voidaan päätyä, sillä siinä tarpeellisuusvaatimuksen kannalta olennaiset, hyökkääjän ja puolustajan henkilöön liittyvät ominaisuudet kehoitetaan huomioimaan nimenomaan puolustettavuusarvioinnin yhteydessä. Toisaalta tarpeellisuusvaatimuksen käsitteellä haluttiin vain korvata aiempi välttämättömyysvaatimus, jossa ei siinäkään erikseen nimetty huomioidavia olosuhteita (ks. HE 44/2002 vp, s. 111–112, 116). Tällaisia tekijöitä ei ole myöskään tarpeen erikseen nimetä, sillä tarpeellisuus jo itsessään viittaa johonkin, joka on tehtävä tietyn tavoitteen saavuttamiseksi (ks. Sinisalo 1971, s. 157 alaviite 1). Lainkohdassa tavoitteeksi on nimetty oikeudettoman hyökkäyksen torjuminen (RL 4:4). Tarpeellisuusvaatimuksessa tulee siis joka tapauksessa huomioida kaikki olosuhteet, jotka tavoitteen saavuttamiseen vaikuttavat.

¹⁴¹ Tulkitsen hyökkääjän teon moitittavuuteen vaikuttavien olosuhteiden olevan poikkeus tähän pääsääntöön. Mikäli hyökkäysteko on keskimääräistä moitittavampi esimerkiksi puolustautujan heikosta puolustuskyvystä johtuen, on puolustautujalla tarpeellisuuden puitteissa oikeus turvautua apuvälineisiin, ja toisaalta ylittää hyökkääjän käyttämä väkivalta puolustettavuuden puitteissa enemmän kuin sellaisissa tilanteissa, joissa osapuolet ovat tasavahvoja (ks. myös alaviitteet 92 ja 134). En myöskään pidä ratkaisevan ongelmallisena sitä, että lievintä keinoa arvioidaan puhtaasti relevantteja faktoja vasten, mutta johtopäätös tehdään puolustettavuuden käsitettä käyttämällä.

¹⁴² Ks. myös Heino 2020; Sinisalo 1971, s. 161, 182 alaviite 55. Ks. tällaisista ratkaisusta esim. KKO 2019:22 syytekohta 4; THO 19/149187. Tältä osin on hyvä huomata, että aineistossa on useita ratkaisuja, jotka eivät vaikuta hyväksyttävästi perustelluilta etuvertailun eivätkä lievimmän mahdollisen keinon kautta tarkasteltuina (ks. KKO 2019:22 syytekohta 4 vatsaan puukotuksen osalta; THO 20/113431 syytekohta 2. HHO 20/103757; VHO 20/106762; HHO 18/116235; HHO 17/152498; THO 17/141412). Toisaalta viitattu arviointiprosessien sekoittaminen voi olla tulkittavissa myös siten, ettei keinon tarvitse olla lievin mahdollinen, kunhan se kuitenkin pysyy etuvertailun asettamissa rajoissa (ks. Sinisalo 1971, s. 160–161). Tämä vastaisi myös Tapanin, Tolvasen ja

Edellä esitetystä kritiikistä huolimatta, oikeustieteessä ilmaistu käsitys saa tukea myös joistakin tässä tutkimuksessa tarkastelluista ratkaisuista. Tuomioistuimien on ensinnäkin arvioinut lievintä mahdollista keinoa etuvertailuun viittaavia olosuhteita vasten,¹⁴³ ja vältellyt ”tarpeellisuuden” käsitettä tällaista arviointia tehdessään.¹⁴⁴ Toiseksi, se on arvioinut puolustettavuutta sellaisia seikkoja vasten, joista on voinut tehdä vain lievintä keinoa koskevia huomioita.¹⁴⁵

Toisaalta aineistosta ilmenee myös se, ettei mainittukaan käsitys vastaa sitä, miten lainkäyttäjät on ainakaan säännönmukaisesti toimineet. Tällaisessa tulkinnassahan tarpeettomuus viittaisi siihen, ettei minkäänlaiseen tekoon olisi tarvinnut ryhtyä. Osassa ratkaisuista jonkinlaiseen tehtyä lievempään tekoon on kuitenkin viitattu tarpeellisena.¹⁴⁶ Lisäksi tuomioistuimien perustelut ovat toisinaan sopineet esitettyä paremmin yhteen esitöissä täsmennetyin tulkinnan kanssa.¹⁴⁷

Teon tarpeellisuuden ja puolustettavuuden käsitteet ovat siis toisinaan olleet ymmärrettävissä teorialuvussa esitetyillä tavoin, ja toisinaan oikeustieteessä esitetyillä sisällöillä. Kahdessa ratkaisussa ne eivät ole olleet ymmärrettävissä kummallakaan mainituista tavoista.¹⁴⁸ Etenkään näissä tapauksissa perustelut eivät siis ole olleet konstruoitavissa loogisen syllogismin muotoon, ja ne herättävät siten epäilyksiä siitä, että ratkaisut pohjautuisivat vain lainkäyttäjän

Hyttisen (2019, s. 403–404) ja Fränden (2012, s. 121) esittämää siitä, että puolustettava teko on säännönmukaisesti tarpeellinen, ja tarpeellinen teko puolustettava. Tällöin tulkinta suosisi puolustautujaa. Tällainenkaan käsitys ei kuitenkaan vastaa oikeuskäytäntöä, sillä tekoja on toisinaan katsottu tarpeettomaksi myös tilanteissa, joissa uhrattu etu ei ole ollut pelastettua arvokkaampi (ks. esim. KKO 2019:22 syytekohta 4; HHO 20/103757; THO 17/141412).

¹⁴³ Ks. esim. KKO 2020:33; KKO 2019:22 syytekohta 4; KKO 2019:22 syytekohdat 5 ja 6.

¹⁴⁴ Ks. esim. KKO 2019:22 syytekohta 4; KKO 2019:22 syytekohdat 5 ja 6; HHO 20/106294; THO 17/141412. Ratkaisussa KKO 2019:22 se on myös lainannut esitöiden tarpeellisuusvaatimusta koskevaa kohtaa siten, että se on korvannut tarpeellisuuden käsitteen vanhan lain aikaisella ”välttämättömyyden” käsitteellä (Ks. KKO 2019:22 kohta 8. Ks. myös Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 399).

¹⁴⁵ Ks. esim. KKO 2013:60 jälkimmäinen hätävarjelutilanne; THO 19/149187.

¹⁴⁶ KKO 2020:33; THO 20/106562. Ks. myös KKO 2013:60 ensimmäinen hätävarjelutilanne; I-SHO 19/130218, jossa hovioikeus hyväksyi Kymenlaakson käräjäoikeuden tuomion 19/112777 perustelut.

¹⁴⁷ Ks. erityisesti I-SHO 19/130218. Lisäksi ratkaisuissa KKO 2016:97, I-SHO 20/107909, VHO 20/117086, VHO 20/106762, I-SHO 19/152520 ja I-SHO 19/122835, puolustettavuuskriteeri on katsottu ylittyneeksi kauttaaltaan asianmukaisen perusteluketjun seurauksena. Koska lainkäyttäjällä ei ole ollut tapana lausua lievintä keinoa ylittyneeksi katsoessaan sitä, mitä muuta asianosainen olisi voinut tilanteessa tehdä (ks. s. 33), ei ratkaisujen osalta voida täysin sulkea pois ajatusta siitä, että lainkäyttäjät olisi arvioinut niissä myös kysymystä lievimmästä mahdollisesta keinosta puolustettavuuskriteerin sisällä (ks. tältä osin THO 19/149187 ja alaviite 159). Lisäksi tapauskohtaisen rajan vetämisen tulkintavaihtoehtojen välille tekee haastavaksi se, ettei lainkäyttäjät ole seitsemässä ratkaisussa käyttäneet lainkaan tarpeellisuuden tai puolustettavuuden käsitteitä (KKO 2019:22 syytekohta 4; HHO 20/106294; HHO 20/103757; I-SHO 20/104951; HHO 18/116235; HHO 17/152498; THO 17/141412).

¹⁴⁸ KKO 2020:33; THO 20/106562. Ks. myös KKO 2013:60 ensimmäinen hätävarjelutilanne (ks. alaviite 102).

omaan intuitioon asiasta. Lisäksi jo johdannossa esitetty hypoteesi vaikuttaa siis pitävän paikkansa. Arviointikriteerien rajoja arvioidaan lainkäytössä epäyhtenäisellä ja ennakoimattomalla tavalla.¹⁴⁹ Esimerkiksi siitä, että teko on argumentoitu liioitelluksi puolustettavuuteen viittaamalla, ei voi tehdä luotettavia päätelmiä siitä, miltä osin tekoa on pidetty kiellettyinä.

4.2.2 Teon liioitelluksi katsomisesta oikeuskäytännössä

Teon tarpeellisuuden ja puolustettavuuden käsitteille ei siis ole tässä tutkimuksessa löydetty yhdenmukaisesti sovellettua merkityssisältöä. Tältä osin voidaan siten siirtyä tarkastelemaan kirjallisuudessa toistuvasti esitettyä, näihin kriteereihin suoraan sitoutumatonta huomiota hätävarjelu-oikeuden sisällöstä. Lainkäyttäjän on useiden oikeustieteilijöiden toimesta nähty tulkinneen lakia siten, ettei aseeton hyökkäystä ole saanut torjua aseeseen turvautumalla, eikä hyökkääjän hengenlähtöön varsin todennäköisesti johtavia voimakeinoja ole ollut lupa käyttää.¹⁵⁰

Siinä missä edellä käsiteltyä arviointikriteerien sekoittamista, myös tällaisia huomioita voidaan pitää huolestuttavina. Mikäli mainitut seikat nähdään asianmukaisen arviointiprosessin seurauksena syntyneiden säännönmukaisuuksien sijasta itsenäisinä normeina, ne johtavat hätävarjelu-instituution tausta-arvojen ja syyllisyysperiaatteen kanssa yhteensopimattomiin tuomioihin. Mainitut kriteerit eivät jätä puolustautujalle oikeutta hyökkäyksen torjumiseen tilanteissa,

¹⁴⁹ Tältä osin eroavaisuuksia on nähtävissä myös tuomioistuimien välillä. Vastauksena alaviitteessä 15 esitettyyn hypoteesiin voidaan todeta, että selkeimmin esitöistä ilmenevällä sisällöllä käsitteitä vaikuttaa tulkinneen Itä-Suomen hovioikeus. Se on neljässä tapauksessa viidestä nostanut esiin ainoastaan käsiteltyyn kriteeriin hallituksen esitöiden tarkoittamassa mielessä kohdistuvia faktapremissejä (ks. I-SHO 20/107909; I-SHO 19/152520; I-SHO 19/130218; I-SHO 19/122835). Viidennessäkään ratkaisussa eri vaatimukseen kohdistuvia seikkoja ei ole sekoitettu. Siinä lainkäyttäjän on todennut vain, että hyökkääjän vammat ovat voineet syntyä hätävarjelutilanteessa, eikä puolustautujan syyllistymisestä pahoinpitelyyn siten ole esitetty riittävää näyttöä (I-SHO 20/104951). Selkeimmin esitöissä kuvatusta linjasta taas vaikuttaa irtautuneen korkein oikeus. Se on joka toisen hätävarjelutilanteen osalta käyttänyt perusteluita, jotka eivät sovi yhteen mainitun tulkintatavan kanssa (ks. KKO 2020:33; KKO 2019:22 syytekohdat 5 ja 6; KKO 2013:60 jälkimmäinen hätävarjelutilanne). Helsingin hovioikeus taas on profiloitunut siten, ettei se ole yhdessäkään johtopäätöksessään käyttänyt teon tarpeellisuuden tai puolustettavuuden käsitteitä (ks. HHO 20/106291; HHO 20/103757; HHO 18/116235; HHO 17/152498). Asianosaisten fyysisiin voimasuhteisiin taas on kiinnitetty huomiota tyypillisimmin Turun hovioikeuden toimesta (THO 20/106562; THO 19/149187; THO 17/141412).

¹⁵⁰ Ruuskanen 2005, s. 158–160, 163. Ks. Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 400; Melander 2016, s. 249, 254; Tapani 2016a, s. 130–131; Tapani 2016b; Nuutila 1997, s. 284, 288–290; Majanen 1979, s. 302. Ks. myös HE 44/2002 vp, s. 113. Hengenvaaralliset voimakeinot on kuitenkin aivan ääritilanteessa katsottu sallituiksi (ks. KKO 1997:182).

joissa aseeton hyökkääjä on puolustautujaa fyysisesti voimakkaampi, tai joissa puolustautuminen muutoin edellyttää hengenvaarallisiin keinoihin turvautumista.¹⁵¹

Kuten jo johdannossa on todettu, hätävarjelupykälän päivittämisen on ennustettu torjuvan juuri tällaisia epäkohtia. Uuden normin on nähty kiinnittävän tuomioistuimen huomion aiempaa paremmin asian kannalta relevantteihin olosuhteisiin, ja ehkäisevän siten tällaisia yksittäisiin toiseikkoihin pohjautuvia johtopäätöksiä.¹⁵²

Mainitut ennustukset eivät kuitenkaan saa tukea tässä tutkimuksessa käsitellystä aineistosta.¹⁵³ Puolustautuja on nyt tarkastelluissa ratkaisuisa nostanut aseensa esille aseeton hyökkääjää vastaan kahdeksassa tilanteessa, ja teko on katsottu niissä poikkeuksetta liioitelluksi.¹⁵⁴ Vastaavasti puolustautuja on kahdeksaan otteeseen turvautunut hyökkääjän hengenlähtöön varsin todennäköisesti johtaviin keinoihin, ja myös jokaista tällaista tekoa on pidetty kiellettyinä.¹⁵⁵ Viitattuihin tapauksiin on lukeutunut jäljempänä vahvistuvien tavoin myös sellaisia tekoja, joiden osalta yleinen oikeustaju olisi puhunut toisenlaisen ratkaisun puolesta.¹⁵⁶ Lainmuutos ei siis vaikuta muuttaneen itse tuomitsemistoiminnan sisältöä.

¹⁵¹ Kyllönen (2017, s. 262) onkin huomauttanut, että fyysistä voimaa sisältävän hyökkäyksen torjumiseksi on tyyppillisesti käytettävä hyökkääjää enemmän voimaa, koska muutoin seurauksena voisi olla vain pitkittynyt tappelu (ks. myös Ruuskanen 2005, s. 168, 199).

¹⁵² Ks. OM:n Lausuntoja ja selvityksiä 2002:7, s. 44; Ruuskanen 2005, s. 159, 167; Nuotio 2003, s. 267.

¹⁵³ Vrt. Luoto 2019; Kukkonen 2013

¹⁵⁴ KKO 2020:33; KKO 2016:97; KKO 2013:60 jälkimmäinen hätävarjelutilanne; VHO 20/106762; I-SHO 19/130218; I-SHO 19/152520; I-SHO 20/107909; THO 19/149187. Jos taas myös hyökkääjä on turvautunut aseeseen, ei edes hyökkääjää vaarallisempaan välineeseen turvautuminen ole säännönmukaisesti johtanut teon pitämiseen oikeudenvastaisena (ks. KKO 2013:60 ensimmäinen hätävarjelutilanne; I-SHO 19/122835). Tuomioistuin vaikuttaakin arvioineen puolustettavuuskriteerin kannalta olennaista hyökkäyksen vaarallisuutta sitä vasten, onko hyökkääjällä ollut käytössään lainkaan asetta (ks. VHO 20/106762; I-SHO 19/152520; I-SHO 20/107909; I-SHO 19/122835; THO 19/149187; I-SHO 19/130218. Ks. myös VHO 20/117086). Tällaista tulkintaa kohtaan voidaan esittää kritiikkiä, sillä esimerkiksi vuonna 1996, 24 % henkirikoksista tehtiin ilman asetta (Kivivuori 1999, s. 15).

¹⁵⁵ KKO 2020:33; KKO 2019:22, syytekohta 4; KKO 2016:97; VHO 20/106762; HHO 20/103757; THO 19/149187; I-SHO 19/130218; HHO 18/116235. Sen sijaan jo siinä vaiheessa, kun käytetyt voimakeinot ovat olleet ”vain” potentiaalisesti hengenvaarallisia, myös tuomiolauselmassa on alkanut esiintymään variaatiota (ks. esim. KKO 2019:22 syytekohtat 5 ja 6). Tällaisen vammojen määrittelyn ei ole katsottu oikeuskäytännössä säännönmukaisesti johtavan tappotahallisuuden täyttymiseen todennäköisyystahallisuudella (ks. I-SHO 19/107909; HHO 17/152498, jossa hovioikeus hyväksyi Vantaan käräjäoikeuden ratkaisun 16/111154 perustelut). Esitettyä tulkintaa kohtaan voidaan esittää kritiikkiä, sillä realisoitunut seuraus ei vaikuta aina olleen asianosaisen kontrolloitavissa (ks. myös Rikander – Kallio 2020, s. 11).

¹⁵⁶ Ks. esim. VHO 20/106762 (ks. s. 29–30 ja alaviite 207); HHO 18/116235 (ks. s. 26–27 ja 53–54). Ks. myös KKO 2019:22 syytekohta 4 vatsaan puukotuksen osalta (ks. lisää Heino 2020); HHO 20/103757.

Lainkäyttäjä on siis päätenyt faktoiltaan tietynlaisissa tapauksissa johdonmukaisiin tuomioihin siitä huolimatta, ettei se vaikuta seuranneen mitään johdonmukaista, lakitekstiin pohjautuvaa prosessia. Lisäksi tekoja on katsottu liioitelluksi sellaisissakin tilanteissa, joissa puolustautuminen on vaikuttanut sekä etuvertailun että valitun keinon osalta asianmukaiselta. Nämä tekijät yhdessä herättävät epäilyksen siitä, että oikeustieteessä tunnistettuja säännönmukaisuuksia on sovellettu nimenomaan muodollisina sääntöinä. Tuomioistuin ei siis vaikuta lähestyvän oikeudenvastaisuuskysymyksiä lakiin kirjattuihin vaatimuksiin ja teon huolimattomuusoppiin, vaan vanhan lain aikaiseen linjaan ja tapauskohtaiset olosuhteet ohittavaan tapauspositivismin turvautumalla.¹⁵⁷

4.3 Yhteenveto

Tuomioistuin ei ole säännönmukaisesti käyttänyt sallittuja voimakeinoja rajaavia kriteerejä niillä juridis-teknisillä sisällöillä, jotka niille on lain esitöissä annettu. Se ei vaikuta ainakaan kuudessa ratkaisussa (27 %) arvioineen teon tarpeellisuuden osalta sitä, olisiko hyökkäys ollut torjuttavissa lievemmillä keinoilla tai puolustettavuuden osalta sitä, onko uhrattu etu ollut ilmeisesti pelastettua arvokkaampi.¹⁵⁸

Silloinkaan, kun lainkäyttäjä on perustelujen puolesta saattanut arvioida kriteerejä esitetyillä tavoin, se ei näytä ulottaneen teon huolimattomuusoppia oikeudenvastaisuuden arvioimiseen. Tapauskohtaisen arvioinnin perusteella seitsemän hätävarjelutilannetta on vaikuttanut sellaisilta, joissa puolustautujan tekemää valintaa ei olisi tullut pitää vääränä ainakaan sen kriteerin osalta, johon tuomioistuin on perusteluissaan vedonnut.¹⁵⁹ Näiden ohella johtopäätöstä tukee

¹⁵⁷ Huomionarvoista on myös, että ainakin edellä kritisoidut tapaukset THO 20/106762 ja THO 19/149187 ovat esitettyjä muodollisia kriteereitä täsmällisemmässäkin linjassa aiemman käytännön kanssa (ks. KKO 1993:54; KKO 1948 II 204; ks. myös KKO 1949 II 435 ja Nuutila 1997, s. 289). Lisäksi huomionarvoista on, etteivät monet tuomiot vaikuta perustelluilta etuvertailun, eivätkä lievimmän keinon kautta tarkasteltuna (ks. KKO 2019:22 syytekohta 4; THO 20/113431 syytekohta 2. HHO 20/103757; VHO 20/106762; HHO 18/116235; HHO 17/152498; THO 17/141412). Johtopäätökset eivät siten vaikuta perustuvan myöskään käsite-epäjohdonmukaisuuksiin.

¹⁵⁸ KKO 2020:33; KKO 2019:22 syytekohtat 5 ja 6, KKO 2013:60 toinen hätävarjelutilanne, THO 20/113431 syytekohta 2; THO 20/106562; HHO 18/116235. Tältä osin kyse ei ole myöskään pelkästä käsite-epäjohdonmukaisuudesta, sillä aineistossa on useita ratkaisuja, jotka eivät vaikuta hyväksyttävästi perustelluilta lievimmän mahdollisen keinon, eikä pelastetun ja uhratun välisen etuvertailun kautta tarkasteltuna (Ks. edellä mainituista HHO 18/116235; THO 20/113431 syytekohta 2. Ks. muutoin KKO 2019:22 syytekohta 4; HHO 20/103757; VHO 20/106762; HHO 17/152498; THO 17/141412).

¹⁵⁹ KKO 2019:22 syytekohta 4; HHO 20/103757; HHO 20/106294; VHO 20/106762; THO 19/149187; HHO 17/152492; THO 17/141412. Ratkaisussa THO 19/149187 teko katsottiin liioitelluksi puolustettavuuskriteerin ylittymisestä argumentoimalla. Toisaalta tapauksessa viitattiin siihen, että puolustautuja oli ollut hyökkääjän

kaksi muutakin huomiota. Ensinnäkin, lainkäyttäjät ei ole ainakaan kahdessa ratkaisussa antanut painoarvoa asianosaisen humalatilalle, vaikka sillä on vaikutusta siihen, millaisilla keinoilla puolustautuja olisi voinut hyökkäyksen torjua.¹⁶⁰ Toiseksi, tuomioistuimella ei ole ollut tekoja tarpeettomaksi katsoessaan tapana perustella sitä, minkä käytettyä lievemmän, mutta hyökkäyksen torjumiseen kuitenkin riittävän keinon se on nähnyt olleen puolustautujan käytettävissä.¹⁶¹

Edellä mainittujen ohella lainkäyttäjät on poikennut teorialuvussa esitetystä siinä, että se on kuudessa tapauksessa viitannut pakenemiseen puolustautumiseen nähden ensisijaisena valintana.¹⁶² Nykyinen oikeustila vaikuttaa siis sallivan puolustautumisen vain tilanteissa, joissa hyökkäystä ei voi väistää pakenemalla.

Siinä, missä lainkäyttäjät ei ole ymmärtänyt teon tarpeellisuuden ja puolustettavuuden käsitteitä säännönmukaisesti esitöistä ilmenevällä sisällöllä, se ei vaikuta noudattaneen tältä osin mitään muutakaan yhdenmukaista ja ennakoitavaa kaavaa. Tästä huolimatta, itse liioittelua koskevissa johtopäätöksissä tietyt säännönmukaisuudet on havaittavissa. Aseetonta hyökkäystä ei ole saanut torjua aseeseen turvautumalla, eikä hyökkääjän hengenlähtöön varsin todennäköisesti johtavia keinoja ole ollut lupa käyttää.¹⁶³ Näiltä osin ratkaisut vastaavat myös vanhan lain aikaista käytäntöä, eikä lainmuutos siten vaikuta muuttaneen tuomitsemistoiminnan sisältöä. Käytäntö herättää epäilyksiä tilannekohtaiset olosuhteet ohittavaan tapauspositivismiin turvautumisesta.

humalatilasta johtuen tätä fyysisesti paremmassa asemassa. Siten asianosaiselta olisi voitu mahdollisesti edellyttää hyökkäyksen torjumista myös lievemällä keinolla, ilman teräaseeseen turvautumista. Mainittujen ohella kritiikkiä on mahdollista kohdistaa myös ratkaisuun KKO 2016:97 sen osalta, onko hengen riistämistä pidettävä ilmeisesti raiskausta vakavampana oikeudenloukkauksena (ks. esim. Sangero 2006, s. 533; Leverick 2006, s. 143).

¹⁶⁰ Lainkäyttäjät ei ole huomioinut sitä, että puolustautuja on ollut silminnähettävissä humalassa (KKO 2019:22 (ks. puolustautujan humalatilaa koskevan väitteen osalta ratkaisua edeltänyt Hyvinkään käräjäoikeuden tuomio 16/129162); VHO 20/106762).

¹⁶¹ Tältä osin tuomioistuin on tyypillisesti joko vaiennut kokonaan (ks. HHO 20/106294; THO 17/141412. Ks. myös KKO 2020:33), tai lausunut vain, että puolustautuminen olisi pitänyt tehdä jollakin vähemmän vaarallisella tavalla (ks. KKO 2019:22 syytekohta 4; KKO 2016:97; THO 20/106562; VHO 20/106762; HHO 20/103757. Vrt. I-SHO 19/130218 ja I-SHO 20/107909).

¹⁶² KKO 2019:22; HHO 20/103757; THO 20/106562; THO 20/113431 syytekohta 2; I-SHO 19/130218; THO 17/141412.

¹⁶³ KKO 2020:33; KKO 2016:97; KKO 2013:60 jälkimmäinen hätävarjelutilanne; VHO 20/106762; I-SHO 19/130218; I-SHO 19/152520; I-SHO 20/107909; THO 19/149187; KKO 2019:22 syytekohta 4; HHO 20/103757; HHO 18/116235.

Esitetyt muodolliset kriteerit eivät kuitenkaan kata kaikkia ratkaisuja, joiden perustelut eivät ole olleet konstruoitavissa loogisen syllogismin muotoon.¹⁶⁴ Lainkäyttäjät näyttävät siten turvautuneen toisinaan ankaraan vastuuseen johtaviin ja toisinaan intuitioon tukeutuviin tulkintatapoihin. Vastaajille vaikutetaan näiltä osin langetetun vahingonkorvausvelvollisuuksia ilman, että niitä koskevat kriteerit olisivat tulleet arvioiduiksi.¹⁶⁵ Ratkaisulinjan ulottuminen myös rangaistusvastuuseen riippuu tässä kohdissa vielä siitä, millä tavoin tuomioistuin arvioi anteeksiantoperusteen soveltumista tapauksiin.

¹⁶⁴ Ks. THO 20/106562; HHO 20/106294; THO 17/141412. Tapaukset eivät selity myöskään pakenemisvelvoitteella.

¹⁶⁵ Esitetty koskee myös konfiskaatioseuraamuksia (ks. s. 7–8).

5 ANTEEKSIANTOPERUSTE TEORIASSA

Edellä on muodostettu käsitys hätävarjelusta oikeuttamisperusteena sekä teoriassa että käytännössä. Näin ollen ajankohtaiseksi muodostuu vastaavan prosessin toistaminen myös anteeksi-antoperusteen osalta. Tässä luvussa keskitytään hätävarjeluun anteeksiantoperusteena teoriassa.

Kyseisen perusteen osalta kirjallisuudessa esitetyt näkemykset ovat olleet oikeuttamisperusteen yhteydessä esitettyä paremmin linjassa niin hallituksen esityksen kuin toistensakin kanssa.¹⁶⁶ Sen on nähty säännönmukaisesti liittyvän syyllisyysperiaatteeseen, jonka puitteissa teon syyksiluettavuuden ehtona on se, että tekijään voidaan kohdistaa syyllisyysmoite.¹⁶⁷ Perusteen (RL 4.4.2) soveltumisen arvioimisessa on siis kyse tavanomaisesta, rikoksen rakenteen kolmannelle portaalle sijoittuvan syyllisyyskysymyksen ratkaisemisesta tilanteissa, jossa tavanomaisesta poikkeavat olosuhteet luovat edellytykset sille, ettei tekijään keskimääräisestä useammin voida kohdistaa syyllisyysmoitetta:

Jos puolustuksessa on ylitetty hätävarjelun rajat (hätävarjelun liioittelu), tekijä on kuitenkin rangaistusvastuusta vapaa, jos olosuhteet olivat sellaiset, ettei tekijältä kohtuudella olisi voinut vaatia muunlaista suhtautumista, kun otetaan huomioon hyökkäyksen vaarallisuus ja yllätyksellisyys sekä tilanne muutenkin.

Normin soveltumisen kannalta ei ole väliä sillä, miltä osin sallitun hätävarjelun rajat on ylitetty. Se soveltuu sekä tilanteisiin, joissa sallitun hätävarjelun rajat on ylitetty aikarajojen puolesta, että tapahtumiin, joissa on käytetty tarpeettomia tai ei-puolustettavia voimakeinoja. Tällaisten seikkojen sijaan keskeiselle sijalle anteeksiantoperusteen soveltumisen kannalta asettuu se, milloin subjektiiivisten tuntemusten vaikuttamana liioitelluksi katsottu teko on tehty.¹⁶⁸

Momentin soveltamisala kattaa pitkälti sellaiset tilanteet, joissa puolustautuja ei ole voinut ”mieltänsä maltaa”. Mikäli puolustusteen tekijä on kokenut esimerkiksi pelkoa, kauhua tai hämmennystä, hänen kykynsä valita oikein voi olla sillä tavoin alentunut, että hänen oikeudenvastaista tekoaan pidetään ymmärrettävänä ja anteeksiannettavana. Jos taas sallitun hätävarjelun rajat on ylitetty aggressiivisten tuntemusten, kuten vihan, kostonhalun tai raivon

¹⁶⁶ Selkeä ristiriita on kuitenkin nähtävissä siinä, mitkä asianosaisen henkilökohtaiset ominaisuudet on nähty asianmukaiseksi huomioida oikeuttamisperusteen, ja mitkä anteeksiantoperusteen yhteydessä. Tältä osin asia on tässä kirjoituksessa käsitelty alajaksossa 3.3.2.2.

¹⁶⁷ Ks. esim. HE 44/2002 vp, s. 118; Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 409; Hahto 2004a, s. 164; Lappi-Seppälä 1987, s. 423; Alanen 1925, s. 140; Serlachius 1919, s. 102–103.

¹⁶⁸ HE 44/2002 vp, s. 18, 117–118. Jos käsillä ei ole ollut oikeudenvastaista hyökkäystä, RL 4:3 voi aktualisoitua.

vaikuttamana, ei anteeksiantoperustetta voida soveltaa. Tällaisten seikkojen osaltahan yhteiskunta nimenomaisesti vaatii muunlaista suhtautumista.¹⁶⁹

Siinä, missä oikeuttamisperusteessa kysytään sitä, onko puolustautuja tehnyt väärän valinnan, anteeksiantoperusteessa arvioidaan siis sitä, onko väärä valinta johtunut sen ymmärrettäväksi tekevästä subjektiivisista tuntemuksista. Näen tämän kysymyksen jakautuvan edelleen kahteen osaan. Tuomioistuimen tulee harkita ensinnäkin sitä, onko tilanne herättänyt puolustautujassa ymmärrettäviä defensiivisiä tuntemuksia, ja toiseksi sitä, ovatko tuntemukset tehneet tämän käyttäytymisestä ymmärrettävää.¹⁷⁰

Arviointiprosessi kohdistuu asianosaisen subjektiivisiin tuntemuksiin, mutta siinä vaikuttaa myös normatiivinen elementti; jokaiselta edellytetään tiettyä kykyä itsehillintään.¹⁷¹ Pelkkä tuntemusten tunteminen ei siis riitä, vaan niiden tulee olla myös sosiaalisesti hyväksyttäviä.¹⁷² Vastaava edellytys ulottuu myös siihen, miten puolustautuja näiden tuntemusten vaikuttamana käyttäytyy.¹⁷³ Anteeksiantoperusteen soveltumista arvioitaessa tulee siten harkita sitä, olisiko myös keskivertoihminen kokenut vastaavassa tilanteessa vastaavia tuntemuksia, ja olisivatko tuntemukset ajaneet hänetkin toimimaan tosiasiallista puolustautujaa vastaavalla tavalla.

Edellä mainittua harkintaa suorittaessa tulee kiinnittää huomiota etenkin siihen, kuinka vaarallisesta ja yllättävästä hyökkäyksestä on ollut kyse.¹⁷⁴ Mitä vähemmän harkinta-aikaa puolustautujalle on jäänyt ja mitä vaarallisempaa hän on hyökkäyksen perustellusti kokenut, sitä todennäköisemmin hänen toimintansa on vastannut anteeksiantomomentissa tarkoitettua.¹⁷⁵

¹⁶⁹ HE 44/2002 vp, s. 118. Tämä on perusteltua myös siitä näkökulmasta, että koko rikosoikeus pohjautuu ajatuksen yksityiskoston kieltämisestä (Ks. Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 57–59; Serlachius 1919, s. 23, 26, 112. Ks. myös Sihvola 2004, s. 153), jonka puitteissa kostamista pidetäänkin erityisen moitittavana (Kaskenmäki 2005, s. 343).

¹⁷⁰ Ks. myös Ruuskanen 2005, s. 215–217.

¹⁷¹ HE 44/2002 vp, s. 118.

¹⁷² Ruuskanen 2005, s. 215. Ks. tunnereaktioiden hyväksyttävyydestä esim. Lappi-Seppälä 1987, s. 409.

¹⁷³ Ruuskanen 2005, s. 217; Lappi-Seppälä 1987, s. 425; Honkasalo 1967, s. 13–14. Ks. myös Koskinen 2004, s. 517.

¹⁷⁴ HE 44/2002 vp, s. 117. Näillä seikoilla on merkitystä myös jo siinä vaiheessa, kun arvioidaan tekijän tekemän valinnan oikeaa ja väärää luonnetta (ks. alaviite 75).

¹⁷⁵ Ks. HE 44/2002 vp, s. 117. Ks. myös Lappi-Seppälä 1987, s. 411–412.

Näiden seikkojen ohella kysymykseen vastaamisen kannalta keskeiseen asemaan nousee tuomitsemiskynnystä koskeva normi; momentin soveltumisesta ei saa jäädä varteenotettavaa epäilyä (OK 17:3.2). Tilanteissa, joissa teon ymmärrettäviksi tekeviä, hyväksyttäviä taustatuntemuksia ei saada riittävällä todennäköisyydellä suljettua pois, rikosoikeudellisen vastuun edellytykset jäävät täyttymättä. Oikeudenvastainen teko ei ole tällöin rikos, joten sitä koskeva syyte tulee hylätä.¹⁷⁶

¹⁷⁶ Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 409–410; Melander 2016, s. 253; Hyttinen 2015, s. 64; Vihriälä 2012, s. 184; Vihriälä 2009, s. 1006, 1013; Tapani 2008, s. 884–886, 891.

6 ANTEEKSIANTOPERUSTE KÄYTÄNNÖSSÄ

6.1 *Vastaako käytäntö teoriaa*

Hätävarjelu oikeuden kokonaiskuvan muodostaminen edellyttää tässä kohdin vielä sen selvittämistä, miten anteeksiantoperusteena toimivan hätävarjelun rajoja arvioidaan käytännössä. Tässä luvussa rakennetaan siten käsitys mainitusta osatekijästä tuoretta oikeuskäytäntöä analysoimalla.

Tältä osin osassa aineistoon kuuluvista ratkaisuksista, joissa teko on katsottu oikeudenvastaiseksi, anteeksiantoperusteen soveltumiseen ei ole otettu perusteluissa lainkaan kantaa.¹⁷⁷ Toisinaan taas tätä koskeva johtopäätös on tehty tukeutumalla vain jo oikeuttamisperusteen arvioimisen yhteydessä esitettyihin olosuhteisiin, jolloin itse anteeksiantoperustetta koskevien argumenttien analysoiminen muodostuu haastavaksi.¹⁷⁸ Kun lähtökohtaisesta aineistosta poistetaan edellä viitatu tapaukset sekä teot, joihin jo oikeuttamisperusteen on nähty soveltuvan, päästään anteeksiantoperustetta koskevaa käytäntöä arvioimaan kymmenen ratkaisun osalta.¹⁷⁹

Kiinnitän näiltä osin huomiota eritoten siihen, minkälaisiin premisseihin tuomioistuin on vedonnut, kun se on arvioinut anteeksiantoperusteen soveltumista tapaukseen. Tältä osin liikkeelle voidaan lähteä tuomiota I-SHO 20/107909 tarkastelemalla. Lainkäyttäjällä on katsonut siinä puolustustalon oikeudenvastaiseksi toteamalla etuvertailuun viittaavien premissien pohjalta, ettei teko ole ollut puolustettava. Tämän jälkeen se on siirtynyt käsittelemään anteeksiantoperustetta koskevaa kysymystä seuraavalla tavalla:

A:lla on ollut mahdollisuus ottaa puukko esiin ainoastaan uhkaamistarkoituksessa hyökkäyksen pysäyttämiseksi ja A:lta on siten voitu kohtuudella vaatia muunlaista suhtautumista tilanteeseen.

Tuomioistuin on siis katsonut teon ensin oikeudenvastaiseksi etuvertailuun viittaamalla, ja sitten syyllisyyttä osoittavaksi sen perusteella, että teko olisi ollut liioiteltu lievimpään keinoonkin

¹⁷⁷ Ks. HHO 17/152498; THO 20/113431 syytekohta 2; THO 20/106562. Ks. myös HHO 20/106294, jossa on jäänyt epäselväksi, onko hovioikeus hyväksynyt Vantaan käräjäoikeuden tuomion 17/152163 perustelut anteeksiantoperusteen osalta, vai onko se vaiennut niistä kokonaan. Tässä kirjoituksessa asia on tulkittu niin, että hovioikeus on hyväksynyt mainitut perustelut.

¹⁷⁸ I-SHO 19/152520; I-SHO 19/130218; THO 17/141412.

¹⁷⁹ KKO 2020:33; KKO 2019:22 syytekohta 4; KKO 2016:97; KKO 2013:60 jälkimmäinen hätävarjelutilanne; HHO 20/106294; HHO 20/103757; VHO 20/106762; I-SHO 20/107909; THO 19/149187; HHO 18/116235.

kohdistuvan arvioinnin osalta. Avatun ratkaisun ohella se on toiminut vastaavalla tavalla kolmessa muussakin tuomiossa.¹⁸⁰ Näissä neljässä tuomiossa mainittu argumentti on ollut myös ainoa, jolla anteeksiantoperusteen soveltumattomuutta tapaukseen on perusteltu.

Esitetyt huomiot viittaavat siihen, ettei lainkäyttäjä ole lähestynyt anteeksiantoperustetta edellä käsiteltyä teoriaa vastaavalla tavalla. Sillä, että puolustautujan tekemää valintaa voidaan pitää vääränä useamman kuin yhden kriteerin osalta, ei ole mitään tekemistä sen kanssa, etteikö tämä valinta olisi voinut perustua ymmärrettäviin motivaatiotekijöihin.¹⁸¹ Kun teko on tässä vaiheessa jo kertaalleen katsottu oikeudenvastaiseksi, tulisi tällaisille tekijöille antaa merkitystä vasta rangaistusta mitattaessa.¹⁸²

Vielä käsittelemättä olevissa, rangaistusvastuuseen johtaneissa ratkaisuissa johtopäätöstä on perusteltu kolmella seikalla. Tuomiossa KKO 2016:97 ja oikeuttamisperusteen osalta jo alajak-sossa 4.1.2.1 käsitellyissä humalapuukotus- (VHO 20/106762) ja kuristustapauksissa (THO 19/149187) on esitetty ensinnäkin, että teon oikeudenvastaiseksi katsomiseen johtanut kriteeri on ylitetty ilmeisesti. Toiseksi, niissä on jo edellä esitettyä vastaavasti lausuttu, että teko olisi ollut katsottavissa liioitelluksi toisenkin kriteerin osalta. Näiden seikkojen osalta voidaan viitata suoraan edellä esitettyihin huomioihin; tällaisista tekijöistä ei ole voinut tehdä asianosaisen toimimismotivaatiota koskevia päätelmiä. Mainittujen ohella tuomioistuimien on kuitenkin perustellut anteeksiantoperusteen soveltumattomuutta tapauksiin sillä, että asianosaisilla on ollut aikaa harkita sitä, millä tavalla he aikovat hyökkäystä vastaan puolustautua. Viimeisen seikan osalta argumenttien ekstensio on siis vastannut teorialuvussa esitettyä.

Perustelut ovat muistuttaneet edellä mainittuja myös kahdessa kolmesta sellaisista tapauksista, joihin anteeksiantoperusteen on katsottu soveltuvan. Tuomion KKO 2019:22 syytekohtassa 4

¹⁸⁰ Ks. KKO 2020:33; HHO 20/106294; HHO 18/116235. Tuomiossa HHO 18/116235 tuomioistuimien toimi esitettyä vastaavasti siten, että se katsoi teon oikeudenvastaiseksi etuvertailuun viittaamalla, ja sitten syyllisyyttä osoittavaksi lievimpään keinoon nojautumalla. Tapauksessa HHO 20/106294 teko perusteltiin liioitelluksi lievimpään keinoon viittaamalla ja syyllisyyttä osoittavaksi etuvertailulla argumentoimalla. Ratkaisussa KKO 2020:33 teko katsottiin oikeudenvastaiseksi lievimpään keinoon viittaamalla, ja sitten syyllisyyttä osoittavaksi sen nojalla, että puolustautumisen aikarajat olivat ylittyneet (perustelut voidaan tulkita myös siten, että tarpeellisuuskriteeri oli ylittynyt ilmeisesti). Tältä osin mielenkiintoisen vastinparin tuomiolle luo ratkaisun KKO 2013:60 jälkimmäinen hätävarjelutilanne, jossa hyökkääjää puukotettiin nyt käsiteltyä ratkaisua useampia kertoja, ja käsitellyssä tapauksessa käytettyä pidempiteräisellä veitsellä. Näistä seikoista huolimatta teko katsottiin anteeksiannettavaksi (ks. tuomion KKO 2013:60 jälkimmäisen hätävarjelutilanteen arvioimisessa käytetyistä perusteluista s. 50).

¹⁸¹ Ks. myös HE 44/2002 vp, s. 115.

¹⁸² Ks. esim. Hahto 2004b, s. 281.

ja ratkaisussa HHO 20/103757 on edellä käsiteltyjä mukailevalla tavalla sekoitettu sekä esitettyyn teoriaan sopivia että siihen sopimattomia perusteluita.¹⁸³ Ratkaisun KKO 2013:60 jälkimmäistä hätävarjelutilannetta koskevat perustelut taas kestävät kriittisenkin tarkastelun:

B oli tapahtumapäivänä ottanut yhteyttä poliisiin A:n uhkaavien puheluiden johdosta. A:n tunkeuduttua asuntoon tilanne on muodostunut kaoottiseksi ja tapahtumat ovat edenneet nopeasti. B:n pelkoa on lisännyt oven takana ollut A:n kaveri.

-- Korkein oikeus katsoo, ettei B:ltä ole kohtuudella voinut vaatia muunlaista suhtautumista.

Tuomioistuimien on siis argumentoinut teon anteeksiannettavuutta kolmella seikalla. Näistä ensimmäinen ja kolmas viittaavat pelon tuntemuksiin, ja sitä kautta sellaisiin motivaatiotekijöihin, jotka tekevät väärää valintaa ymmärrettävämmäksi. Tilanteen kaoottisuudella ja nopeudella taas voidaan katsoa olevan merkitystä sekä oikeuttamis-, että anteeksiantoperusteen soveltumista arvioitaessa.¹⁸⁴ Ratkaisu toimii siten erinomaisena esimerkkinä siitä, kuinka anteeksiantoperusteen soveltumista tulisi arvioida edellisen luvun tarkoittamassa mielessä.¹⁸⁵

Mainittu tapaus jää tältä osin kuitenkin merkittävään vähemmistöön ja se on myös vanhempi kuin muut tarkastellut tuomiot. Näin ollen totean, ettei lainkäyttäjällä arvioi anteeksiantoperusteen soveltumista esitettyä teoriaa vastaavalla tavalla. Siirryn siten tarkastelemaan seuraavaksi sitä, löytyykö oikeuskirjallisuudessa esitetystä huomioista tukea sen täsmentämiseksi, miten lakia on käytännössä tulkittu.

¹⁸³ Vrt. Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 413 alaviite 84. Lainkäyttäjällä on arvioinut anteeksiantoperusteen soveltumista tapauksissa erityisesti asianosaisen harkinta-aikaa sekä puolustautumisteon kontrolloitavuutta vasten. Kuten edellä on esitetty, harkinta-ajan osalta perustelujen ekstensio on ollut asianmukainen. Sen sijaan toimien kontrollointimahdollisuuksien osalta näin ei ole ollut, sillä tätä koskevien vaikeuksien on ilmaistu olleen seurausta tilannenopeuden ohella tilan ahtaudesta. Tällaisesta tekijästä ei voi päätellä sitä, minkälaiset motiivit tekoon ovat johtaneet. Enemminkin tällainen premissi viittaisi siihen suuntaan, ettei tekoa ole tehty sellaisenaan tahallaan, tai ettei tekoa olisi tullut alun alkaenkaan pitää kiellettyinä. Se, ettei lainkäyttäjällä ole huomionnut tällaista seikkaa jo oikeuttamisperustetta arvioitaessa, itse asiassa vahvistaa alajaksossa 4.1.2 esitettyä käsitystä siitä, ettei asianosainen ole pitänyt teon liioitteluksi katsomisen ehtona kielletyn riskin osoittamista. Se ei ole tältäkin osin ottanut huomioon kaikkia tehdyn valinnan oikean ja väärän luonteen arvioimiseen vaikuttavia tekijöitä (ks. myös Heino 2020, s. 232).

¹⁸⁴ Ks. oikeuttamisperusteen osalta Luoto 2019; Alanen 1925, s. 123, 125–126.

¹⁸⁵ Ks. myös Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 413–414.

6.2 Vastaako käytäntö oikeustieteessä esitettyä

6.2.1 Oikeustieteessä esitetyistä huomioista

Hätävarjelua anteeksiantoperusteena on tarkasteltu kirjallisuudessa eritoten Tapanin ja Vihriälän toimesta. He ovat tältä osin kiinnittäneet huomiota siihen, että tuomioistuin on lukenut teot puolustautujille syyksi silloinkin, kun se on katsonut anteeksiantoperusteen soveltuvan tilanteeseen.¹⁸⁶ Tämä taas poikkeaa rikosoikeussystemaattisesti perusteltavissa olevasta tulkinnasta, sillä teko ei tällöin ilmennä tekijänsä syyllisyyttä, eivätkä kaikki rikoksen elementit ole siten käsillä.¹⁸⁷ Vihriälä onkin kohdistanut menettelyyn kritiikkiä toteamalla, että teon lukeminen syyksi koetaan myös käytännössä moitteeksi ja siitä seuraa merkintä rikosrekisteriin.¹⁸⁸ Näiden ohella voidaan vielä huomauttaa, että rikostuomiot myös leimaavat ihmisiä ja lisäävät siten riskiä jatkossa ilmenevästä epätoivotusta käyttäytymisestä.¹⁸⁹

Mainituista seikoista huolimatta, lainkäyttäjä on myös nyt tarkastelluissa ratkaisuissa menettelyt esitetyllä tavalla. Se on jokaisessa neljässä aineistoon kuuluvassa ratkaisussa, joihin se on katsonut anteeksiantoperusteen soveltuvan, lukenut teon puolustautujalle syyksi.¹⁹⁰ Syytteet eivät siis ole tulleet hylätyiksi.

Mainitut oikeustieteilijät ovat käsiteltävää seikkaa sivuten todenneet, että tuomioistuin vaikuttaa rinnastavan anteeksiantoperusteen rikoslain 6 luvun 12 §:ssä tarkoitettuun tilanteeseen,¹⁹¹ jonka soveltamiseen nimenomaisesti kuuluu syyllisyyden vahvistava elementti.¹⁹² Olen jo edellä todennut, että myös tuomioissa käytetyt perustelut kuuluisivat anteeksiantoperusteen soveltumisen sijasta rangaistuksen mittaamisvaiheessa huomioon otettaviksi.¹⁹³ Katson siten asianmukaiseksi ottaa mainitun normin vielä lähemmän tarkastelun kohteeksi.

¹⁸⁶ Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 409; Vihriälä 2009; Tapani 2008.

¹⁸⁷ Nuutila 1997, s. 82–84. Ks. myös HE 44/2002 vp, s. 9–10, 16; Vihriälä 2009, s. 1006.

¹⁸⁸ Vihriälä 2009, s. 1011.

¹⁸⁹ Ks. Laine 2014, s. 127–129.

¹⁹⁰ Ks. KKO 2019:22; KKO 2013:60; HHO 20/103757; THO 17/141412.

¹⁹¹ Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 409; Vihriälä 2009; Tapani 2008.

¹⁹² HE 44/2002 vp, s. 210.

¹⁹³ Ks. Ruuskanen 2005, s. 212; Hahto 2004b, s. 281.

6.2.2 Rangaistuksen tuomitsematta jättämisestä

Rikoslain 6 luvun 12 §:n mukaan tuomioistuimien saa jättää rangaistuksen tuomitsematta, jos:

- 1) rikosta on sen haitallisuuteen tai siitä ilmenevään tekijän syyllisyyteen nähden pidettävä kokonaisuutena arvostellen vähäinen;
- 2) tekijä on tehnyt rikoksensa alle 18-vuotiaana ja teon katsotaan johtuneen ymmärtämättömyydestä tai harkitsemattomuudesta;
- 3) rikos on tekoon tai tekijään liittyvistä erityisistä syistä anteeksiannettavaan tekoon rinnastettava;
- 4) rangaistusta on pidettävä kohtuuttomana tai tarkoituksettomana erityisesti, kun otetaan huomioon edellä 6 §:n 3 kohdassa ja 7 §:ssä tarkoitetut seikat tai sosiaali- ja terveydenhuollon toimet; taikka
- 5) rikos ei yhteisen rangaistuksen määräämistä koskevien säännösten nojalla olennaisesti vaikuttaisi kokonaisrangaistuksen määrään.

Kuten pykälän kolmas kohta osoittaa, mainittuun normiin voidaan tukeutua vain tilanteissa, joissa menettelyä ei pidetä anteeksiannettavana hätävarjelun liioitteluna.¹⁹⁴ Samaan aikaan, sen ensimmäinen kohta muistuttaa kuitenkin sitä, miten lainkäyttäjän on käytännössä toiminut.

Kyseistä vähäisyysperustetta on lain esitöissä täsmennetty siten, että teon vähäisyyden arvioimisessa annetaan painoa sekä sen aiheuttaman objektiivisen vahinkoseurauksen vakavuudelle että subjektiivisen moitittavuuden määrälle. Niin kokonaisarviointi, kuin jommankumman elementin vähäisyys yksinäänkin voi johtaa rangaistuksen tuomitsematta jättämiseen.¹⁹⁵

Myös anteeksiantoperusteen soveltumisen arvioimisen voidaan nähdä pohjautuneen käytännössä siihen, kuinka vähäisenä tekijän tekoa ja syyllisyyttä voidaan pitää.¹⁹⁶ Teon vähäisyyden osalta tämä perustuu siihen, että hätävarjelutilanteessa tehty teko on oikeudenvastainen ainoastaan liioitelluilta osin.¹⁹⁷ Siten, kun syntyneistä vahingoista vähennetään ne, jotka olisivat

¹⁹⁴ Ks. Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 409 alaviite 77.

¹⁹⁵ HE 44/2002 vp, s. 210. Ks. myös Tuori 2005, s. 331.

¹⁹⁶ Sellaisista ratkaisusta, joissa anteeksiantoperusteen soveltumiseen on otettu kantaa erikseen, joka toisessa arvioinnissa on sekoitettu objektiivisia käsillä olevia toimintavaihtoehtoja ja subjektiivisia elementtejä, kuten harkinta-aikaa (Ks. KKO 2019:22; KKO 2016:97; VHO 20/106762; HHO 20/103757; THO 19/149187). Neljässä ratkaisussa kymmenestä perustelut ovat kohdistuneet kauttaaltaan sellaisiin objektiivisesti vaikuttaviin seikkoihin, joista subjektiivisia motiiveja ei voi päätellä (KKO 2020:33; I-SHO 20/107909; HHO 20/106294; HHO 18/116235), ja yhdessä kauttaaltaan subjektiivisesti vaikuttaviin olosuhteisiin (KKO 2013:60 jälkimmäinen vaihe).

¹⁹⁷ Hemmo 2005, s. 41. Ks. myös I-SHO 19/119253.

syntyneet puolustuksen pysyessä sallitunkin rajoissa,¹⁹⁸ voivat vakavatkin vahingot tulla arvioiduiksi vähäisinä. Tällöin teon vähäisyys ja siten rankaisematta jättäminen jää riippumaan siitä, kuinka paljon sallitun hätävarjelun rajoista on menty yli.¹⁹⁹ Tämä taas on juuri se peruste, jonka nojalla tuomioistuin vaikuttaa useimmissa edellä käsitellyissä ratkaisuissa katsoneen anteeksiantoperusteen soveltumattomaksi tilanteeseen.²⁰⁰

Tuomioistuin näyttää siten sekä menettelyn että syyksilukevan tuomiolauselman osalta soveltaneen käytännössä rangaistuksen määräämättä jättämistä koskevaa rikoslain 6 luvun 12 pykälän 1 kohtaa. Edellisessä alajaksossa anteeksiannettavien tekojen syyksilukemiseen kohdistettu kritiikki vaikuttaa siten vähemmän merkitykselliseltä. Epäkohtana vaikuttaa sen sijaan olevan jo se, että kysymys rikosvastuulta edellytetystä syyllisyydestä on jäänyt useissa tapauksissa kokonaan käsittelemättä.

Toisaalta lainkäytössä sovelletulla tulkinnalla vaikuttaa olevan myös puolustautujan eduksi koitua puolensa. Sen puitteissa edellä mainittu vähäisyysperuste saattaa tulla tavanomaista useammin tarkastelluksi, eikä puolustautuja siten joudu rangaistusvastuuseen tilanteissa, joissa sallitun hätävarjelun rajat on ylitetty vain vähäisesti. Tällaisen johtopäätöksen tekeminen edellyttää kuitenkin vielä sen tarkastelemista, kuinka hyvin rajojen ylittymisen määrään viittaavat premissit on tältä osin perusteltu.

6.2.3 Premissien hyväksyttävyydestä

Tuomioistuimen johtopäätöksiä tukevien premissien hyväksyttävyyttä²⁰¹ voidaan lähteä arvioidaan oikeuttamisperusteen osalta jo alajaksossa 4.1.1.2 avattua sokkopuukotustapausta (HHO 18/116235) tarkastelemalla. Siinä käsiteltiin siis tilannetta, jossa B oli yrittänyt tappaa A:n mattoveitsellä, ja jossa osin sokkona oleva A oli puolustautunut iskemällä B:tä veitsellä ylävartalon

¹⁹⁸ Ks. esim. I-SHO 19/119253.

¹⁹⁹ Ks. Tuori 2005, s. 331.

²⁰⁰ Ks. KKO 2020:33; KKO 2016:97; HHO 20/106294, jossa hovioikeus hyväksyi Vantaan käräjäoikeuden ratkaisun 17/152163 perustelut; VHO 20/106762; I-SHO 20/107909; THO 19/149187; HHO 18/116235.

²⁰¹ Suoritettava arviointiprosessi kohdistuu tässä ratkaisun ulkoiseen perusteluun (ks. Aarnio 2006, s. 257). Hyväksyttävyydellä taas viitataan tässä johtopäätösten yhteensopivuuteen yleisen oikeustajun kanssa. Näiltä osin arviointi näyttäytyy subjektiivisena, sillä kysymystä tarkastellaan vain allekirjoittaneen omaa oikeustajua vasten.

suuntaan. Lainkäyttäjä katsoi teon liioitelluksi etuvertailuun viittaamalla, ja siirtyi sitten arvioimaan anteeksiantoperusteen soveltumista tapaukseen seuraavalla tavalla:

Sen puolesta, että A vapautettaisiin hätävarjelun liioittelun perusteella kokonaan rangaistusvastuusta puhuu se, että hänen tosiasialliset toimintavaihtoehdonsa ovat olleet rajalliset. Hovioikeus katsoo kuitenkin, että A:lta olisi voitu kohtuudella edellyttää, että hän olisi käyttänyt veistä vähemmän vaarallisella tavalla. Hovioikeus katsoo sen vuoksi, että olosuhteet eivät olleet sellaiset, että A olisi perusteltua vapauttaa kokonaan rangaistusvastuusta.

Tuomioistuimien vaikuttaa siis myös anteeksiantoperusteen soveltumista harkitessaan lähestyneen oikeuttamisperusteen arvioimiseen viittaavia kriteerejä samalla tavoin, kuin mitä jo luvussa 4 on esitetty; se ei näytä edellyttäneen vaatimusten ylittymiseltä sitä, että teko olisi ilmentänyt kiellettyä riskinottoa.²⁰² A on ollut tilanteessa teräaseella tapahtuvan tapon yrityksen kohteena osin sokkona, ja siten vaatimus veitsen käyttämisestä vaarattomammalla tavalla, vaikuttaa yleisen oikeustajun vastaiselta.²⁰³ Lisäksi huomionarvoista on se, ettei mainittukaan veitsenkäsittely ollut riittänyt pysäyttämään B:n hyökkäystä. B oli tästä huolimatta juossut vammojaan näyttämään menneen A:n perään ja iskenyt häntä metalliputkella päähän.

Kriteerien ilmeistä ylittymistä koskevaa premissiä taas voidaan kyseenalaistaa analysoimalla niin ikään jo aiemmin avattua kuristustapausta (THO 19/149187), jossa A siis puolustautui kuristajaa vastaan puukottamalla tätä kahdesti ylävartaloon.²⁰⁴ Teko katsottiin liioitelluksi puolustettavuuskriteerin osalta, joskin perusteluissa sekoitettiin sekä lievimpään keinoon että

²⁰² Tältä osin on hyvä huomata, että lainkäyttäjät käyttävät tässä kohdissa samoja argumentteja, kuin alajaksossa 4.1.2.2 käsitellyssä tuomion KKO 2019:22 syytekohtassa 4. Se on näissä molemmissa katsonut veitsen käytön sinällään sallituksi, mutta viitannut siihen, että sitä olisi tullut käyttää vähemmän vaarallisella tavalla. Ratkaisun KKO 2019:22 syytekohtassa tämä argumentti johti siihen, että teko katsottiin liioitelluksi (ks. myös HHO 20/103757). Tuomiossa HHO 18/116235 identtiset sanakäänteet johtivat siihen, että tekoa pidettiin syällisyyttä osoittavana (ks. myös KKO 2016:97; VHO 20/106762). Lainkäyttäjällä vaikuttaa siis olevan vaikeuksia erottaa oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteen arvioimisprosessit toisistaan. Toisaalta, kun teko on tässä kohdissa jo katsottu liioitelluksi, argumenttien voi katsoa viittaavan siihen, kuinka selvästi hätävarjelu-oikeuden rajat on ylitetty, ja siten ne kuuluisivat rangaistuksen mittaamisen yhteydessä käsiteltäviksi (ks. Ruuskanen 2005, s. 212; Hahto 2004b, s. 281).

²⁰³ Ratkaisua HHO 18/116235 on käsitelty oikeuttamisperusteen ja puolustettavuusarvioinnin osalta jo alajaksossa 4.1.2.1. Tältä osin havaitaan, että kyseinen tuomio vaikuttaa perusteettomalta sekä lievimmän mahdollisen keinon että etuvertailun kautta tarkasteltuna. Tämän ohella tapauksen THO 20/113431 syytekohta 2 ja ratkaisun KKO 2019:22 syytekohta 4 vatsaan puukotuksen osalta sekä tuomiot HHO 20/103757, VHO 20/106762, HHO 17/152498 ja THO 17/141412 näyttävät sellaisina, joissa liioittelua koskevat johtopäätökset jäävät kritiikille alttiiksi kumman tahansa vaatimuksen kautta tarkasteltuna.

²⁰⁴ Tapausta on käsitelty oikeuttamisperusteen osalta alajaksossa 4.1.2.1 ja anteeksiantoperusteen osalta alaluvussa 6.1.

etuvertailuun viittavia premissejä.²⁰⁵ Tämän jälkeen tuomioistuin siirtyi harkitsemaan anteeksiantoperusteen soveltumista tapaukseen seuraavalla tavalla:

A:n mahdollisuudet harkita eri toimintavaihtoehtoja ja niiden seurauksia tilanteessa, jossa B oli kuristanut häntä kurkusta, olivat olleet rajalliset. Jatkuessaan pidempään kuristaminen olisi saattanut aiheuttaa tajunnanmenetyksen tai jopa kuoleman. A:n puolustusteko oli kuitenkin ollut selvästi liiallinen suhteessa B:n hyökkäyksen vaarallisuuteen. --

Esitetyt argumentit viittaisivat siis siihen, että tekoa, joka on voinut varsin todennäköisesti johtaa hyökkääjän kuolemaan, on pidetty niin ilmeisesti mahdollisesti kuolemaan johtavaa hyökkäystä vaarallisempana, että se puhuu jo anteeksiantoperusteenkin soveltumattomuuden puolesta. Tältä osin jo alajaksossa 4.1.2.1 esittämäni argumentit ovat relevantteja. A:n olisi tullut voida lähteä siitä, että hän on hengenvaarassa, eikä tekoa olisi siten tullut pitää etuvertailun osalta edes liioiteltuna.²⁰⁶

Edellä mainittujen esimerkkien ohella tuomioistuimen käyttämät faktapremissit näyttävät kritiikille alttiina kahdessa muussakin tapauksessa.²⁰⁷ Vastoin julki lausuttuihin perusteluihin tukeutuvaa olettaa, rangaistusvastuun syntyminen ei siis vaikuta käytännössä riippuneen siitä, kuinka selvästi oikeuttamisperusteen rajat on ylitetty. Tekoja ei vaikuteta tältä osin

²⁰⁵ Hovioikeus lausui tapauksessa seuraavasti: B:n A:han kohdistama hyökkäys oli ollut voimakas ja potentiaalisesti hengenvaarallinen, mutta välitöntä hengenvaaraa tilanteessa ei ole ollut. Käräjäoikeuden tuomiossa todetulla tavalla B ja A olivat olleet suunnilleen samankokoisia ja -vahvuisia. B oli ollut tilanteessa vahvasti päihtynyt, kun taas A oli ollut kertomansa mukaan selvä. B oli ollut aseeton. -- A:n teko oli näin ollen ylittänyt sen, mitä on pidettävä kokonaisuutena arvostellen puolustettavana. Kysymys oli siten ollut hätävarjelman liioittelusta.

²⁰⁶ Tässä kohdin on kuitenkin hyvä huomioda, ettei lainkäyttäjällä ole välttämättä viitannut puolustettavuuden käsitteellä kyseisessä tapauksessa etuvertailuun. Näin ollen argumentti on saattanut tarkoittaa sitä, että lainkäyttäjällä on katsonut teon ylittäneen ilmeisesti sen, mikä olisi ollut lievin keino hyökkäyksen torjumiseen. Tällaista tulkintaa vastaan puhuu kuitenkin se, että tuomioistuin on mainitussa ratkaisussa perustellut anteeksiantoperusteen soveltumista myös sillä, että hyökkäys olisi ollut torjuttavissa lievemmilläkin keinolla.

²⁰⁷ Ks. KKO 2019:97; VHO 20/106762. Tapauksessa KKO 2016:97, korkein oikeus katsoi anteeksiantoperustetta arvioidessaan, että raiskauksen yrityksen uhrina B:n alla olleen A olisi tullut käyttää veistä vähemmän vaarallisella tavalla, kuin iskemällä sillä B:tä rintaan. Tältä osin voidaan kyseenalaistaa, olisiko järkvyö ihminen tyytynyt tällaiseen puolustautumistekoon, kun riittämättömäksi jäävä puolustautuminen olisi voinut vain provosoida hyökkääjää vakavamman väkivallan tekemiseen. Tuomiossa VHO 20/106762 käsiteltiin tilannetta, jossa anteeksiantoperusteen ei nähty soveltuvan humalatilansa vuoksi lähes liikuntakyvyttömän, jo 7–8 nyrkiniskua päähänsä ottaneen A:n tekoon, koska hänen katsottiin ylittäneen puolustettavuuskriteeri selvästi iskiessään hyökkääjää puukolla rintaan. Olen tältä osin esittänyt alajaksossa 4.1.2.1, ettei tekoa olisi tullut pitää puolustettavuuskriteerin osalta edes liioiteltuna, enkä siten pidä argumenttia perusteltuna. Lisäksi tuomioistuin viittasi A:n ylittäneen anteeksiantoperusteen rajat tilanteessa siltä osin, että hän oli käyttänyt veistä vaarallisemmalla tavalla, kuin oli ollut tarpeen hyökkäyksen torjumiseksi. Tältäkin osin johtopäätöstä voidaan kyseenalaistaa, sillä A oli itsekin perustellut isku-kohdan valintaa sillä, että kyseinen kohta oli ollut vähiten liikkuva osa hyökkääjän vartalosta.

verratun mitään asianmukaisesti rakennettua standardia vasten, vaan johtopäätökset näyttävät ennemmin perustuneen lainkäyttäjän omaan intuitioon asiasta.²⁰⁸

6.3 Yhteenveto

Tuomioistuin on poikennut rikosoikeussystemaattisesti perusteltavissa olevasta tulkinnasta lukemalla teot asianosaisille syyksi silloinkin, kun se on nähnyt anteeksiantoperusteen soveltuvan tapaukseen. Havainto on vastannut aiemmassa oikeustieteessä esitettyä, missä lainkäyttäjän onkin nähty rinnastavan anteeksiantoperusteen soveltaminen tältä osin RL 6.12 soveltamiseen.

Perusteettoman syyksilukemisen ohella myös arviointiprosessissa esiin nostetut tekijät ovat vastanneet mainitussa pykälässä ja eritoten sen ensimmäisessä kohdassa tarkoitettua. Julki lausuttujen perustelujen valossa anteeksiantoperusteen soveltuminen vaikuttaakin riippuneen siitä, kuinka selvästi sallitun hätävarjelun rajat ovat ylittyneet.

Teon rangaistavuus ei kuitenkaan vaikuta tosiasiallisesti seuranneen mainittua seikkaa. Tekoja ei näytetä verratun mitään asianmukaisesti rakennettuja standardeja vasten, vaan perustelut herättävät epäilyksiä premissien nojautumisesta vain lainkäyttäjän omaan intuitioon asiasta.

Tuomioistuin ei siis ole soveltanut anteeksiantoperustetta esitettyä teoriaa vastaavalla tavalla. Keskeisimpänä ongelmana tulkinnassa on ollut se, että sen perustelut ovat ainoastaan yhdessä tapauksessa kohdistuneet kauttaaltaan asianosaisen toimimismotivaatioon viittaaviin seikkoihin. Neljässä ratkaisussa ne ovat kohdistuneet vain siihen, kuinka selvästi sallitun hätävarjelun rajoista on menty yli. Ainakin näissä ratkaisuissa lainkäyttäjä on siten kokonaan ohittanut kysymyksen asianosaisen toimimismotivaatiosta ja siten siitä, onko tämän käyttäytyminen ilmentänyt rangaistusvastuulta edellytettävää syyllisyyttä.

²⁰⁸ Menettelytapa vastaa siis sitä, miten oikeuttamisperusteitakin vaikutetaan käytännössä arvioitavan (ks. alajakso 4.1.2.1 ja 4.1.2.2). Tuomioistuin ei näiltäkään osin ole tekoa tarpeettomaksi katsoessaan avannut, mitä muuta asianosainen olisi voinut tilanteessa tehdä. Siinä, missä oikeuttamisperusteen yhteydessä esitetyt puolustettavuuskriteerin ylittymiset voidaan ohittaa myös ex post-näkökulmaan nojautumisella, tältä osin ilmeisen ylittymisen osalta vaikutetaan kallistuttavan jo selkeämmin intuition puolelle. Mahdollisesti oikeuttamisperusteiden yhteydessä sovelletut muodolliset kriteerit (ks. alajakso 4.2.2) eivät kuitenkaan ole ulottuneet anteeksiantoperusteen arvioimiseen asti. Tämä ilmenee ratkaisusta HHO 20/103757 ja tuomion KKO 2013:60 jälkimmäisestä hätävarjelutilanteesta, joihin anteeksiantoperusteen katsottiin soveltuvaan siitä huolimatta, että ensiksi mainitussa puolustusteko johti hyökkääjän kuolemaan, ja jälkimmäiseksi esitetystä jo aseeton hyökkääjä pysäytettiin aseeseen turvautumalla.

7 HÄTÄVARJELUOIKEUDEN KOKONAISKUVA JA JOHTOPÄÄTÖS

7.1 *Hätävarjelu-oikeuden rajat teoriassa*

Hätävarjelutilanteissa käytettävien voimakeinojen sallittavuuden, eli teon tarpeellisuuden ja puolustettavuuden arvioiminen rakentuu teoriassa kahden keskeisen tekijän varaan. Kriteerit tulee ymmärtää esitöistä ilmenevillä sisällöillä, ja teko katsoa liioitelluksi ainoastaan sillä edellytyksellä, että tällaisen vaatimuksen näytetään ylittyneen kiellettyä riskinottoa ilmentävällä tavalla. Tarpeellisuusvaatimuksen osalta tulee siis arvioida sitä, olisiko asianosaisten käytettävissä ollut myös lievempi, hyökkäyksen pysäyttämiseen riittävä keino, johon rationaalinen puolustautuja olisi myös tyytynyt. Puolustettavuuden osalta taas tulee kysyä sitä, olisiko järkevä ihminen pitänyt jopa oikeudenloukkauksen sietämistä tehtyä puolustautumistekoa parempana valintana. Hätävarjelu-oikeuden rajoja vedettäessä tulee siis harkita sitä, onko puolustautuja tehnyt oikean valinnan niistä vaihtoehdoista, joita hänellä on ollut käytettävissään.

Mainittuja vaihtoehtoja arvioitaessa pakenemisen mahdollisuuden ei tule kiinnittää huomiota muutoin kuin tilanteissa, joissa hyökkäyksen tekee ymmärrettäväksi jokin hyökkääjään liittyvä subjektiivinen tekijä. Lisäksi prosessissa tulee ottaa huomioon kaikki sellaiset asianosaisten ominaisuudet, joilla on merkitystä arvioitaessa sitä, millaisilla keinoilla hyökkäys olisi ollut tosiasiallisesti torjuttavissa ja muistaa, ettei rikoslaki ole moraalikatalogi, vaan vain ihmisten käyttäytymiselle minimiedellytykset asettava instrumentti.

Siinä, missä oikeuttamisperustetta arvioitaessa kysytään, onko puolustautuja tehnyt väärän valinnan, anteeksiantoperusteen osalta harkitaan, onko tätä väärää valintaa pidettävä ymmärrettävänä asianosaisten toimimismotivaatioon liittyvistä syistä. Tuomioistuimen tulee siis pyrkiä tunnistamaan, onko väärän valinnan tekeminen ollut seurausta hyväksyttävistä motivaatiotekijöistä, kuten pelosta ja kauhusta, vaiko hylättävistä, kuten vihasta ja kostonhalusta. Mitä vaarallisemmalla hyökkäys on vaikuttanut, ja mitä lyhyempi harkinta-aika puolustautujalle on jäänyt, sitä todennäköisempinä tällaisia tuntemuksia voidaan pitää. Mikäli puolustustalon pohjautumisesta hyväksyttäviin syihin jää vähintäänkin varteenotettava epäily, syyte tulee hylätä.

7.2 Hätävarjelu-oikeuden rajat käytännössä

7.2.1 Oikeuttamisperusteen soveltumisen arvioimisesta

Käytännössä tuomioistuimien ei vaikuta ainakaan kuudessa ratkaisussa (27 %) arvioineen teon tarpeellisuuden osalta sitä, olisiko hyökkäys ollut torjuttavissa lievemmillä keinoilla, tai puolustettavuuden osalta sitä, onko uhrattu etu ollut ilmeisesti pelastettua arvokkaampi.²⁰⁹ Se ei siis näytä säännönmukaisesti käyttäneen sallittuja voimakeinoja rajaavia kriteereitä niillä juridisteknisillä merkityssisällöillä, jotka niille on lain esitöissä annettu.

Niitäkin osin, kun lainkäyttäjät on saattanut arvioida vaatimuksia esitetyillä tavoin, se ei vaikuta edellyttäneen teon liioitteluksi katsomiselta sitä, että kriteeri olisi ylitetty kiellettyä riskiä ilmentävällä tavalla. Se ei ole säännönmukaisesti huomionut kaikkia asianosaisen puolustautumismahdollisuuksiin vaikuttavia olosuhteita,²¹⁰ eikä tekoja tarpeettomaksi katsoessaan arvioinut, mitä muuta asianosainen olisi voinut tilanteessa tehdä.²¹¹ Ainakin seitsemässä tapauksessa sen johtopäätökset vaikuttavat sellaisilta, etteivät ne sovi yhteen teon huolimattomuusopin kanssa.²¹² Lisäksi oikeustila vaikuttaa tarkastellun aineiston puitteissa olevan sellainen, että puolustautumiseen saa ryhtyä ainoastaan tilanteissa, joita ei voi väistää pakenemalla.²¹³

Siinä, missä arviointikriteerien sisältö on poikennut esitöissä täsmennetyistä, lainkäyttäjät ei vaikuta lähestyneen teon tarpeellisuutta ja puolustettavuutta millään muullakaan yhdenmukaisella ja ennakoitavalla tavalla. Tästä huolimatta itse liioittelua koskevat johtopäätökset ovat,

²⁰⁹ KKO 2020:33; KKO 2019:22 syytekohtat 5 ja 6; KKO 2013:60 toinen hätävarjelutilanne; THO 20/113431 syytekohta 2; THO 20/106562; HHO 18/116235. Tältä osin kyse ei ole myöskään pelkästä käsite-epäjohdonmukaisuudesta, sillä aineistossa on useita ratkaisuja, jotka eivät vaikuta hyväksyttävästi perustelluilta lievimmän mahdollisen keinon, eivätkä pelastetun ja uhratun välisen etuvertailun kautta tarkasteltuina (ks. edellä mainituista HHO 18/116235; THO 20/113431 syytekohta 2. Ks. muutoin KKO 2019:22 syytekohta 4 vatsaan puukottamisen osalta; HHO 20/103757; VHO 20/106762; HHO 17/152498; THO 17/141412).

²¹⁰ Lainkäyttäjät ei ole huomionut sitä, että puolustautuja on ollut silminnähävässä humalassa (ks. KKO 2019:22 (ks. humalatilaa koskevan väitteen osalta Hyvinkään käräjäoikeuden tuomio 16/129162); VHO 20/106762.

²¹¹ Tältä osin tuomioistuimien on tyypillisesti joko vaiennut kokonaan (ks. HHO 20/106294; THO 17/141412. Ks. myös KKO 2020:33), tai viitannut vain siihen, että puolustautuminen olisi pitänyt tehdä jollakin vähemmän vaarallisella tavalla (ks. KKO 2019:22 syytekohta 4; KKO 2016:97; THO 20/106562; VHO 20/106762; HHO 20/103757. Vrt. I-SHO 19/130218 ja I-SHO 20/107909).

²¹² KKO 2019:22 syytekohta 4; HHO 20/103757; HHO 20/106294; VHO 20/106762; THO 19/149187; HHO 17/152492; THO 17/141412.

²¹³ KKO 2019:22; HHO 20/103757; THO 20/106562; THO 20/113431 syytekohta 2; I-SHO 19/130218; THO 17/141412

faktoiltaan tietynlaisissa tapauksissa, olleet linjassa niin toistensa, kuin vanhankin käytännön kanssa. Lainmuutos ei siis vaikuta muuttaneen tuomitsemistoiminnan sisältöä.²¹⁴ Aseetonta hyökkäystä ei ole edelleenkään saanut torjua aseeseen turvautumalla, eikä hyökkääjän hengenlähtöön varsin todennäköisesti johtavia keinoja ole ollut lupa käyttää.²¹⁵ Lainkäyttäjä näyttää siten näiltä osin tulkinneen lakia kriteerien merkityssisältöihin ja teon huolimattomuusoppiin pohjaavien prosessien sijasta tilannekohtaiset olosuhteet ohittavaan tapauspositivismiin turvautumalla.

Näin ollen tuomioistuin vaikuttaa toisinaan turvautuneen ankaraan vastuuseen johtaviin tulkin-tatapoihin ja toisinaan nojautuneen intuitioon, jolloin tuomiot voivat niin ikään langeta edellä mainitun, suomalaisen järjestelmään kuulumattoman vastuumuodon piiriin.²¹⁶ Esitetyiltä osin vastuu on kuitenkin ulottunut vasta mahdollisiin konfiskaatioihin ja vahingonkorvausoikeudellisiin seuraamuksiin. Rangaistusvastuu on tässä kohdin jäänyt riippumaan vielä siitä, miten lainkäyttäjä arvioi anteeksiantoperusteen soveltumista tapauksiin.

7.2.2 Anteeksiantoperusteen soveltumisen arvioimisesta

Siinä, missä oikeuttamisperusteen soveltamisessa on poikettu esitetystä teoriasta, näin on toimittu myös anteeksiantoperusteen osalta. Tuomioistuimen perustelut ovat ainoastaan yhdessä ratkaisussa kymmenestä kohdistuneet kauttaaltaan asianosaisen toimimismotivaatioon liittyviin seikkoihin. Muutoin se on arvioinut lähinnä sitä, onko hätävarjelun rajoja määrittävä kriteeri ylitetty selvästi, tai ovatko rajat rikkoutuneet useammankin kriteerin osalta. Neljässä tuomiossa perustelut ovat kohdistuneet kauttaaltaan tällaisiin tekijöihin, joten lainkäyttäjältä on, ainakin näissä, jäänyt kokonaan arvioimatta se, onko puolustautujan toiminta ilmentänyt rangaistusvas-tuulta edellytettävää syyllisyyttä.²¹⁷

²¹⁴ Vrt. OM:n Lausuntoja ja selvityksiä 2002:7, s. 44; Ruuskanen 2005, s. 159, 167; Nuotio 2003, s. 267.

²¹⁵ KKO 2020:33; KKO 2016:97; KKO 2013:60 jälkimmäinen hätävarjelutilanne; VHO 20/106762; I-SHO 19/130218; I-SHO 19/152520; I-SHO 20/107909; THO 19/149187; KKO 2019:22 syytekohta 4; HHO 20/103757; HHO 18/116235.

²¹⁶ Ks. esim. Melander 2016, s. 143, 145.

²¹⁷ Lainkäyttäjällä vaikuttaa siis olleen vaikeuksia sen tunnistamisessa, miten oikeuttamis- ja anteeksiantoperustetta koskevat prosessit eroavat toisistaan. Tämä ilmenee hyvin alajaksoissa 4.1.2.2 ja 6.2.3 esitettyjä ratkaisuja KKO 2019:22 ja HHO 18/116235, sekä näiden kanssa samankaltaisia tuomioita KKO 2016:97, VHO 20/106762 ja HHO 20/103757 tarkastelemalla. Tuomioistuin on näistä jokaisessa katsonut veitseen turvautumisen sinällään sallituksi, mutta todennut, että sitä olisi tullut käyttää vähemmän vaarallisella tavalla. Kahdessa ratkaisussa tällä on perusteltu sitä, ettei oikeuttamisperuste ole soveltunut tapaukseen (KKO 2019:22 syytekohta 4; HHO

Mainitun ohella lainkäyttäjä on poikennut rikosoikeussystemaattisesti perusteltavissa olevasta tulkinnasta siinä, että se on lukenut teot puolustautujalle syyksi silloinkin, kun anteeksiantoperustetta on sovellettu tapaukseen. Sen toiminta on siis niin perusteluista ilmenevien arviointiprosessien kuin tuomiolauselmienkin osalta muistuttanut rikoslain 6 luvun 12 §:n soveltamista.

Tällaisen tulkintatavan voisi olettaa turvaavan puolustautujan asemaa siten, ettei tähän kohdistuisi rikosvastuuta tilanteissa, joissa teko on katsottu liioitelluksi kritiikille alttiilla tavalla. Tämä olisi joka tapauksessa rangaistusvastuusta vapaa, jos sallitun hätävarjelun rajoja ei olisi ylitetty ilmeisellä tavalla. Käytännössä näin ei ole kuitenkaan käynyt,²¹⁸ sillä lainkäyttäjä on tehnyt johtopäätöksiä tässäkin kohdin tavalla, joka on jättänyt arviointiprosessien sisällöt avoimiksi. Tuomioistuimen perustelut eivät siis ole tältäkin osin onnistuneet poissulkemaan ajatusta siitä, että ratkaisut perustuisivat vain sen omaan intuitioon asiasta.

Mainittujen seikkojen ohella, lainkäyttäjä on viidesti täydentänyt arviointiprosessia kiinnittämällä huomiota siihen, onko puolustautujalla ollut aikaa harkita puolustautumistaan. Tältä osin perustelujen ekstensio on siis vastannut teorialuvussa esitettyä. Olen kuitenkin kritisoinut kahta tällaista ratkaisua jo siltä osin, ettei puolustautujan tekemää tekoa olisi tullut pitää niissä edes oikeudenvastaisena.²¹⁹ Näiltä osin voidaan siis havaita, että mikäli puolustautujan teko on katsottu kielleyksi kritiikille alttiilla tavalla, ei asianmukainen harkinta-aikaan vetoaminenkaan torju vastuun ulottumista rangaistusseuraamukseen asti. Mikäli anteeksiantoperustetta arvioidaan tällöin vain harkinta-aikaa vasten ja sitä on ollut, vastuuhan ulottuu automaattisesti myös rikosoikeudelliseen seuraamukseen asti. Oikeuttamisperusteen arvioimisessa sovelletun ankaran vastuun ulottumista rangaistusvastuuseen asti ei siis voi torjua esitettyä teoriaakaan vastaavalla anteeksiantoperusteen soveltumisen arvioimisella.²²⁰

20/103757), kun taas kolmessa identtiset sanakäänteet ovat johtaneet siihen, ettei tekoa ole pidetty anteeksiannettavana (KKO 2016:97; VHO 20/106762; HHO 18/116235).

²¹⁸ Ks. esim. HHO 20/106294; HHO 18/116235.

²¹⁹ THO 19/149187; VHO 20/106762. Tekojen oikeudenvastaisuutta on käsitelty alajaksossa 4.1.2.1.

²²⁰ Tilanteissa, joissa puolustautujan valintaa olisi tullut pitää jo oikeuttamisperusteen osalta asianmukaisena, jää tapahtumissa vaikuttaneiden ”väärää” valintaa ymmärrettäväksi tekevien subjektiivisten tekijöiden käsillä olo yleisemminkin kiinni vain sattumasta. Teorialuvussa esitettykään tulkinta ei siten voisi torjua vastuun ulottumista rangaistukseen asti sellaisissa tapauksissa, joissa teko on katsottu oikeudenvastaiseksi kritiikille alttiilla tavalla.

7.3 Johtopäätös

En ole tunnistanut oikeuskäytännössä mitään yksittäistä ja yhtenäistä tapaa arvioida teon tarpeellisuutta ja puolustettavuutta. Osassa ratkaisuista tulkinta vaikuttaa vastanneen lain esitöissä täsmennettyä ja osassa taas aiemmassa oikeustieteessä esitettyä. Toisinaan tuomiot eivät ole olleet selitettävissä kumpaankaan näistä tukeutumalla. Lainkäyttäjät vaikuttaakin arvioineen teon oikeudenvastaisuutta toisinaan muodollisia kriteerejä vasten. Siltä osin, kun tapauksen faktat eivät ole mahtuneet näiden sääntöjen soveltamisalaan tai arviointiprosessi on kohdistunut anteeksiantoperusteeseen,²²¹ se vaikuttaa jääneen enemmän oman onnensa nojaan. Perustelut ovat herättäneet epäilyksiä siitä, että ratkaisut nojautuisivat vain tuomarintuutioon asiasta.

Muodollisten kriteerien osalta voidaan todeta, että niitä lähentelevällä tulkinnalla on pitkät perinteet lainkäytössä.²²² Siten oikeusvaltiollinen ennakoitavuusvaatimus puhuu niiden soveltamisen puolesta. Intuutiolle tilaa jättävän tulkinnan taas voi nähdä edistävän rikosten välitöntä ehkäisemistä.²²³ Siltä osin, kun tulkinnassa ohitetaan arviointiprosesseille esitöissä täsmennetyt merkityssisällöt tai teon huolimattomuusopin ulottaminen oikeuttamisperusteen arvioimiseen, voi tuomari tuomita varsin vapaasti sen mukaan, mitä pitää aineellisesti oikeudenmukaisena.

Toisaalta, sekä ankaraan vastuuseen johtaviin arviointitapoihin että intuitioon tukeutuminen johtavat horisontaalisesti epäoikeudenmukaisiin tuomioihin. Muodolliset säännöt jättävät hyökkääjää heikommat puolustautujat keskimääräistä huonompaan asemaan, kun aseettomankin hyökkäyksen torjuminen voi jäädä mahdolliseksi vain aseeseen, ja siten kielletyksi katsottavaan keinoon turvautumalla. Intuition puitteissa taas tekojen pitäminen liioiteltuna voi jäädä nojaamaan esimerkiksi siihen, kuinka menestynyt,²²⁴ katuva,²²⁵ tai lainkäyttäjää itseään

²²¹ Mahdollisesti sovelletut muodolliset kriteerit eivät ole ulottuneet anteeksiantoperusteen arvioimiseen asti. Ratkaisussa HHO 20/103757 anteeksiantoperusteen on katsottu soveltuvan tapaukseen, vaikka alkuperäinen hyökkääjä menehtyi puolustautumisteon seurauksena, ja tapauksen KKO 2013:60 jälkimmäisessä hätävarjelutilanteeseen, vaikka tulkintani mukaan jo aseeton hyökkääjä pysäytettiin aseeseen turvautumalla.

²²² Ks. Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 400; Melander 2016, s. 249, 254; Tapani 2016a, s. 130–131; Tapani 2016b; Ruuskanen 2005, s. 158; Nuutila 1997, s. 284, 288–289; Majanen 1979, s. 302. Ks. myös HE 44/2002 vp, s. 113.

²²³ Ks. Lappi-Seppälä 2000, s. 43.

²²⁴ Smith 2003, s. 71, 78, 216. Se, mikä koetaan menestykseksi, vaihtelee alueittain (Richerson – Boyd 2006, s. 315).

²²⁵ Buss 2016, s. 396; Räikkä 2006, s. 28.

muistuttava vastaaja on.²²⁶ Vastuu saattaa siis jäädä tällöin riippumaan useista sellaisista teki-
jöistä, joilla ei ole mitään tekemistä itse teon ja sen moitittavuuden kanssa. Tällaisissa tapauk-
sissa yhdenvertaisen kohtelun periaate jää toteutumatta.

Siinä, missä mainitut seikat johtavat horisontaaliseen epäoikeudenmukaisuuteen, samaan lop-
putulokseen tullaan myös vertikaalisen tarkastelun seurauksena. Muodollisia kriteerejä seuraa-
malla jää arvioimatta, olisiko puolustautujan käytettävissä ollut muita toimintavaihtoehtoja,
saati olisiko niiden hyötyjä ja haittoja järkevästi punnitseva henkilö päätenyt puolustautujasta
poikkeavaan valintaan. Näin käy myös intuitioon turvautuessa, sillä ihmisillä on luontainen tai-
pumus nähdä toistensa käyttäytymisessä korjattavaa silloinkin, kun teko on ollut suoraa seu-
rausta asiassa vaikuttaneista olosuhteista.²²⁷ Tässä kohdin valtio siis rajoittaa yksilöiden elin-
piiriä siitä huolimatta, ettei näiden ole osoitettu omilla valinnoillaan rikkoneen lakia. Syylli-
syyssperiaatteen soveltamiseen ei oteta tällöin kantaa,²²⁸ eivätkä vastaajan oikeudet tule asian-
mukaisella tavalla turvatuiksi.

Siinä, missä tuomitsemistoiminnassa mahdollisesti sovelletut tulkintatavat saattavat siis turvata
lainkäytön ennakoitavuutta ja rikosten ehkäisemistavoitteen toteutumista, ne myös rikkovat pe-
rimmäisiä rikos- ja rikosprosessioikeudellisia periaatteita sekä oikeusturvavaatimusta vastaan.
Kirjoituksessa on esitetty myös vaihtoehtoinen tulkintatapa, jossa mainitut seikat tulevat asian-
mukaisilla tavoin huomioiduiksi. Siten totean, ettei tuomioistuimien ainakaan mainituilla tavoilla
toimiessaan, tulkitse hätävarjelu-oikeuden rajoja parhaiten perustellulla tavalla.

²²⁶ Nämä seuraukset ovat suoraan riippuvaisia siitä, kuinka hyvin lainkäyttäjät tunnustavat omaa ajatteluaan ohjaavat
mekanismit (ks. Rawls Kakkuri-Knuutilan (2013, s. 61) mukaan).

²²⁷ Ks. Gilbert – Malone ja Ross Buss:n (2016, s. 393) mukaan. Ks. myös Mele 2016, s. 94–96; Brentano 2010, s.
38; Sihvola 2004, s. 219.

²²⁸ HE 44/2002 vp, s. 69. Tällainen tuomitsemistapa on ristiriidassa toisintoimimismahdollisuutta edellyttävien
moraalikäsitysten kanssa, ja johtaa lainkäyttäjän legitimitetin rapautumiseen (Lappi-Seppälä 1987, s. 140).